

SCI-CONF.COM.UA

EURASIAN SCIENTIFIC CONGRESS

**ABSTRACTS OF IX INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
SEPTEMBER 6-8, 2020**

**BARCELONA
2020**

EURASIAN SCIENTIFIC CONGRESS

Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference

Barcelona, Spain

6-8 September 2020

Barcelona, Spain

2020

UDC 001.1

The 9th International scientific and practical conference “Eurasian scientific congress” (September 6-8, 2020) Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2020. 272 p.

ISBN 978-84-15927-31-0

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Eurasian scientific congress. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-congress-6-8-sentyabrya-2020-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: barca@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2020 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2020 Barca Academy Publishing ®

©2020 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

VETERINARY SCIENCES

1. *Lokes-Krupka T., Kanivets N., Burda T., Tsvilichovsky M.* 9
DISTRIBUTION OF ALIMENTARY OBESITY IN DOMESTIC
DOGS OF POLTAVA

BIOLOGICAL SCIENCES

2. *Батыр Л. М., Сланина В. А.* 14
ВЛИЯНИЯ НАНОЧАСТИЦ ЖЕЛЕЗА НА ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ
МИКРООРГАНИЗМА *BACILLUS* sp. Nr. 2 ДО И ПОСЛЕ
ЛИОФИЛИЗАЦИИ
3. *Василенко О. В.* 20
ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСОВ ЛЕКАРСТВЕННЫХ
РАСТЕНИЙ СЕМЕЙСТВА *LAMIACEAE* В ЗАВИСИМОСТИ ОТ
АНТРОПОГЕННОЙ НАГРУЗКИ НА ФИТОЦЕНОЗ
4. *Видавская А. О., Лапшин В. А., Видавская А. Г.* 23
О «СЛОНАХ», КОТОРЫХ НИКТО НЕ ЗАМЕЧАЛ.
ПРОИСХОЖДЕНИЕ, ИСТОЧНИКИ ПРИРОДА, СОСТАВ И
ФУНКЦИИ БОЖЬИХ УНИВЕРСАЛЬНЫХ НОСИТЕЛЕЙ
КОСМИЧЕСКОЙ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ

MEDICAL SCIENCES

5. *Popadynets O., Glushchenko V., Zhuravlov I., Kucherenko M.* 31
PROTEIN DOMAINS OF NS5 ANTIGEN OF ZIKA VIRUS
6. *Ковтун Н. Я.* 34
СОСТОЯНИЕ ГУМОРАЛЬНОГО ЗВЕНА ИММУННОЙ
СИСТЕМЫ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ПАРОДОНТИТЕ НА
ФОНЕ ГИПОТИРЕОЗА

PHARMACEUTICAL SCIENCES

7. *Райкова Т. С.* 38
ПРАВОВІ, ЕТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО – КОМУНІКАТИВНІ
НОРМИ СПІЛКУВАННЯ В ФАРМАЦІЇ

TECHNICAL SCIENCES

8. *Kryzhska T., Feifei Shang, Zhenhua Duan* 44
STUDY ON THE EFFECT OF DIFFERENT BRAN ADDITION ON
THE QUALITY OF PORK SAUSAGE

GEOGRAPHICAL SCIENCES

9. *Sandodze Gela, Kobalia Teona* 47
THE IMPACT OF ELECTROMAGNETIC RADIATION FROM
POWER TRANSMISSION LINES ON THE GEOGRAPHIC
ENVIRONMENT AND ITS LEGISLATIVE (SPATIAL) NORMS IN

GEORGIA

10. *Рибалова О. В., Ільїнський О. В., Бондаренко О. О.* 52
ОЦІНКА ПОТЕНЦІЙНОГО РИЗИКУ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ
ПРИ РЕКРЕАЦІЙНОМУ ВОДОКОРИСТУВАННІ
ТРАНСКОРДОННИХ РІЧОК ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

PEDAGOGICAL SCIENCES

11. *Chubar V. V., Klivnyak A. I.* 59
IMPROVING KEY LEARNING COMPETENCIES OF HIGH
SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF SPECIALIZED
TECHNOLOGY TRAINING
12. *Hura T. V., Liutyi M. M.* 69
THE MODEL OF FORMATION OF LEADERSHIP TRAITS OF
FUTURE LECTURERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES
13. *Krupenyua N.* 75
STUDYING THE ESSENCE OF COMPETENCE IN ARABIC
PEDAGOGICAL SCIENCE
14. *Tomchani L., Panferova I., Abdullaeva N.* 81
PROSPECTS FOR PRACTICE-ORIENTED PROJECT ACTIVITIES
IN THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM
15. *Базиль С. М.* 86
ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО
НАВЧАННЯ
16. *Єршова В. О.* 91
ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НГУ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ МИРОТВОРЧИХ
ОПЕРАЦІЙ
17. *Зубко В. С., Лазаренко Н. І.* 96
ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ:
СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ
18. *Косенко Ю. М.* 101
МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕКСТОВИХ ДОКУМЕНТІВ У
НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ
19. *Кравчук О. П.* 107
СУЧАСНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЙ ПРОФІЛЬНОГО
НАВЧАННЯ ЗА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИМ СПРЯМУВАННЯМ
В УКРАЇНІ
20. *Маковецька Н. В., Безкоровайна Л. В., Люта Д. А.* 112
ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

21.	<i>Михальчук Т. Д.</i> ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОЇ КОМП'ЮТЕРИЗОВАНОЇ ПРОГРАМИ ЗАНЯТЬ ОЗДОРОВЧОЮ ХОДЬБОЮ НА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН ТА ФІЗИЧНУ ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ ЖІНОК ПОХИЛОГО ВІКУ	118
22.	<i>Осіпова Т. В., Бабій О. В.</i> ЗАСТОСУВАННЯ YOUTUBE-КАНАЛУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ	123
23.	<i>Русанов М. Г.</i> ПСИХО-ПЕДАГОГІЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИЧИН БУЛЛИНГА	127
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
24.	<i>Кочерева Д.</i> МЕТОДИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ	131
25.	<i>Сулятицький І. В., Островська К. О., Осьодло В. І., Хрущ О. В.</i> СОЦІОПСИХОЛОГІЧНА ГЕОАНТРОПОЛОГІЯ ВОЛІ УКРАЇНСЬКИХ ГОРЯН ДО ПЕРЕМОГ	138
26.	<i>Ткачук Т. Л.</i> ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ВЗАЄМООЦІНЮВАННЯ ТА САМООЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ	146
27.	<i>Уличний І. Л.</i> НАУКОВІ ПОГЛЯДИ НА СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ПРОВІНИ В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	150
JOURNALISM		
28.	<i>Макоhin І. О., Antonova O. V.</i> POSITIVE ORIENTATION AND CREATIVE IDEA AS COMPONENTS OF PUBLIC SERVICE ANNOUNCEMENTS EFFECTIVENESS	156
ART		
29.	<i>Бурман К. І., Екман М. С.</i> МИСТЕЦТВО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ «ДОБРЕ ТЕМПЕРОВАНОГО КЛАВІРУ» Й. С. БАХА У ФОРТЕПІАННОМУ ВИКОНАВСТВІ СВЯТОСЛАВА РІХТЕРА	163
30.	<i>Василишина Н. А.</i> ОБРАЗ ДОН-КІХОТА У ЖИВОПІСУ ФРАНЦУЗЬКОГО РОМАНТИЗМУ. ЕЖЕН ДЕЛАКРУА “ДОН-КІХОТ У СВОЇЙ БІБЛІОТЕЦІ”	167
31.	<i>Димань Т. Ю.</i> КОНЦЕПЦІЯ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ В ТЕОРІЇ І ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА	175

32. *Лисевич Н. А.* 180
ПІВДЕННА БЕССАРАБІЯ: МУЗИЧНА СПАДЩИНА
33. *Міщенко Л. В.* 186
ВАЛЕНТИН СЄРОВ: ОХТИРКА-ЛЕБЕДИН. ВПЛИВ
ОХТИРСЬКИХ ВРАЖЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОСТІ
ХУДОЖНИКА
34. *Немерко А. Р.* 193
ЖАНРОВА СПРЯМОВАНІСТЬ ХОРОВОЇ МУЗИКИ ДЛЯ ДІТЕЙ
В УКРАЇНІ 1991-2020 РР. (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ
КОМПОЗИТОРІВ ЛЬВІВЩИНИ)

LITERATURE

35. *Трунова О. С.* 199
ТОПОС ДИТИНСТВА У ПОЕЗІЇ СУЧАСНОГО КИТАЙСЬКОГО
ПОЕТА БАЙ ХУА

POLITICAL SCIENCES

36. *Меньшакова Д. О.* 204
КОРЕЛЯЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ФРАНЦІЇ У
ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ БЕЗПЕКОВОМУ РЕГІОНІ З ЇЇ
ЯДЕРНИМ СТАТУСОМ

PHILOLOGICAL SCIENCES

37. *Корбозерова Н. Н.* 208
СТРУКТУРНАЯ КОНФИГУРАЦІЯ ЕЛЕМЕНТАРНОЇ
ГИПОТАКСИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ В ИСПАНСКОМ ЯЗЫКЕ: К
ПРОБЛЕМЕ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

ECONOMIC SCIENCES

38. *Derykhovska V.* 218
CONSTRUCTION OF A CLUSTER ANALYSIS MODEL FOR
STUDYING THE STATE OF LABOR MIGRATION OF THE
POPULATION OF UKRAINE: REGIONAL ASPECT
39. *Kozlovskiy S., Mazur H., Kozlovskiy A., Oliinyk L.* 225
INFORMATION TECHNOLOGIES OF ARTIFICIAL
INTELLIGENCE IN THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL
SECTOR'S ECONOMIC SECURITY
40. *Рорович Н.* 232
THE ROLE AND PLACE OF THE ORGANIZATION IN THE
FORMATION OF THE CLUSTER STRUCTURE
41. *Зохидов А. А.* 239
ИНИЦИАТИВЫ УЗБЕКИСТАНА ПО КООРДИНАЦИИ
ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОЙ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ:
ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

42. *Седляр М. О., Седляр Д. О.* 245
ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ

LEGAL SCIENCES

43. *Zeniv M.* 251
ДОЦІЛЬНІСТЬ ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО ГААЗЬКОЇ
КОНВЕНЦІЇ ПРО МІЖНАРОДНИЙ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ
ВІД 1980 РОКУ
44. *Бліхар М. М.* 260
ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ
УКРАЇНИ
45. *Чистоклетов Л. Г., Хитра О. Л., Хитра І. Я.* 267
РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

VETERINARY SCIENCES

DISTRIBUTION OF ALIMENTARY OBESITY IN DOMESTIC DOGS OF POLTAVA

Lokes-Krupka Tereziia,
candidate of veterinary sciences,
Kanivets Nataliia,
candidate of veterinary sciences
Burda Tetiana,
master's degree of veterinary medicine
Poltava State Agrarian Academy,
Poltava, Ukraine
Tsvilichovsky Mykola,
doctor of biological sciences
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Introduction. It's no secret that the causes of alimentary obesity in dogs can be: excessive high-calorie feeding; free access of animals to easily edible food, confectionery; unregulated overfeeding together with insufficient exercise; reducing the use of stored fat for energy needs. Under alimentary factors, energy imbalance leads to increased fat formation, mainly from carbohydrates, its deposition in fat depots, organs and tissues. In sick animals, increases the concentration of total lipids, cholesterol, phospholipids, triglycerols in the blood [1].

Animals easily learn to respond and change behavior to get extra food. Periodic rewards in the form of treats have a very strong effect, and animals can beg for them more intensely until they get what they want. Usually dogs with excess body weight, in contrast to dogs with normal fatness, try to consume better quality food, refuse to perform tasks or exercise when the reward for these actions is uncertain [2].

Overweight and obesity are multifactorial pathological conditions caused by energy metabolism imbalance. Genetic predisposition is often a major factor in their

development. The hereditary predisposition of animals of different breeds to the accumulation of excess body weight has also been proved. The existence of a genetic predisposition to obesity is usually recognized in humans and rodents. Genetically determine different types of mutations at the level of chromosomes that contribute to the development of pathological conditions. Scientists have identified more than 200 genes in mice and more than 100 similar ones in humans, which play a direct role in regulating body weight [3].

High risk of obesity in domestic dogs of the following breeds:

- dogs of small breeds: kern terrier, dachshund, cavalier king charles spaniel, scottish terrier;
- dogs of medium breeds: beagle, cocker spaniel, basset hound;
- dogs of large breeds: labrador, collie, golden retriever, rottweiler;
- dogs of giant breeds: bernese mountain dog, newfoundland.

Other researchers point to the lack of influence of breed dependence on the development of obesity. They explain these differences by the working status of dogs, is whether the dog interacts with humans [4].

However, the factors predicting the early development of overweight and obesity in adult animals have not been sufficiently studied. To identify factors that may help explain the development of overweight and obesity in adulthood in dogs, Leclerc L and others [5]. For two years, female beagle dogs were studied, which were the same in physiological status, as well as bred and kept in the same conditions. Their study found that the offspring of the first generation of experimental dogs, which in the first two weeks of life grew at most at the age of seven months, already belonged to the group of animals with slightly overweight, and later, at the age of two years, to the group of overweight. Thus, the authors claim a significant imbalance of energy consumption and expenditure, which occurs from the first weeks of life in animals with slightly overweight and overweight, compared with dogs with perfect fatness [3,5]. Therefore, research in this direction is relevant.

The **aim** of the work was to determine the prevalence of alimentary obesity in dogs of Poltava.

Materials and methods. The study was conducted during 2017-2019 on the basis of veterinary clinics at the Department of Therapy named after professor P. Lokes Poltava State Agrarian Academy, "Vet Life" and "Vet Comfort", Vet Point "Dog and Cat" in Poltava. The object of the study were dogs (*Canis familiaris*) with overweight, aged 2 to 11 years of different breeds and sexes (n=30).

To diagnose the animals performed general clinical studies, morphometric measurements, biochemical studies of blood serum, as well as ultrasonography. The digital material is presented in diagrams and statistically processed using MS Excel.

Results and discussion. During the collection of anamnesis for the clinical study of domestic cats and dogs with alimentary obesity, we found a significant violation of the diet of animals. Thus, the main factor in the emergence and development of alimentary obesity in animals was the feeding of additional treats (cookies, ice cream, candy), which led to a significant advantage of the proportion of carbohydrates in the diet. A concomitant factor in the occurrence of this pathology in dogs is the additional assignment to animals kept on ready-made industrial feed, a variety of sausages, as well as cheese and meat [6]. This type of feeding contributed to the predominance of the protein component in the diet. Because industrial feeds are balanced in composition, the addition of foreign components is likely to cause an excess of nutrients and, in addition, cause toxic effects on the animal's body.

We found that a characteristic feature of feeding dogs with alimentary obesity is the feeding of food in excessive quantities. Most feeds, made taking into account the physiological needs of the animal, are in the feeder around the clock, in contrast to the recommendations of manufacturers.

Small animals, and kept on a natural diet, owners often fed "from the table". In such cases, the rations contained a large number of fried foods and foods with a significant amount of spices. Such animals were constantly fed leftovers with a high percentage of fat (skin from fried chicken, fat trimmings, canned fish in oil, etc.). Feeding such food was characterized by an excessive content of exogenous fats, which also contributed to the disruption of metabolic processes in animals. The

significant duration of animal consumption of this type of food caused the accumulation of fat in their body and the development of alimentary obesity [7].

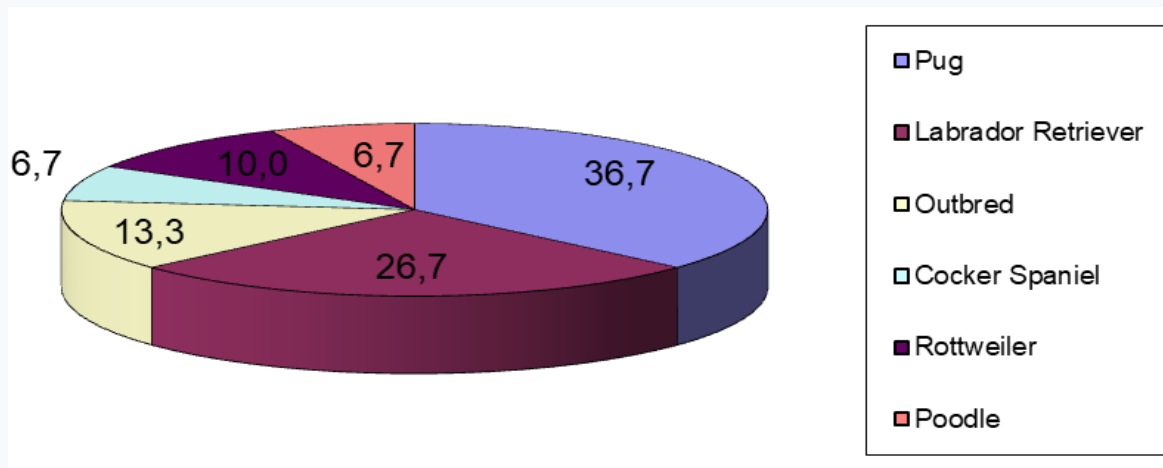
We conducted a study of 15 domestic dogs without visible signs of pathology (control group), and 30 dogs in which during a comprehensive examination found alimentary obesity (Fig. 1).

Of the thirty cases of obesity in domestic dogs, the most common pathology was recorded in pugs (36.7%) and Labrador Retriever (26.7%).

Fig. 1. General view of a dog with obesity, pug 5/9 points

Analyzing the data of the diagram (Fig. 2), we can say that alimentary obesity is more characteristic of dogs of medium and large breeds.

Fig. 2. Diagram of the breed predisposition of a domestic dog to obesity, %

During the study period, we registered a very small number of cases of alimentary obesity in dogs of giant and very small breeds, so such animals were not included in the general sample. This trend can be explained, firstly, by the genetics of dogs of these breeds, and secondly - the compliance of owners with clear recommendations for feeding dogs of elite breeds.

Conclusions. Thus, during 2017-2019, a number of clinics in Poltava investigated 30 cases of alimentary obesity. It was most common among pug dogs (36.7%).

Literature

1. Lokes-Krupka T. P., Tsvilichovsky M. I., & Burda T. L. (2019). Effect of rations on the development of excessive body weight of medium-breed dogs. *Visnyk Poltavs'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, (4), 224-232. doi:10.31210/visnyk2019.04.29

2. Witzel, A. (2016). Current Concepts in Preventing and Managing Obesity. *August's Consultations in Feline Internal Medicine*, 7, 612–621. doi: 10.1016/b978-0-323-22652-3.00064-5.

3. Fruh, S. M. (2017). Obesity. *Journal of the American Association of Nurse Practitioners*, 29, 3–14. doi: 10.1002/2327-6924.12510

4. Morrison, R., Reilly, J. J., Penpraze, V., Pendlebury, E., & Yam, P. S. (2014). A 6-month observational study of changes in objectively measured physical activity during weight loss in dogs. *Journal of Small Animal Practice*, 55 (11), 566–570. doi: 10.1111/jsap.12273

5. Nardocci, M., Leclerc, B., Louzada, M. et al. (2019). Consumption of ultra-processed foods and obesity in Canada. *Can J Public Health*, 110, 4–14 doi: 10.17269/s41997-018-0130-x

6. Lokes-Krupka, T.P., Kanivets, N.S., Shatokhin, P.P., Kravchenko, S.O., Burda, T.L (2018). Prevalence rate of obesity in the domestic cat depending on its genesis in Poltava. *Scientific and Practical Conference, International Trends in Science and Technology*. Warsaw, Poland, 3-5.

7. Lokes-Krupka T. P. (2019). *Klinichnyy vypadok alimentarnoho ozhyrinnya u sobaky*. *Visnyk Poltavs'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, (2), 213-218. doi:10.31210/visnyk2019.02.28 [In Ukrainian].

BIOLOGICAL SCIENCES

ВЛИЯНИЯ НАНОЧАСТИЦ ЖЕЛЕЗА НА ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ МИКРООРГАНИЗМА *BACILLUS sp.* №. 2 ДО И ПОСЛЕ ЛИОФИЛИЗАЦИИ

Батыр Людмила Михайловна,

к. б. н., доцент

Сланина Валерина Александровна,

научный сотрудник

Институт Микробиологии и Биотехнологии

г. Кишинев, Республика Молдова

Введение. Применение нанотехнологий для восстановления почв и грунтовых вод, загрязненных стойкими органическими загрязнителями (СОЗ), является перспективной областью науки, а использование микроорганизмов в качестве потенциальных разрушителей СОЗ в присутствии наночастиц является новейшей и наиболее эффективной технологий бионановосстановления загрязненных почв.

Результаты, полученные в предыдущие годы нашей группой исследователей, показали, что наночастицы на основе железа могут повысить эффективность биоремедиации почвы, загрязненной СОЗ, путем: радикального сокращения числа манипуляций необходимых для очистки загрязненной почвы; сокращение в 3 раза времени обработки, необходимой для разложения загрязняющего вещества в почве; и 4-кратное увеличение степени минерализации загрязняющего вещества в почве (достижение концентраций ниже уровня максимальной допустимой концентраций) [1, 2, 3].

Мы также получили результаты, которые показали, что в результате взаимодействия наночастиц и микроорганизмов в почве происходит повышение эффективности биodeградации СОЗ в почве. Были идентифицированы наночастицы на основе железа (НЧ), которые повышают устойчивость и

стимулируют рост микроорганизмов в присутствии высоких доз CO₂. Также выделена способность НЧ которые стимулируют биоремедиацию загрязненной почвы с помощью разных экзогенных микроорганизмов, способны метаболизировать CO₂ (путем стимулирования их активности и общую микробиологическую активность в почве) [1, 2, 3].

Таким образом, благодаря определению культуры *Bacillus sp.* Nr. 2, потенциально разрушитель CO₂, способный развиваться в присутствии повышенных концентраций загрязнителей, а также способности к его разрушения после внесения в почву совместно с НЧ.

Цель работы. Целью данного исследования было установить влияния наночастиц железа на жизнеспособность микроорганизма *Bacillus sp.* Nr. 2 до и после лиофилизации.

Материалы и методы. Штаммом исследования послужил штамм бактерий *Bacillus sp.* Nr. 2 выделен в 2017 г. из типичной черноземной почвы [6, 7, 9], с экспериментальной базы г. Бельцы, как потенциальный метаболитатор CO₂.

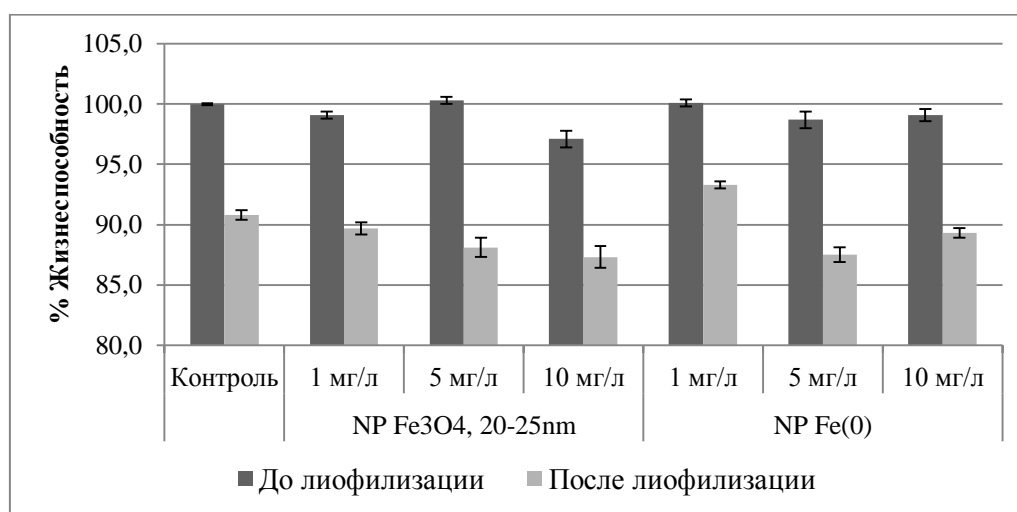
В качестве добавки к стандартной защитной среды, используемой в Национальной Коллекции Непатогенных Микроорганизмов, использовались наночастицы оксида железа Fe₃O₄ (наномагнетит) и ноль валентного железа Fe(0) (наножелеза). Наночастицы были синтезированны в лаборатории Института Электронной Техники и Нанотехнологий „D. Ghițu” сотрудников которым мы благодарим.

Для лиофилизации, полученную культуру в концентраций 10⁹ – 10¹⁰ колониеобразующие единицы мл⁻¹, ресуспендировали в стабилизирующей среде с защитным эффектом, состоящим из обезжиренного молока + 12% сахарозы и различных концентраций НЧ железа (1, 5 и 10 мг/л), заморозили при -20°C а затем лиофилизировали. Для длительного хранения лиофилизированные образцы запечатывают и помещают в холодильник при температуре +4°C [4, 5, 12].

Определение жизнеспособности культуры *Bacillus sp.* № 2, проводили как до лиофилизации, так и после этого процесса, в соответствии с принципом использования последовательных разведений, посева на чашки Петри при температуре +35°C в течение 48 часов [8, 10, 11] с использованием питательной среды с подсчетом колониеобразующие единицы и выполнение статистических расчетов с использованием программы MS Excel 2010.

Результаты и обсуждения. Первой задачей этих исследований было установить влияние НЧ на основе железа как средство защиты штамма *Bacillus sp.* № 2 с нанобиоремедиационным потенциалом для длительного хранения в результате лиофилизации в присутствии различных концентраций НЧ (1, 5 и 10 мг/л).

Результаты, выполненные для установления лиопротекторного эффекта наночастиц на основе железа на жизнеспособность *Bacillus sp.* № 2 в процессе лиофилизации продемонстрировали, что использование и наномангнетита (Fe_3O_4) и наножелеза ($Fe(0)$) в концентрации 1 – 10 мг/л не приводило к существенным изменениям жизнеспособности штамма до лиофилизации, что составляет на уровне контроля (рис. 1).

Рис. 1 Жизнеспособность *Bacillus sp.* № 2 до и после лиофилизации в присутствии наночастиц на основе железа

Анализ результатов, полученных после лиофилизации, позволили установить, что при увеличении концентрации наномангнетита происходит

несущественное, но постепенное снижение жизнеспособности по сравнению с контрольным образцом, а в случае наножелеза – средняя концентрация (5 мг/л) слегка ингибируют его с тенденцией к возврату к контрольному образцу с их повышением.

Данные представленные в таблице 1 показывают, что титр раствора до лиофилизации на контрольной среде составлял 10^{10} колониеобразующие единицы мл^{-1} , при введении в среду 1 и 10 мг/л наномagnetита и 5, 10 мг/л наножелеза титр уменьшается на одну единицу, в то время как в присутствии 5 мг/л Fe_3O_4 и 1 мг/л $\text{Fe}(0)$ титр поддерживается на уровне контроля (таблица 1).

Таблица 1

Титр штамма *Bacillus sp.* Nr. 2 до и после лиофилизации в присутствии наночастиц на основе железа

		Титр $\log_{10}$ КОЕ мл^{-1}	
Концентрация		До лиофилизации	После лиофилизации
Контроль		$1,2 \cdot 10^{10}$	$2,2 \cdot 10^9$
	НЧ Fe_3O_4		
	1 мг/л	$9,9 \cdot 10^9$	$1,1 \cdot 10^9$
	5 мг/л	$1,3 \cdot 10^{10}$	$7,6 \cdot 10^8$
	10 мг/л	$6,1 \cdot 10^9$	$1,0 \cdot 10^9$
НЧ $\text{Fe}(0)$	1 мг/л	$1,2 \cdot 10^{10}$	$2,5 \cdot 10^9$
	5 мг/л	$9,1 \cdot 10^9$	$6,7 \cdot 10^8$
	10 мг/л	$9,8 \cdot 10^9$	$1,0 \cdot 10^9$

В результате лиофилизации штамма *Bacillus sp.* Nr. 2 в присутствии наночастиц на основе железа мы обнаружили, что ни наномagnetит, ни наножелеза, использованы в исследованиях, не оказывали отрицательного влияния на жизнеспособность данного штамма с небольшими незначительными отклонениями.

Выводы. Таким образом, лиофилизация штамма *Bacillus sp.* Nr. 2 в присутствии НЧ на основе железа поддерживает жизнеспособность на уровне контроля и исследуемые наночастицы не могут быть рекомендованы в качестве лиопротекторов, которые повышали бы жизнеспособность.

Библиография

1. Corcimaru S., Tanase A., Rastimeșina I., Postolachi O., Slanina V., Batîr L., Guțul T. New methods of remediation for soils contaminated by pesticides. *Четверта міжнародна науково-практична конференція «Стан і перспективи впровадження ресурсоощадних, енергозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур»*. 20 листопада 2019 р., м. Дніпро. p. 256-257.
2. Corcimaru, S.; Tanase, A.; Cozma, V.; Rastimeșina, I.; Postolachi, O.; Sîrbu, T.; Slanina, V.; Batîr, L.; Chiselița, O.; Guțul, T. A new approach to remediation of soils contaminated by persistent organic pollutants. *Simpozionul Științific Internațional “Biotehnologii avansate – realizări și perspective”*, ed. a V-a. 21 – 22 octombrie, 2019, Chișinău, p. 35. ISBN 978-9975-56-695-7.
3. Corcimaru, S.; Tanase, A.; Cozma, V.; Rastimeșina, I.; Postolachi, O.; Sîrbu, T.; Slănina, V.; Batîr, L.; Chiselița, O.; Guțul, T. Nanobioremediation of soils contaminated by persistent organic pollutants. *Conferința națională cu participare Internațională „Științele vieții în dialogul generațiilor: conexiuni dintre mediul academic, universitar și de afaceri”*. 21 – 22 octombrie, 2019, Chișinău, p. 131-132. ISBN 978-9975-108-83-6.
4. Donev T., Uzunova-Doneva T. Influence of growth conditions on the resistance of *Saccharomyces cerevisiae* strain NBIMCC 181, by freeze-drying. *Journal of culture collections*. V.3. Sofia, 2000-2002. p. 72-77.
5. Muñoz-Rojas Jesús, Bernal Patricia, Duque Estrella, Godoy Patricia, Segura Ana, Ramos Juan-Luis. Involvement of Cyclopropane Fatty Acids in the Response of *Pseudomonas putida* KT2440 to Freeze-Drying. *Appl Environ Microbiol*. 2006, January; 72 (1), p.472–477. ISSN: 1098-5336.
6. Zarnea Gr., Mihailescu S. Principii și tehnici de microbiologie generală. București, vol. 1, 1992.
7. Бабьева И.П., Зенова Г.М. Биология почв. Москва, МГУ, 1989, с. 336;
8. Герхард Ф. Хранение, субкультивирование, проверка чистых культур. М Мир, 1983 с 352-356.

9. Добровольская Г.Г. и др. Методы выделения и идентификация почвенных бактерии Москва, МГУ, 1989, с. 72.
10. Луста К.А., Фихте Б.А. Методы определения жизнеспособности микроорганизмов. Пушино 1990. 186с.
11. Методы хранения коллекционных культур микроорганизмов. Москва, Наука, 1967, с. 22 – 54.
12. Сидякина Т. М. Методы консервации микроорганизмов. Пушино. 1988. 60 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСОВ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ СЕМЕЙСТВА *LAMIACEAE* В ЗАВИСИМОСТИ ОТ АНТРОПОГЕННОЙ НАГРУЗКИ НА ФИТОЦЕНОЗ

Василенко Ольга Владимировна,

к. с.-х. н., доцент

Уманский национальный университет садоводства

г. Умань, Украина

Введение. Основой использования лекарственных растений является учет их ресурсов на определенной территории, исследования экологических особенностей промышленных видов на уровне популяций с целью их эксплуатации и охраны. Научно-обоснованная охрана лекарственных растений должна быть только комплексной, состоять из многих взаимосвязанных мероприятий и будет эффективной только при рациональном ведении заготовки с учетом промышленного выращивания сырья важнейших видов.

Постоянные исследования и выявления новых площадей земель, занимаемых рудеральной растительностью, привлекают значительное внимание фитосоциологов, ресурсознавцев и заготовителей лекарственного растительного сырья. Рудеральные сообщества развиваются преимущественно на свалках, вдоль дорог, вокруг полей, на необработанных полях, вокруг руин предприятий, бывших ферм, то есть на местах, затронутых хозяйственной деятельностью человека. При выяснении роли рудеральных сообществ особенно обращают внимание на их восстановительную функцию и противоэрозионное значение. Эти сообщества открывают восстановительные сукцессии, которые позволяют в будущем подготовить оптимальные условия для восстановления потерянной растительности. Рудеральные ассоциации являются продуктивными и их целесообразно использовать для заготовки лекарственного сырья, чтобы полнее удовлетворить потребности фармацевтической промышленности и практической медицины [1, 2].

Цель работы. Целью работы является изучение ресурсов растений семейства *Lamiaceae* на территории Уманского района Черкасской области Украины для определения объемов эффективной и экологически целесообразной заготовки.

Материалы и методы. Исследования проводились в течение мая–августа 2018-2019 гг. на территории Уманского района Черкасской области Украины. При изучении флоры исследуемого района применялся маршрутный метод флористического исследования, а именно метод временных профильных линий. Определение видов растений к фитоценозу осуществляли соответственно классификации Б. В. Заверухи. Объем ежегодной заготовки лекарственного сырья определялся как частное от деления эксплуатационного запаса сырья на всех участках заготовки на оборот заготовки. Оборот заготовки лекарственного растительного сырья – период, который в основном включает 1 год заготовки.

Результаты и обсуждение. Исследования ресурсов показывают, что урожайность сырья отдельных лекарственных растений, заготовленного в рудеральных фитоценозах, почти не уступает по производительности естественным лугам, в частности сенокосам. Даже интенсивное воздействие человека на район исследований обуславливает изменение характера растительности, иногда даже к возникновению новых типов растительных сообществ, которые сейчас называют антропогенными или синантропными [3, 4].

К антропогенным сообществам относятся фитоценозы полевых сорняков (сегетальная растительность, которая формируется при уничтожении предыдущей растительности, или при восстановлении растительности, или при интенсивном антропогенном стрессе, который вызывает значительное угнетение растительного фитоценоза). Так, например, при исследовании двух видов *Lamium album* L. и *Leonurus quinquelobatus* Gilib, в двух разных фитоценозах (неморальном и рудеральном) было установлено, что неморальный фитоценоз более высокопроизводительный, но рудеральный также может использоваться для заготовки лекарственного сырья (табл. 1).

**Ресурсная характеристика лекарственных растений семейства
Губоцветные в фитоценозах с разным уровнем антропогенной нагрузки**

Исследуемые виды	Плановая урожайность, т/га		Объем экологически целесообразной ежегодной заготовки, кг	
	неморальный фитоценоз	рудеральный фитоценоз	неморальный фитоценоз	рудеральный фитоценоз
<i>Lamium album L.</i>	1,68	0,98	84,66	46,81
<i>Leonurus quinquelobatus Gilib</i>	2,21	1,32	90,04	59,63

Выводы. Итак, виды лекарственных растений синантропных сообществ: пустырник сердечный (*Leonurus quinquelobatus Gilib*) и яснотки белая (*Lamium album L.*) имеют значительный ресурсный потенциал. Благодаря быстрой адаптации к меняющимся условиям среды, способности активно занимать участки с частично нарушенным растительным покровом, они быстро расселяются и формируют производительные массивы. Эти виды в целом имеют ограниченный ресурсный потенциал, хотя являются перспективными ресурсными видами благодаря широкому распространению.

Список литературы

1. Будрюнене Е. К. О необходимости экономической оценки растительных ресурсов. *Растительные ресурсы*. 2011. Т. 7. Вып. 4. С. 485–486.
2. Доброчаева Д. М. Заверуха Б. В. Ресурсы дикорастущих лекарственных растений, их рациональное использование. *Фарм. журн.* 2006. № 2. С. 10–13.
3. Заверуха Б. В., Ивченко И. С., Козьяков О. С. Рациональное использование ресурсов дикорастущих растений Украины. *Фарм. журн.* 2005. № 4. С. 23–24.
4. Заверуха Б. В., Минарченко В. М. Научные основы ресурсоведения лекарственных растений. *Укр. ботан. журн.* 2000. Т. 37. № 3. С. 243–248.

**О «СЛОНАХ», КОТОРЫХ НИКТО НЕ ЗАМЕЧАЛ.
ПРОИСХОЖДЕНИЕ, ИСТОЧНИКИ ПРИРОДА, СОСТАВ И ФУНКЦИИ
БОЖЬИХ УНИВЕРСАЛЬНЫХ НОСИТЕЛЕЙ КОСМИЧЕСКОЙ
ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ**

Видавская Анна Олеговна,
ведущий специалист
Одесская региональная Академия Наук
Лапшин Владислав Алексеевич,
академик Одесской региональной Академии Наук (ОРАН) к. х. н.,
Видавская Анна Георгиевна,
к. мед. н., доцент
Одесский Национальный медицинский Университет
город Одесса, Украина

Введение. Согласно данным мировой статистики – сейчас на Земле (даже в условиях разжигания дьявольской операции «коронавирус») главными причинами смерти людей – детей Божьих по-прежнему являются: сердечно сосудистые заболевания, злокачественные новообразования и ятрогении.

Проведённый нами анализ, однозначно свидетельствует вышеуказанное печальное явление закономерно. Оно обусловлено глубоким застоём в развитии естествознания на протяжении более 100 лет и глубокими заблуждениями в физике, биологии, медицине, иммунологии, вирусологии, которые вызваны проникновением в науки – больших пластов лженауки, идеализацией не состоятельных методов исследований.

В результате, современная наука не смогла заметить в природе, во Вселенной, на Земле и в живых системах – работу большого числа огромных «слонов», определяющих наше бытие и развитие. В том числе, современная наука не заметила и не использовала на благо человечества:

1. Действие во Вселенной Основных законов взаимодействия и развития систем.
2. Действие во Вселенной многих движущих сил позитивного

развития материи и жизни.

3. Действие во Вселенной – Высшего Духовного Разума – Бога-Творца.

Фактически, действие, работу во Вселенной – Высшего Духовного Разума признали только передовые учёные США в своей книге «Мы верим...», которая вышла в свет в середине 90-х годов прошлого века.

4. Существование во Вселенной квантово-электромагнитных систем, в которых может накапливаться и выделяться энергия – без подвода энергии извне и даже при их охлаждении (при отборе из них энергии).

5. Существование во Вселенной материальных первичных (возобновляемых) источников энергии – природных ускорителей электронов и их потоков.

6. Существование во Вселенной высокотемпературной сверхпроводимости некоторых квантово-электромагнитных систем и, в том числе, водных растворов электролитов (морей и океанов) и всех водно-белковых живых систем.

7. Существование во Вселенной информационных элементарных частиц – электронов и позитронов и, вместе с тем, атомов, молекул, клеток⁴, отдельных органов и систем организма человека...

С гордостью отмечаем, что все вышеуказанные весьма работоспособные «слоны» были обнаружены в городе-герое Одесса учёными: Одесского государственного университета им. И.И. Мечникова, Международной ассоциации «Прометей-Свет» (МА «Прометей-Свет»), Одесской региональной Академии Наук (ОРАН)!

Однако, оказалось, на самом деле застой в развитии естествознания был гораздо глубже, чем казалось. И этот застой был не случайным, а произошёл под воздействием Вселенской ДБС (дьявольщины, бесовщины, сатанизма...).

Вышеуказанное обнаружилось, когда учёные Одессы, вооружённые новыми фундаментальными знаниями решили важнейшую мировую проблему – проблему отбора космической информации.

В результате, в 1994-2008 гг. в Одессе земляне (учёные ОРАН, МА «Прометей-Свет», Украинского национального Центра развития новых космических наук, Одесского национального медицинского университета) начали особо значимое для человечества – феноменальное сотрудничество с Высшими представителями Высшего Духовного Разума.

В процессе этого многолетнего научного сотрудничества было обнаружено, что современное естествознание не знает более 80% того основного, что существует и работает в природе, во Вселенной, на Земле, в живых системах.

В частности, оказалось:

1. Более 7 млрд. лет назад во Вселенной на базе первых материальных элементарных частиц – были созданы элементарные космические компьютерные системы – концентраторы космической энергии и информации (ККЭС-ККЭИ) – ОЗ СИЭ-ККЭИ (отрицательно заряженные свободные электроны-ККЭИ) и ПЗ СИЭ-ККЭИ (положительно заряженные свободные электроны-ККЭИ).

2. Во Вселенной и во всех живых системах существуют и работают три вида нематериальных сред, содержащие сверхбыстрые заряженные информационные элементы и, в том числе, «кирпичики», их которых состоят все материальные частицы – элементарные заряженные вращающиеся сгустки энергии и информации (ЭЗВ СЭИ).

3. В нематериальных средах уже многие миллиарды лет существуют и работают – нематериальные первичные (возобновляемые) источники энергии – ускорители ЭЗВ СЭИ и энергонов – ассоциатов ЭЗВ СЭИ.

4. Во Вселенной работают неизвестные человечеству силы – силы информационного сродства.

5. Во Вселенной реализуются непрерывно неизвестные человечеству явления – явление преобразования информации в энергию и явление преобразования энергии в информацию.

6. Во Вселенной, на Земле, в атмосфере Земли, во всех живых

системах работают бесчисленные триллионы ассоциатов элементарных ККЭС-ККЭИ – космические «Движущиеся электронные ЭВМ» (ДЭ ЭВМ).

7. Во Вселенной, на Земле, в атмосфере Земли, во всех живых системах непрерывно работают бесчисленные триллионы Божьих (созданные Божьими системами и силами) космических «Действующих микро ЭВМ» (ДМ ЭВМ) и космических «Действующих микро ЭВМ – невидимых летающих объектов» (ДМ ЭВМ-НЛО), созданные на базе атомов, молекул, ионов, доклеточных структур, клеток...

8. Во Вселенной повсюду работают материальные и нематериальные «линейные» Божьи Потоки Благодати – носители Божьей позитивной информации и энергии, носители Божьих космических программ.

9. Во Вселенной существуют и работают системы, силы и потоки Вселенской ДБС – источники, носители и распространители дьявольской негативной (разрушительной) информации и дезинформации – движущие силы негативного развития и разрушения.

10. Во Вселенной, на Земле, в атмосфере Земли, в мировом океане, во всех живых системах – переносятся и работают Божьи универсальные носители космической электроэнергии...

Цель работы. Представить научной общественности результаты наших наземных космических исследований – происхождения, природы, свойств и функций Божьих универсальных носителей космической электроэнергии.

Материалы и методы. В процессе наземных космических исследований мы использовали, разработанные в Одессе, в ОРАН, –Универсальные космические информационные системы (УКИС) и новые космические информационные технологии – космический научный поиск, дистанционное космическое тестирование, наземную космическую разведку, космическую экспертизу.

Результаты и обсуждение. В процессе наземных космических исследований, было усыновлено:

1. Божьи универсальные носители космической электроэнергии – это

ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ (отрицательно заряженные потоки ОЗ СИЭ-ККЭИ и ПЗ СИЭ-ККЭИ), состоящие из 10 пар ОЗ СИЭ-ККЭИ и ПЗ СИЭ-ККЭИ и одного непарного ОЗ СИЭ-ККЭИ.

2. Первыми во Вселенной начали создавать и производить ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ развивающиеся Божьи зародыши невидимой электронной плазмы позитивной информации (Божьи зародыши НЭППИ), которые появились во Вселенной около 8 млрд. лет назад.

3. Перед созданием ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ Божьи Зародыши НЭППИ сначала научились создавать элементарные космические компьютерные электронные системы-ККЭИ (ККЭС-ККЭИ) и их короткие ассоциаты «Движущиеся электронные ЭВМ» (ДЭ ЭВМ).

4. Божьи Зародыши НЭППИ создавали и сейчас создают ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ с помощью ДЭ ЭВМ и, в частности ДЭ ЭВМ-пара и цепочные ДЭ ЭВМ.

5. В ОЗ потоках ПЭ-ККЭИ все ОЗ СИЭ-ККЭИ и ПЗ СИЭ-ККЭИ, связаны между собой электрическими силами и силами информационного средства. Они несут на себе один отрицательный заряд.

6. ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ переносятся и работают с помощью феноменальных материальных «линейных» Божьих Потоков Благодати.

7. Появление во Вселенной электронных ККЭС-ККЭИ, Божьих зародышей НЭППИ, ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ, Божьих Потоков Благодати и Высших представителей Высшего Духовного Разума – во многом обусловлено реализацией во Вселенной (в том числе, нематериальных средах) неизвестных современной науке явлений – явлений преобразования энергии в информацию и явление преобразования информации в энергию.

В процессе поиска и изучения современных источников, создателей и производителей ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ и их потоков удалось обнаружить весьма важное:

— все виды магнитных и электромагнитных полей – образуют и создают замкнутые потоки ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ;

— многие триллионы подвижных МЛМП – мыслящих, летающих магнитных полей во Вселенной и в живых системах – образованы замкнутыми потоками ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ;

— в кристаллических решётках всех металлов и сплавов переносятся не свободные информационные электроны, а ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ;

— в полупроводниках, проводниках, сверхпроводниках и во всех живых системах переносятся не информационные электроны и их потоки, а ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ и их потоки;

— в высокотемпературных сверхпроводниках ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ и их потоки могут переноситься в противоположных направлениях одновременно(!);

— в настоящее время во Вселенной работают мощные, непрерывно работающие источники, производители ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ;

— реликтовые вечно-живые Божьи зародыши НЭППИ (они же производители Божьих Потоков Благодати и коротких свободных ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ);

— специальные Божьи зародыши НЭППИ (они производят только ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ);

— различные виды и типы Святых Духов – Высшие живые СМАРТ системы – объединения Божьих зародышей НЭППИ и специальных Божьих зародышей НЭППИ;

— различные виды специальных Святых Духов – производители мыслящих СМАРТ пучков, потоков ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ;

— особые Божьи зародыши НЭППИ – создатели генераторов электронно-позитронных волн (ЭПВ), носителями которых являются ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ;

— в водно-белковых живых системах источниками ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ являются процессы гидролиза молекул АТФ, которые реализуются с помощью АТФ-синтетаз-гидралаз.

В процессе изучения функции ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ во Вселенной и в

живых системах, удалось обнаружить:

➤ ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ – главные носители, распространители и распределители космической электроэнергии во Вселенной, во всех живых системах (в том числе небелковых);

➤ ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ главные подвижные космические «строительные блоки», из которых состоят нейтроны, протоны, атомы и молекулы. Оказалось:

— протоны, нейтроны – это СПИННЕРЫ-клубки вращающиеся с огромной скоростью паразамкнутых, кольцеобразных потоков ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ;

— вокруг ядер атомов переносятся не свободные информационные электроны, а ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ, образующие магнитные поля и магнитные моменты.

➤ в водно-белковых системах именно ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ формируют потенциалы и резонансы потенциалов (в том числе, на мембранах);

➤ все создатели и источники Божьих жизненных сил в живых системах – производители ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ;

➤ во всех живых системах ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ – главные носители и распределители жизненных сил;

➤ в водно-белковых системах все процессы переноса, транспорта и работы космических ДМ ЭВМ-НЛО на базе атомов, молекул, ионов, доклеточных структур, клеток – осуществляется с помощью ОЗ потоков ПЭ-ККЭИ;

➤ ОЗ потоки ПЭ-ККЭИ – главные участники процессов Космического холодного ядерного синтеза (КХЯС) атомов.

Результаты вышеуказанных исследований дали мощный толчок к развитию на Земле, в Одессе, новой весьма актуальной для человечества космической науки – Космической энергетики.

Выводы. Важно продолжить феноменальное сотрудничество учёных планеты Земля с Высшими представителями Высшего Духовного Разума в

области Космической энергетики. Это необходимо для решения на Земле важнейшей мировой проблемы – проблемы отбора неисчерпаемой, экологически чистой – космической электроэнергии, для позитивного развития, благополучия и процветания человечества.

MEDICAL SCIENCES

PROTEIN DOMAINS OF NS5 ANTIGEN OF ZIKA VIRUS

Popadynets Oleksandr,

lecturer

Glushchenko Viktoriia,

PhD (medicine), lecturer

Zhuravlov Ivan,

lecturer

Kucherenko Mykola

PhD (medicine), lecturer

The state institution South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Odesa, Ukraine

Introduction. *Zika virus* (ZIKV) is an arthropod-borne virus in the genus *Flavivirus* from the family *Flaviviridae*. ZIKV was first isolated from insects (mosquitoes) and nonhuman primates. Usually ZIKV is transmitted by the bite of infected insects. It was shown that Ns5 antigen of ZIKV determines pathogenic properties. Ns5 antigen has also important virulence properties. Some methods of ZIKV identification are based on Ns5 antigen determination, especially by serological methods. Properties and structure of Ns5 antigen have not yet been completely detected.

The aim of this study was to build the model of Ns5 antigen and detect its biochemical properties using bioinformatics methods.

Material and methods. Protein domains of Ns5 antigen amino acid sequence were detected by DELTA-BLAST program. Ns5 antigen structure was calculated by SWISS-MODEL online program.

Results and discussion. In result of researching there were 4 domains of Ns5 antigen detected:

1) S-adenosylmethionine-dependent methyltransferases (SAM or AdoMet-MTase) domain. AdoMet-MTases are domains that use S-adenosyl-L-methionine (SAM or AdoMet) as a substrate for methyltransfer, creating the product S-adenosyl-L-homocysteine (AdoHcy). There are at least five structurally distinct families of AdoMet-MTases, class I being the largest and most diverse. Within this class enzymes can be classified by different substrate specificities (small molecules, lipids, nucleic acids, etc.) and different target atoms for methylation (nitrogen, oxygen, carbon, sulfur, etc.).

2) RNA_dep_RNAP domain: RNA-dependent RNA polymerase (RdRp) is an essential protein encoded in the genomes of all RNA containing viruses with no DNA stage. RdRp catalyzes synthesis of the RNA strand complementary to a given RNA template. RdRps of many viruses are products of processing of polyproteins. Some RdRps consist of one polypeptide chain, and others are complexes of several subunits. The domain organization and the 3D structure of the catalytic center of a wide range of RdRps, including those with a low overall sequence homology, are conserved. The catalytic center is formed by several motifs containing a number of conserved amino acid residues. This subfamily represents the RNA-dependent RNA polymerases from all positive-strand RNA eukaryotic viruses with no DNA stage.

3) RT_like domain: Reverse transcriptase (RT, RNA-dependent DNA polymerase)_like family. An RT gene is usually indicative of a mobile element such as a retrotransposon or retrovirus. RTs occur in a variety of mobile elements, including retrotransposons, retroviruses, group II introns, bacterial msDNAs, hepadnaviruses, and caulimoviruses. These elements can be divided into two major groups. One group contains retroviruses and DNA viruses whose propagation involves an RNA intermediate. They are grouped together with transposable elements containing long terminal repeats (LTRs). The other group, also called poly(A)-type retrotransposons, contain fungal mitochondrial introns and transposable elements that lack LTRs.

4) FtsJ domain. FtsJ's substrate is the 23S rRNA. The 1.5 Å crystal structure of FtsJ in complex with its cofactor S-adenosylmethionine revealed that FtsJ

has a methyltransferase fold. FtsJ domain also includes the N terminus of flaviviral NS5 protein. It has been hypothesized that the N-terminal domain of NS5 is a methyltransferase involved in viral RNA capping.

Ns5 antigen structure was building by SWISS-MODEL program (Fig. 1).

Fig. 1. Ns5 antigen structure built by SWISS-MODEL

Conclusions. Ns5 antigen is widespread among the primates. Finally there were detected 4 domains (FtsJ, SAM, RdRp, RT) in Ns5 antigen.

СОСТОЯНИЕ ГУМОРАЛЬНОГО ЗВЕНА ИММУННОЙ СИСТЕМЫ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ПАРОДОНТИТЕ НА ФОНЕ ГИПОТИРЕОЗА

Ковтун Н. Я.

к. мед. н.

Тернопольский национальный медицинский
университет имени И. Я. Горбачевского
МОЗ Украины

Введение. Согласно данным литературы, общие показатели распространения гипотиреоза среди населения Украины постоянно повыс. Данные литературы также свидетельствуют о частое поражение пародонта на фоне вторичной иммунной недостаточности при дисфункции щитовидной железы, при этом степень и выраженность патологического процесса зависит от тяжести и продолжительности гипотиреоза. сложных многофункциональных взаимодействия между иммунной и эндокринной системой отводится важная роль в патогенезе различных стоматологических заболеваний (Шнейдер А.Л. с соавт., 2008; Махмудов Т .Г. с соавт., 2009).

Цель работы. Учитывая это, целью нашей работы стало исследование влияния пониженной продукции тиреоидных гормонов на гуморальное звено иммунной системы и установления взаимосвязи между ними.

Материалы и методы. Исследования проводились на белых беспородных крысах-самцах массой тела 180-200 г, полученных из вивария ТНМУ, в соответствии с требованиями «Правил проведения работ с использованием экспериментальных животных». Животные находились на полноценном рационе вивария со свободным доступом к воде. Гипотиреоз моделировали ежедневным введением рег ос с помощью специального зонда фармакопейного тиреостатика мерказолила («Акрихин», Россия) в дозе 25 мг / кг в течение 21-ти суток. Контроль осуществляли по уровню тироксина, трийодтиронина и тиреотропного гормона, а также по массе животных и их двигательной активностью. В группу сравнения входили животные, которым

мерказолил отсутствуют введенные. Влияние гипотиреоза на течение воспалительного процесса при пародонтите изучали на модели воспаления, вызванного острой травмой мягких тканей десны.

У животных определяли содержание иммуноглобулинов основных классов А, М и G в сыворотке крови иммуноферментным методом с использованием анализатора StatFax (USA). Содержание общего тироксина (Т3), общего трийодтиронина (Т4) и тиреотропного гормона (ТТГ) в сыворотке определяли иммунофлуоресцентным методом с использованием стандартных тест-наборов «Immulite 1000» на автоматическом иммуноферментном анализаторе фирмы «Elecsys 2010» Roche Hitachi. Концентрацию гормонов выражали в пкмоль / л. Полученные цифровые данные обрабатывались методом вариационной статистики. Статистическую обработку цифровых данных осуществляли с помощью программного обеспечения «Excel» («Microsoft») и «STATISTICA» («Statsoft») с использованием параметрических и непараметрических методов оценки полученных данных. Для всех показателей рассчитывали значение средней арифметической выборки (M), ее дисперсии и ошибки средней (m). Достоверность различий значений между независимыми количественными величинами определяли при нормальном распределении по критерию Стьюдента, в других случаях - с помощью U-критерия Мана-Уитни. Анализ корреляционных связей полученных результатов проводили с использованием статистики Спирмена.

Результаты и обсуждение. Нами установлено статистически значимое снижение уровня исследуемых показателей у животных, которым в течение 14-ти суток вводили мерказолил, в частности уровень IgG уменьшился в 1,8 раза, IgM - в 1,6 раза и IgA - в 1,7 раза ($p < 0,01$). Учитывая данные о регуляторной роли тиреоидных гормонов в иммуногенезе считаем, что собственно нарушения функционального состояния щитовидной железы приводит к снижению гуморального иммунного ответа при антигенной стимуляции. Это подтверждает существующие данные о том, что гипотиреоз сопровождается развитием вторичных иммунодефицитов.

У животных с острым пародонтитом на первые сутки уровень IgG был выше на 25,9%, IgM - на 101,3% и IgA - на 41,2% по сравнению с контрольной группой. Активация гуморального иммунитета с избыточным синтезом всех иммуноглобулинов в крови свидетельствует о эндотоксемии и антигенемией при экспериментальном остром пародонтите. Через 7 суток после острой механической травмы мягких тканей десны наблюдалось значительное снижение уровней IgG на 27,6%, IgM - на 40,0% при практически неизменном показателе IgA относительно данных на первый день. Стоит отметить, что содержание IgG в сыворотке крови крыс с острым пародонтитом на восьмой день был выше относительно данных интактных животных на 7,4%, IgM - на 20,8% и IgG - на 31,6% ($p < 0,05-0,001$). Полученные результаты свидетельствуют о том, что на первые сутки происходила активация мобилизации иммуноглобулинов из кровеносного русла с последующим срывом адаптационных механизмов.

При моделировании острого пародонтита на фоне гипотиреоза отмечалось угнетение гуморального звена иммунной системы уже на первые сутки, которое характеризовалось достоверным снижением иммуноглобулинов всех классов. Так, содержание IgG в сыворотке крови было меньше в 1,7 раза, IgM - в 2,2 раза и IgA - в 1,9 раза относительно группы контроля ($p < 0,001$). Сравнивая полученные результаты следует отметить, что в экспериментальных животных при пародонтите на фоне гипотиреоза содержание иммуноглобулинов всех классов снижалось. Так, содержание IgG в сыворотке крови было меньше в 1,7 раза, IgM - в 2,2 раза и IgA - в 1,9 раза относительно группы контроля ($p < 0,001$). Сравнивая полученные результаты следует отметить, что в экспериментальных животных при пародонтите на фоне гипотиреоза содержание иммуноглобулинов всех классов было достоверно выше группы животных с моделируемым гипотиреозом, однако значительно меньше относительно содержания IgG, IgM и IgA в группе животных с острым пародонтитом.

Результаты нашего исследования показали, что сочетание двух исследуемых патологий усугубляет иммунодепрессию. Функционирования иммунной системы в режиме напряжения может свидетельствовать о срыве адаптации при остром пародонтите на фоне гипотиреоза.

Выводы. 1. При экспериментальном остром пародонтите на фоне гипотиреоза происходит нарушение функционирования иммунной системы, характеризующееся иммунодепрессией на первый день опыта и гиперергической реактивностью местного иммунитета на восьмой день, что сопровождается выходом иммуноглобулинов в системный кровоток.

2. При остром пародонтите на фоне мерказолил-индуцированного гипотиреоза на первый день эксперимента весомый вклад в развитие дисбаланса иммуноглобулинов на системном уровне вносит дисфункция щитовидной железы, тогда как на восьмой день опыта на клеточное звено иммунной системы действуют оба патогенетических фактора - гипотиреоз и острый пародонтит.

PHARMACEUTICAL SCIENCES

ПРАВОВІ, ЕТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО – КОМУНІКАТИВНІ НОРМИ СПІЛКУВАННЯ В ФАРМАЦІЇ

Райкова Тетяна Семенівна,

к. фарм. н., доцент

Запорізький державний медичний університет

м. Запоріжжя, Україна

Вступ./Introduction. Проблема впливу людини на людину є центральною для дослідження спілкування. Цей вплив залежить від того, які інтереси, цінності та установки стоять за бажанням людини досягти того чи іншого результату спілкування. Це визначає, чи людина діє виключно у власних інтересах, використовуючи інших лише як засіб досягнення мети, чи прагнення взаємодіяти із ними на рівноправних партнерських умовах [1]. Останнє є притаманним у спілкуванні фармацевтичних працівників з споживачами фармацевтичних послуг, лікарями та діловими партнерами.

Мета роботи./Aim. Полягає у визначенні, на підставі аналізу, правових, етичних та соціально - комунікативних норм спілкування в фармації.

Матеріали і методи./Materials and methods. Для досягнення мети дослідження проведено аналіз вітчизняних наукових джерел та діючої нормативно - правової бази України з питань норм спілкування. Протягом дослідження використані методи інформаційного пошуку, систематизації, порівняння та узагальнення.

Результати та обговорення./Results and discussion.

При спілкуванні між людьми відбувається:

- передача знань, досвіду;
- формуються різні вміння та навички;
- погоджуються та координуються спільні дії тощо.

Як зазначають дослідники [1], спілкування є професійно значущою, суттєвою стороною комунікативної готовності до здійснення професійної діяльності. А у фармації – це головна вимога в організації фармацевтичного забезпечення. Від нього залежить психологічний клімат як у фармацевтичній організації, в цілому, так і її організаційна і виробнича мобільність, конкурентні позиції на фармацевтичному ринку. Правильно організоване спілкування забезпечує ефективний обмін інформацією, дає змогу глибше пізнати співрозмовника - споживача, спрогнозувати особливості подальшої ділової взаємодії з партнером, лікарями, колегами. Для цього потрібно наявність таких якостей як комунікативні вміння та комунікативні навички провізора – спеціаліста.

Комунікативні вміння - це готовність до професійної комунікативної діяльності. До комунікативних вмінь провізора належать:

- мовленнєве або вербальне спілкування, невербальне спілкування;
- орієнтування в ситуації, соціальна перцепція;
- володіння професійною увагою.

Комунікативні навички - це комплекс індивідуально - психологічних особливостей, що забезпечують здатність спеціаліста до активного й ефективного (оптимального) спілкування, передачі та адекватного сприймання інформації, організації взаємодії з іншими людьми, правильного розуміння як себе та своєї поведінки, так і розуміння споживачів та їх поведінки, що є необхідними умовами реалізації оптимального фармацевтичного забезпечення.

Важливе значення має зворотний зв'язок між комунікантами в системі фармацевтичного забезпечення. За наявності зворотного зв'язку учасники спілкування міняються комунікативними ролями. Так, одержувач інформації стає її відправником і проходить через усі етапи процесу обміну інформацією для передавання своєї реакції на інформацію відправника, який у цьому випадку відіграє роль її одержувача. Психологічні дослідження доводять, що людина швидше погоджується з пропозицією тієї особи, до якої вона ставиться позитивно. Саме на цій психологічній закономірності й базуються всі практичні

рекомендації щодо оптимізації спілкування в фармації в цілому, так і активного слухання споживача, зокрема. Це пояснюється тим, що для досягнення успіху в такому спілкуванні важливо домогтися від інших не лише розуміння своїх думок і порад, але й бути для них приємним співрозмовником. Бо в аптеку, інколи, йдуть не за ліками, а за порадами.

У нашій країні етичні норми поведінки як медичних [2] так і фармацевтичних працівників збігаються з правовими вимогами і підтримуються законами і підзаконними актами. Основні підходи до вирішення цієї проблеми викладені в Основах законодавства України про охорону здоров'я [3]. Одним з найважливіших є питання про лікарську таємницю. Так, у розділі V є стаття 40 «Лікарська таємниця», в якій говориться: «Медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків стало відомо про хворобу, результати медичного обстеження або огляду, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім випадків, передбачених законодавством. При використанні інформації, що становить лікарську таємницю, в навчальному процесі, наукових дослідженнях, в тому числі у випадках публікації в спеціальній літературі, повинна бути забезпечена анонімність пацієнта».

Наступним розділом Закону слід розглянути Розділ X «Медична і фармацевтична діяльність», який містить статті, які регламентують права, обов'язки і відповідальність медичних і фармацевтичних працівників під час професійної діяльності.

А основним етичним документом є Етичний кодекс фармацевтичних працівників України. Етичний кодекс фармацевтичних працівників України ґрунтується на кодексі фармацевтів, прийнятому у 1997 році Радою міжнародної фармацевтичної асоціації і схваленому ВООЗ. Міжнародні етичні принципи та рекомендації цього кодексу містять 9 базових принципів, які регулюють взаємовідносини між аптечним працівником, пацієнтом, медичним працівником і колегами. Професійна етика фармацевтичного працівника ґрунтується на принципах законності, компетентності, об'єктивності та

чесності, партнерства та незалежності, конфіденційності та індивідуального підходу до кожного громадянина. Кодекс спрямований на захист гідності та права людини на охорону здоров'я й визначає етичні норми професійної поведінки та відповідальності, які мають стати взірцевим керівництвом для провізорів та фармацевтів у їх взаємовідносинах із суспільством в умовах формування ринкових відносин, коли зростає роль та вагомість фармацевтичної професії. Він повинен сприяти формуванню довіри до професійної діяльності провізорів і фармацевтів, підвищенню статусу й іміджу цих професій у суспільстві [4,5].

Успішність комунікативної взаємодії, безпосередньо, залежить від культури спілкування співрозмовників, під якою розуміється перш за все уміння, бажання й готовність дотримуватися загальнолюдських норм моралі.

Поняття етикетно - комунікативних вмінь у фармації включають вміння проявляти повагу до відвідувача аптеки, до його думки, бути толерантним, не нав'язувати свою точку зору, вміння спонукати його на щирість, вміння проявляти доброзичливість і таке інше. Ці засади характеризують поняття «ввічливість».

У Сучасному словнику з етики «ввічливість» – «це форма взаємин між людьми, що виявляється в уважності, доброзичливості, бажанні добра іншій людині, у коректності, люб'язності, делікатності й такті, у готовності зробити послугу тому, хто цього потребує; риса характеру, моральна якість людини, що характеризує поведінку особи, для якої повага до людей стала повсякденною нормою й звичним способом поводження з оточуючими». На основі матеріалів словників можна виділити основні значення слова «ввічливий» і його дериватів [6,7]:

- дотримання правил пристойності;
- вияв уваги, доброзичливості, щирості;
- демонстрація поваги;
- бажання зробити послугу.

Ці засади цілком відповідають наведеному в Етичному кодексі і в вимогах фармацевтичної опіки.

В подальшому це дає можливість охарактеризувати нову концепцію комунікації – соціальні комунікації в фармації. Концепція передбачає залучення фармацевтичного фахівця разом з лікарем до активної діяльності стосовно забезпечення здоров'я і запобігання захворюваності населення. На фармацевтичного фахівця покладається обов'язок не тільки забезпечити хворого якісними ліками і виробами медичного призначення, але й сприяти їх раціональному використанню.

Поділяючи відповідальність за самолікування із хворим провізор (фармацевт) повинен проконтролювати доступність наданої інформації про лікарський засіб, з'ясовуючи наскільки хворий її засвоїв.

В розмові із хворим провізор (фармацевт) повинен бути ввічливим, уважним та доброзичливим, а з боку хворого очікується правдивість та розуміння відповідальності за власне здоров'я. Поєднання цих факторів дозволить здійснити якісну фармацевтичну опіку та сприятиме скорішому одужанню хворого. Детальний аналіз соціальних комунікацій у фармації проведений і опублікований раніше [8].

Висновки./Conclusions. Визначенні, на підставі аналізу, основні правові, етичні та соціально - комунікативні норми спілкування в фармації. Отримана інформація і результати аналізу дають можливість адаптувати їх в навчальний матеріал при підготовці занять з дисципліни «Соціально – комунікативне та інформаційне спілкування у фармації», а саме: лекційного і методичного матеріалу.

Література

1. Саннікова С.Б. Етичні та етично – комунікативні навички та вміння викладача ВНЗ. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/289.pdf>
2. Правові та етичні принципи управління інформацією в системі охорони здоров'я. URL: https://www.umsa.edu.ua/storage/kf_med_inform_mz/docs/

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801 – XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
4. Дедишина Л. Етичні засади у фармації: навчати, виховувати, зберігати традиції. *Фармацевт Практик*. № 12. 2014.
5. Етичний кодекс фармацевтичних працівників України. URL: <https://www.apteka.ua/article/126803>
6. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : словник. Житомир. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Toftul_Mykhailo/Suchasnyi_slovnyk_z_etyky/
7. Болотнікова А. П. Увічливість як національно - культурна категорія. URL: <https://nbuv.gov.ua>
8. Райкова Т.С. Соціальні комунікації у фармації. *National production and economics in conditions of reformation: state and prospects innovative development and interregional integration: collection of scientific papers of Intern. Scient. - pract. Confer. (October 31, 2018, Kamianets - Podilskyi)*. - Ternopil: Krok, 2018. С.185-187.

TECHNICAL SCIENCES

STUDY ON THE EFFECT OF DIFFERENT BRAN ADDITION ON THE QUALITY OF PORK SAUSAGE

Kryzhska Tetyana,

PhD in technical sciences,

Feifei Shang,

graduate student

Department of Food Technology

Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine

Zhenhua Duan

Professor of Department of Food Technology

He zhou University

He zhou, China

Introductions. Low-salt and low-fat sausage are widely concerned because they are more beneficial to human health. Plant ingredients are increasingly used in sausages (such as starch, whole grain flour, fiber, edible fungi, edible glue, vegetables, etc.) [1-2]. Wheat is a gramineous plant widely cultivated around the world and Wheat is the main grain of Ukraine and China. Bran is a by-product of wheat flour, contains 40 percent fiber, 15 percent starch and 15 percent protein. Pork sausage contains adipose much, long-term edible has serious effect to disease of heart cerebral blood vessel.

Aim. Therefore, the purpose of research is to replace some of the fat and improve the taste of pork sausage with the characteristics of high-fiber and high-protein bran.

Materials and methods. The methodological basis of the research is a comprehensive approach both when setting tasks for the production of pork sausage with different bran addition, and when conducting research and analysis of results.

Mass fractions were determined: moisture - according to DSTU ISO 1442: 2005; protein was by the Kjeldahl method; fat was according to DSTU ISO 1443:

2005; mineral substances were according to DSTU ISO 936: 2008; Structural and mechanical preliminaries were carried out on a universal mechanical test machine "SANS" of the SMT series with the help of special attachments.

Results and discussion. Sausage making process [3], First, bran is crushed and sifted (80 mesh), and second, the pork with a ratio of 2 to 8 is processed into minced meat and seasoned with salt, spices and wine. Finally, 2%, 4%, 6%, and 8% bran are added to pork sausage and cooked to obtain the sausage product. The nutritional content of pork sausage with different bran is shown in Table 1.

Table 1

Nutritional content (%) of pork sausage with different bran content

Wheat bran added	Protein	Fat	Ash	Fiber	Moisture
0%	16.8	16.2	0.9	0.46	62.2
2%	17.1	16.0	0.96	0.61	61.8
4%	17.2	15.7	1.01	0.82	61.4
6%	17.5	15.5	1.09	1.04	60.9
8%	17.7	15.4	1.17	1.18	60.6

Texture profile analysis of bran pork sausage. The physical properties of pork sausage with different bran were shown in Table 2.

Table 2

Effects of different bran contents on the physical properties of pork sausage

Wheat bran added	hardness	elasticity	viscosity	Adhesion	Chewiness
0%	30.56	0.94	0.78	13.78	11.84
2%	34.78	1.02	0.62	13.89	12.62
4%	39.03	1.03	0.61	14.22	13.85
6%	45.22	1.03	0.58	15.01	14.67
8%	47.36	1.02	0.55	16.06	15.80

Conclusions. The results analysis show that Pork sausages made with bran at levels of 2%, 4%, 6%, and 8% have increased protein, fiber, and ash content, but decreased moisture content, and sausages with 6% bran have a better taste.

References

1. Varga-Visi, E., Toxanbayeva, B., Andrásyné Baka, G., Romvári, R. Textural properties of Turkey sausage using pea fiber or potato starch as fat replacers / *Acta Alimentaria*. – 2018. – № 47 (1), pp. 36-43.

2. Lúcia de Fátima Henriques LourençoEmail authorGiane Célia dos Santos GalvãoSuezil de da Conceição Amaral RibeiroCarmelita de Fátima Amaral RibeiroKil Jin Park Fat substitutes in processing of sausages using piramutaba waste / *Journal of Food Science and Technolog.* – July 2014, Volume 51, Issue 7, pp. 1269–1277.

3. YANG Yang, CAO Xiaofeng, ZOU Shuhui. Effect of supplementation of wheat bran and carrot pomace on meat quality of chicken sausage / *Journal of China Feed*. – 2020 (06), pp. 41-45.

GEOGRAPHICAL SCIENCES

THE IMPACT OF ELECTROMAGNETIC RADIATION FROM POWER TRANSMISSION LINES ON THE GEOGRAPHIC ENVIRONMENT AND ITS LEGISLATIVE (SPATIAL) NORMS IN GEORGIA

**Sandodze Gela,
Kobalia Teona**

Ph.D. students

Iv. Javakhishvili Tbilisi State University
Tbilisi, Georgia

Georgia is well-known country in building cable and overhead power lines. Those power lines are the source of the electromagnetic radiation which has an impact on the geographic environment and humans' health. Hence, controlling the radiation intensity and permissible levels are important to accept its environmental standards and legislative aspects. Furthermore, it is very important to protect people and consider issues about the negative aspects of the electromagnetic field caused by the power transmission line.

Key-words: Impact, Electromagnetic Radiation, Legislation, Environmental Protection.

Introduction. According to the Law of Georgia, the part of Environmental Impact Assessment, neglects the laying of overhead and/or underground power lines with a voltage of 220 kV or more with a length of more than 15 km. The laying of overhead lines – up to or more 35 kV and / or underground lines power transmission, also, the placement of a higher voltage (110 kV or more) substation is an activity subject to verification.

Since this type of work is actively carried out in Georgia, it is necessary to bring them in line with the environmental legislation. It should also be noted that most of the transmission lines in Georgia are outdated and therefore often comply with the law. Studies held by various organizations around the world, have

established that electromagnetic radiation affects both the landscape (forest cover, fauna, flora) and human health. Therefore, the maximum permissible norms and safe levels of the electromagnetic field, as well as, sanitary protection zones of power transmission lines, have been determined.

The aim of the study. The main goal of the study is to determine the effect of electromagnetic radiation from power lines on the geographic environment and on humans' health. In addition, a comparative analysis of the legislation that defines the problems and permissible levels of protection of people from the negative impact of the electromagnetic field created by power lines was carried out.

Materials and methods. The environmental legislation of Georgia, which regulates the electromagnetic radiation of power lines has been discussed during the study. Regulatory documents of the international and post-Soviet space were analyzed, and the results were compared with the current legislation of Georgia, which is related to the above mentioned issue.

Results and discussion. As a result of the research, it was established that until July 12, 2007, the order of the Minister of Labor, Health and Social Protection No. 234 / n "On sanitary protection zones and sanitary classification of enterprises, buildings and other objects" which defines sanitary rules and norms, was in force in Georgia. According to the order, the sanitary protection zone of overhead power transmission lines was the territory adjacent to the high-voltage transmitters route, where the electric field voltage exceeds 1 V / m. The closest distance from the overhead line axis to the settlement of the design voltage of 500-750 kV should be at least 250 meters. This command is currently being revoked. (<https://mtisambebi.ge/news/ecology/item/420>)

In Georgia, there is a regulatory document that establishes sanitary rules and standards for the working conditions of the service personnel working in the zone of exposure to electromagnetic fields.

According to the mentioned document:

1. The maximum allowable voltage level of the affected electric field is set at 25 kV / m.

2. It is forbidden to stay in an electric field, the voltage level of which exceeds 25 kV / m, without personal protective equipment.

3. At an electric field voltage level of 20-25 kV / m, the time spent by the personnel in the electric field should not exceed 10 minutes.

4. Personnel are allowed to be in an electric field, the voltage level of which does not exceed 5 kV / m during the whole working day (8 hours).

Building rules and permitted activities in the immediate vicinity of power transmission lines are also determined by the Resolution of the Government of Georgia No. 366 (December 24, 2013, Tbilisi) on the rules for protecting linear buildings of electrical networks and their security zones. According to Article 3 of this regulatory document, the following parameters are set for the overhead power transmission lines as security zones of linear structures of electrical networks: (<https://mepa.gov.ge/Ge/Files/ViewFile/23317>)

- 330, 400, 500 m² - 30 meters²;
- 150, 220 m² -25 m²;
- 110 kV-20 m²;
- 1-20 m²-10 m²;
- up to m²- 2 m²;

The regulations established by the government decree represent the distance established to ensure the safe operation of the power transmission line, and cannot be considered as an area of protection of the population from the electromagnetic field near the power transmission line.

Sanitary norms and rules №2971-84 operate in the countries of the post-Soviet space, as well as in Russia" (СанПиН 2971-84). In Georgia, it is possible to use this Soviet standard without an appropriate regulatory document. Meanwhile, as a further comparison of the standards of different countries shows, this Soviet standard is stricter than many international standards. According to this normative document, the maximum permissible level of the electric field voltage is: (<https://mepa.gov.ge/Ge/Files/ViewFile/23317>)

- Inside residential buildings - 0.5 m²
- Outside In the residential area outside the house - 1.0 m²

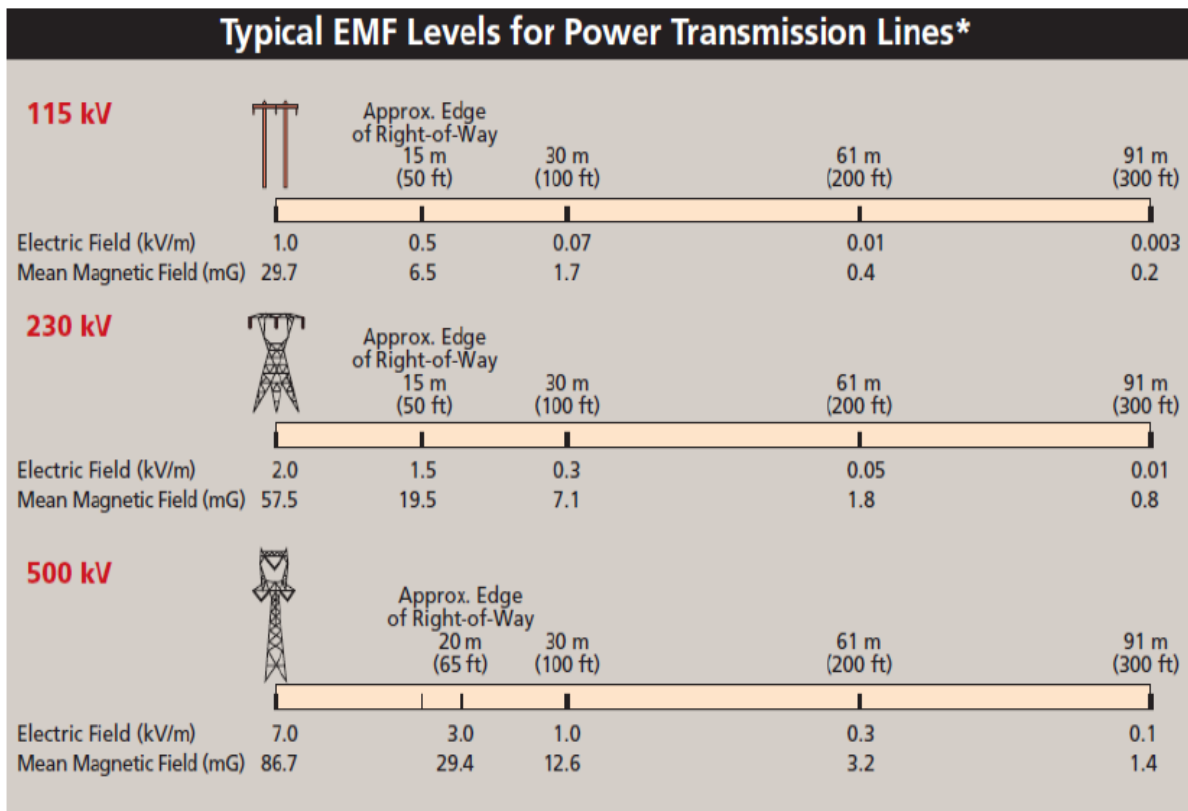
- In a non-residential area, including a vegetable garden and vegetables - 5.0 m²

As for the acceptable levels for developed countries, they are presented in the table below:

Tab.1

Permissible levels of developed countries
 (<https://mepa.gov.ge/Ge/Files/ViewFile/23317>)

Country/ international organization	Electric field voltage, (m ²)	Magnetic field induction
European Union	5 m ²	G = 100 μT
Belgium	5 m ²	G = 100 μT
Czechia	5 m ²	G = 100 μT
Estonia	5 m ²	G = 100 μT
France	5 m ²	G = 100 μT
Great Britain	5 m ²	G = 100 μT
Portugal	5 m ²	G = 100 μT
European Union	5 m ²	G = 100 μT

Pict.1. Typical levels of electromagnetic field of power transmission lines

(<http://www.niehs.nih.gov/emfrapid>)

Conclusions. As shown by a review of legislative norms and a comparative analysis, it is necessary to determine the sanitary norms and rules for electromagnetic radiation of power lines, which currently do not exist in Georgia. The legislation in force in the country applies only to workplaces, and the legislation regulates only the protection zones of power lines. It is desirable that the above issues be regulated in accordance with international regulatory documents.

Bibliography

There are no sources in the current document.

https://ec.europa.eu/health/ph_risk/committees/04_scenihp/docs/scenihp_o_007.pdf

<https://www.epa.gov/radiation/are-there-regulations-concerning-radiation-emissions-power-lines>

https://www.niehs.nih.gov/health/materials/electric_and_magnetic_fields_associated_with_the_use_of_electric_power_questions_and_answers_english_508.pdf

<https://files.stroyinf.ru/Data1/42/42611/index.htm>

<http://etp-perm.ru/el/pue/razdel-2.-kanalizaciya-elektroenergii/pue-glava-2.5.-vozdushnyie-linii-elektroperedachi-napryazheniem-vyishe-1-kv>

http://greenalt.org/wp-content/uploads/2018/06/Transmission_Lines_Policy-brief_GEO_June-2018.pdf

<https://mtisambebi.ge/news/ecology/item/420-ra-gavlenas-axdens-magali-wabvis-eleqtrogadamzemi-xazebi-adamianis-janmrtelobaze>

<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2156434>

<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/54448>

ОЦІНКА ПОТЕНЦІЙНОГО РИЗИКУ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ПРИ РЕКРЕАЦІЙНОМУ ВОДОКОРИСТУВАННІ ТРАНСКОРДОННИХ РІЧОК ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Рибалова Ольга Володимирівна,
канд. техн. наук, доцент, доцент,
Гльїнський Олексій Володимирович,
канд. біол. наук, викладач,
Бондаренко Олександр Олексійович
викладач,
Національний університет цивільного захисту України,
м. Харків, Україна

Вступ. Географічне положення Харківської області, розташування значної частини на вододілі рік басейну Дніпра і Дону обумовили невисоку забезпеченість її водними ресурсами. Так, ресурси поверхневого стоку місцевого формування складають 1,9 млрд. м³/рік, і за цим показником область знаходиться на п'ятнадцятому місці в Україні.

Водні ресурси області розподілені нерівномірно. Північно-західні і центральні райони краще забезпечені водою, а півдні – гірше. Поверхневий стік нерівномірний також і в часі. На літо приходиться 7-10% річного стоку, а на осінньо-зимовий період – 15-16%. Крім того, у маловодні роки поверхневий стік річок зменшується на 40 - 60% у порівнянні із середнім за багаторічний період.

Ситуацію загострює погана якість водних ресурсів, часто не придатних не тільки для питних, але навіть і для господарських цілей. У ряді місць склалося негативне сальдо водогосподарчого балансу, що призвело до порушення гідрогеологічного режиму річок і свідчить про практично уже досягнуту межу використання водних ресурсів.

Розробка пропозицій щодо пріоритетності впровадження заходів з відродження та оздоровлення транскордонних річок Харківської області є дуже актуальною задачею.

Мета роботи. Метою роботи є ідентифікація найбільш забруднених транскордонних річок Харківської області на основі визначення потенційного ризику здоров'я населення при рекреаційному водокористуванні.

Матеріали і методи. Проблема встановлення причинно-наслідкових зв'язків між станом навколишнього середовища і здоров'ям населення є однією з ведучих серед соціальних задач, а досвід її вирішення в розвинених країнах світу протягом більш трьох десятиліть доводить її актуальність і гостру необхідність включення в систему державного управління природоохоронною діяльністю.

Нині одним з найбільш ефективних сучасних підходів до встановлення зв'язку між станом навколишнього природного середовища і здоров'ям населення в певному регіоні або місті є методологія оцінки ризику.

У багатьох країнах світу законодавчо закріплене використання підходів оцінки впливу середовища на здоров'я населення (оцінки ризику для здоров'я населення) для цілей соціально-гігієнічного моніторингу, екологічної і гігієнічної експертиз, екологічного аудита, визначення зон екологічного лиха і надзвичайної екологічної ситуації, державного екологічного контролю, обґрунтування планів дій з охорони навколишнього середовища і здоров'я населення.

Американський підхід до оцінювання ризику для здоров'я населення потребує адаптації до української системи моніторингу стану довкілля, тому при ідентифікації зон екологічної небезпеки може бути використана методика оцінки потенційного ризику, перевагою якої є те, що основою її є вітчизняний гігієнічний підхід: дотримання нормативу гранично-допустимої концентрації (ГДК) гарантує відсутність несприятливих для здоров'я ефектів, а його перевищення може викликати ризик збільшення захворюваності населення. Оцінка потенційного ризику для здоров'я населення заснована на логарифмічній залежності від рівнів впливу забруднюючих речовин і дозволяє адекватно інтегрувати їх, тому що представляє ймовірну характеристику появи рефлекторних реакцій організму й інших шкідливих ефектів.

Ризик для здоров'я населення за хімічними показниками визначається відповідно до рівняння:

$$\text{Prob} = -2 + 3,32 \lg (C_i/\text{ГДК}_i) \quad (1)$$

де C_i – концентрація i -ої речовини у водному об'єкті, мг/л;

ГДК_i – гранично - допустима концентрація i -ої забруднюючої речовини для води водних об'єктів рекреаційного водокористування, мг/л.

Prob пов'язаний з ризиком відповідно закону нормального ймовірнісного розподілу.

Визначається окремо ризик для здоров'я для кожної забруднюючої речовини, що перевищує ГДК, а потім визначається сумарний ризик за правилом множення ймовірностей, де в якості множників виступають не величини ризику здоров'ю, а значення, що характеризують ймовірність його відсутності:

$$\text{Risk}_{\text{сум}} = 1 - (1-\text{Risk}_1) \cdot (1-\text{Risk}_2) \cdot (1-\text{Risk}_3) \dots (1-\text{Risk}_n), \quad (2)$$

де $\text{Risk}_{\text{сум}}$ – ризик комбінованого впливу домішок;

$\text{Risk}_1, \dots, \text{Risk}_n$ – ризик впливу кожної окремої домішки.

При трактуванні отриманих величин потенційного ризику для здоров'я населення використовують наступну рангову шкалу, яка приведена у табл. 1.

Таблиця 1

Залежність ваги ефектів від величини потенційного ризику для здоров'я населення

Risk	Клас	Характеристика ризику
<0,1	1	незначний вплив на здоров'я населення
0,1 – 0,19	2	слабкий вплив
0,2 – 0,59	3	значний вплив
0,6 – 0,89	4	великий вплив
0,9 – 1,0	5	дуже великий вплив

Запропонована методика ідентифікації і рангування проблемних ситуацій рекреаційного водокористування за оцінкою потенційного ризику для здоров'я

населення дозволить визначити пріоритетність проведення природоохоронних і оздоровчих заходів, що при недостатній їхній ефективності й обмеженості фінансування в даний час є надзвичайно актуальною задачею.

Динамічний контроль за кількісними результатами оцінки потенційного ризику здоров'ю дасть можливість органам, що приймають рішення в галузі управління ризиком (у сфері охорони природи і здоров'я) порушувати питання про перегляд діючих допустимих рівнів впливу і розробляти конкретні заходи щодо запобігання або зниження ризику з урахуванням різних факторів: екологічних, економічних, соціальних.

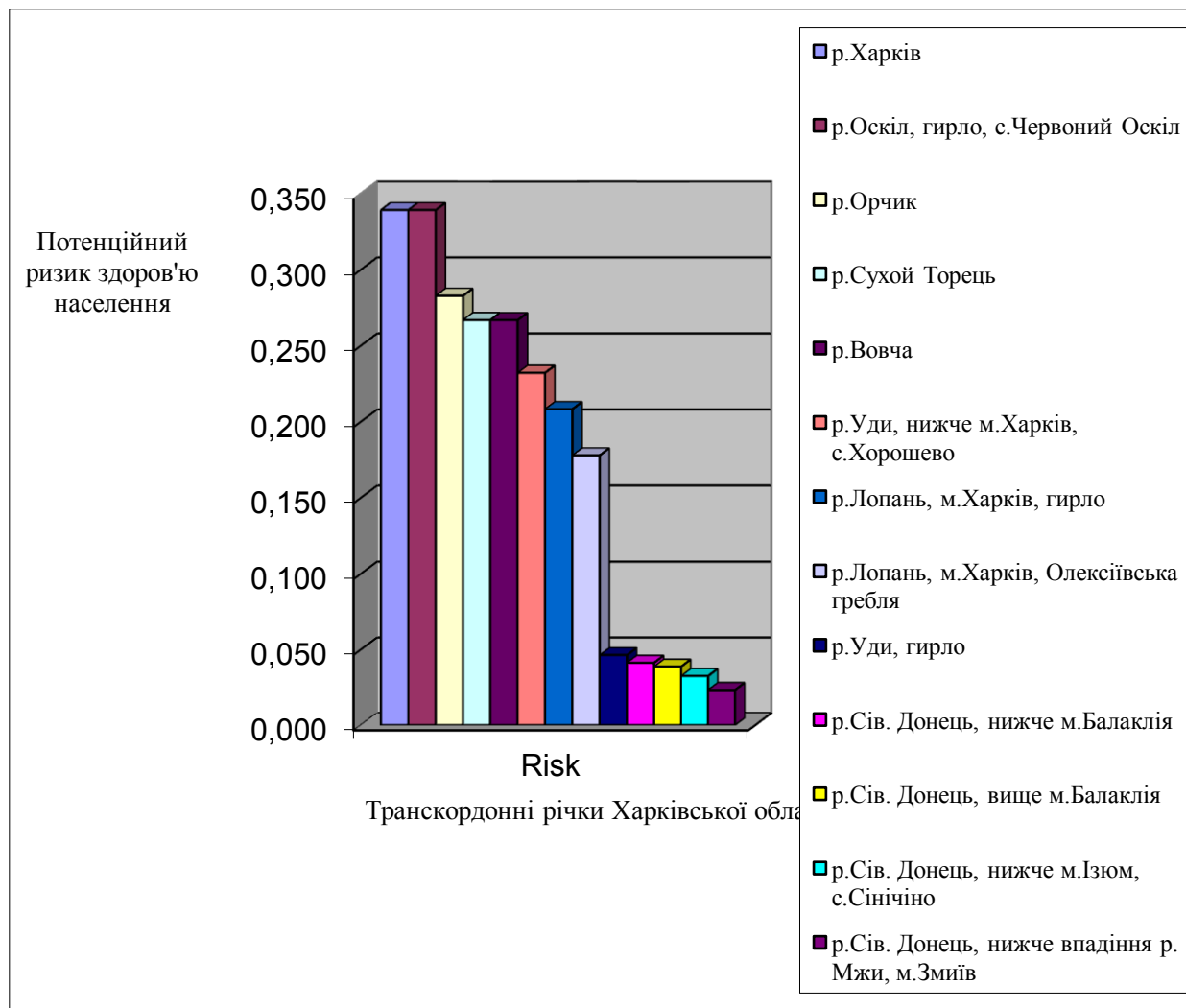
Результати і обговорення. Головною транскордонною річкою, що протікає на території двох держав – Росії та України є басейн р. Сіверський Донець. Сучасний стан басейну р. Сіверський Донець є незадовільним та характеризується комплексом взаємопов'язаних екологічних проблем, у тому числі транскордонних, кризовим станом та деградацією екосистем басейну.

З тридцяти річок басейну р. Сіверський Донець, що протікають по Харківській області, 10 мають міжнародний кордон з Росією (Сіверський Донець, Вовча, Плотв'янка, Уди, Лопань, Харків, Липець, Муром, Оскіл, Бичок). Сучасні дані спостережень за якісним станом транскордонних водотоків є тільки для 8 річок (Сіверський Донець, Вовча, Уди, Лопань, Харків, Оскіл, Сухий Торець, Орчик), що свідчить про дуже серйозний недолік системи моніторингу в Харківській області.

Якість поверхневих вод контролюється за наступними показниками: температура, кольоровість, прозорість, БПК₅, розчинений кисень, зважені речовини, амоній сольовий, нітрити, нітрати, мінералізація, хлориди, сульфати, рН, фосфати, гідрокарбонати, калій, натрій, кальцій, магній, феноли, залізо загальне, мідь, цинк, хром, СПАР, нафтопродукти, ХПК, важкі метали (марганець, свинець, ртуть, кадмій, нікель, кобальт).

Перевищення ГДК забруднюючими речовинами має значний вплив на зростання захворюваності населення. Найбільше небезпечне перевищення ГДК спостерігається за фенолами. Потрапивши в кров, феноли разносяться по всіх органах і тканинах. В результаті порушуються енергетичні процеси в клітинах.

Часто порушується нервова система. Типовий розвиток абдомінального синдрому: диспепсичний розлад, запор внаслідок спастичного коліту, розлад шлунку, дванадцятипалої кишки, тощо. Тривалий вплив фенолів сприяє розвитку онкологічних захворювань, викликає гостру інтоксикацію.

Рис.1. Рангування транскордонних басейнів річок Харківської області за величиною потенційного ризику здоров'ю населення при рекреаційному використанні

Результати рангування транскордонних басейнів річок за величиною потенційного ризику показали, що сильний вплив на стан здоров'я населення мають наступні річки: р. Харків (Risk = 0,34; 3 клас), р. Оскіл (Risk = 0,34; 3 клас), р. Орчик (Risk = 0,28; 3 клас), р. Сухий Торець (Risk = 0,27; 3 клас), р. Вовча (Risk = 0,27; 3 клас), р. Уди (Risk = 0,23; 3 клас), р. Лопань (Risk = 0,21; 3 клас).

Оцінка потенційного ризику здоров'ю населення при рекреаційному водокористуванні водних об'єктів Харківської області довела, що малі річки знаходяться в гіршому стані (3 – 4 клас якості) в порівнянні із середніми річками та річкою Сіверський Донець. Якщо мати на увазі їх особливу чутливість до антропогенного тиску, то можна зробити висновок про необхідність першочергової реалізації заходів в транскордонних басейнах річок Харків, Орчик, Сухий Торець, Вовча.

При використанні неякісних поверхневих вод для рекреації найбільш поширеними захворюваннями є гострі кишкові захворювання, сальмонельозні інфекції, дизентерія, вірусний гепатит і лептоспіроз.

Висновки. Актуальною задачею наукових досліджень є розробка системи більш універсальних комплексних критеріїв оцінки якісного стану водних об'єктів.

В роботі дана оцінка потенційного ризику для здоров'я населення, що представляє собою ймовірність збільшення захворюваності населення при рекреаційному водокористуванні.

Результати рангування транскордонних басейнів річок в Харківській області за величиною потенційного ризику показали, що сильний вплив на стан здоров'я населення (3 клас) мають наступні річки: р. Харків, р. Оскіл, р. Орчик, р. Сухий Торець, р. Вовча, р. Уди, р. Лопань.

Оцінка потенційного ризику здоров'ю населення дозволяє також рангувати ризики за окремими забруднюючими речовинами з метою встановлення причини забруднення на основі ідентифікації найнебезпечніших джерел антропогенного впливу на стан навколишнього середовища.

Другим етапом оцінки ризику здоров'ю населення є управління ризиком на основі економічної оцінки ризику, яка дозволяє визначати еколого-економічну ефективність природоохоронних заходів з метою мінімізації впливу антропогенних факторів на стан навколишнього середовища й забезпечення комфортності життя населення.

Розробка та реалізація екологічних програм на основі представленого наукового підходу з оздоровлення басейнів транскордонних річок повинна забезпечити відтворення та подальше стійке функціонування екосистеми басейну, якісне водопостачання, екологічно безпечні умови для проживання населення й господарської діяльності, захист водних об'єктів від забруднення та виснаження, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття.

PEDAGOGICAL SCIENCES

UDC 372.862

IMPROVING KEY LEARNING COMPETENCIES OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF SPECIALIZED TECHNOLOGY TRAINING

Chubar Vasily Vasilievich,
k. ped. N., associate professor,
Klivnyak Andrei Igorevich,
Undergraduate
Central Ukrainian State
Vladimir Vinnichenko Pedagogical University
Kropyvnytskyi, Ukraine

Abstract: The article is devoted to the problem of improving the formation of key competencies in the education of high school students in the process of specialized training of technologies. The study proposes the consistent use of an activity-oriented and personality-oriented approach in the process of implementing creative projects through the logical, consistent, methodically justified use of teaching methods and technologies at the same time at different levels of complexity, taking into account the professional intentions and cognitive capabilities of high school students.

Keywords: key competence, profile training, seniors, competence, competence, the creative project, activity approach, the personal focused approach.

Setting and substantiating the relevance of the problem currently, the technological training of high school students only at the level of knowledge and skills is quite little effective and cannot correspond to modern trends in the development of production. That is why the content of the specialized technological training is not based on technical objects and operations with the corresponding technical and technological knowledge, but on technology, as a process for creating a

certain product, which will include the relevant technological competencies. Accordingly, the task of effectively building competence among students high school in the process of technology training is an important problem for modern institutions of general secondary education. The training of technology teachers in the formation of competencies among high school students in the process of specialized technology training requires the mastery of the scientific features of a competent approach and the methodology for its use in the educational and educational process. Mastering the knowledge and skills regarding the content of the subject to be studied, etc.

Analysis of recent research and publications. Common to foreign and domestic scientists is the understanding of competence as an acquired characteristic of a person, which contributes to its successful entry into public life. Almost all scientists consider competence as an integrated result, involving a shift in emphasis on the accumulation of normative defined knowledge, skills and skills to the formation and development of students' ability to practically act, to apply the experience of successful activities in a certain area [1, p. 5–14].

A competent approach in domestic education was studied by many scientists, and published in such articles as «A competent approach in modern education» (Gutsan L.), «A competent approach as the basis of the philosophy of education» (Krasilnikova O.), «A competent approach in education as the basis of its reform» (Chasnikova O.), «A competent approach as a factor of quality education» (Sidun L.), «A competent approach in the modern domestic and foreign educational space», (Sembrat A., Samoilenko N.), «A competent approach in education: pan-European approaches» (Ovcharuk O.).

The problem of a competent approach in specialized technology training of high school students was studied by A. Kobernik, M. Korets, V. Mazzigon, V. Pikelnaya, V. Sidorenko, V. Steshenko, A. Tereshchuk, V. Titarenko, A. Tsina and others. Scientists drew attention to the need to review the practical orientation of the educational process, which requires further research on the implementation of a competent approach, in particular in high school.

The study will focus on finding ways to improve the formation of key competencies among high school students in the process of specialized technology training.

The purpose of the article is to identify and determine ways to improve the formation of key competencies in education among high school students in the process of specialized training of technologies.

Research methods. The study used mutually related methods such as the study, analysis and systematization of pedagogical, educational and methodological literature; systematic and problem-finding methods for finding ways to improve the formation of key competencies among high school students in the process of specialized technology training; Formulation of conclusions and prospects for further scientific research.

Presentation of the main material of the study. In the study, we operate with the definition that competence is an alienated social norm (requirement) for educational training of a student, necessary for his high-quality productive activity in a certain area, that is, a socially fixed result [2].

The difference between competence and competence is that competence, unlike competence, provides for a personal characteristic. Competence means a predetermined requirement (norm) for the educational training of a student, and competence means the already formed personal quality and minimal experience in a certain field of activity. Competence is the requirement of society, and the result in the experience and consciousness of the student is competence. In the state standard, in particular, the following competencies are highlighted:

- Key («...a set of personality characteristics (qualities) enabling it to act effectively in various spheres of life» [2, p. 1]);
- General-subject (certain subjects and educational branches);
- subject (industry) («...relate to the content of a particular industry or subject» [2, p. 3]).

In the study we will consider the features of the formation of key competencies in training, which are determined by a working group of Ukrainian scientists and

practitioners «...educational (learning skills); civil; common cultural; information; social; zdorovyazberegayushchy which are detailed in a complex of knowledge, abilities, skills, values, the relations, abilities to the educational industries and vital spheres of pupils» [3, p. 408].

In the search for ways to improve the formation of key competencies in education among high school students in the process of specialized training of technologies, we will consider that the effectiveness of their formation will increase if:

- During the educational and cognitive process, activity-oriented and personal-oriented approaches will be consistently applied by implementing creative projects that require the application of knowledge and skills obtained in studying school subjects at various stages of education and integrating them into the project process;

- the formation process will correspond to the specifics of the creative process for assimilating the methods of scientific and practical search for new, original solutions;

- Positive motivation will be provided regarding independent creative activity when performing individual and group creative projects.

Educational competence in specialized technology training is characterized by the ability of a high school student to self-study. This turns out that he independently determines the tasks for working on a creative project, accordingly plans educational goals and coordinates them with the teacher; realizes that he needs to find out what to learn, what educational result to achieve in order to complete a creative project. Therefore, the main components of educational competence in the specialized training of technologies of high school students will be considered experimental-search, technical-technological and design components. From the experience of attracting high school students to design and technological activities during specialized training of technologies, it was found that the experimental search component is manifested, both at the initial stage of design, when a problem or problem task is determined on which students need to work, and during the entire design process. In accordance with certain tasks and the drawn up action plan, high

school students work with information sources, look for appropriate analogues, technical descriptions and characteristics of the design object. [4].

The technical and technological component of educational competence is formed during the development of the design or composition of the product with corresponding analogues. The student needs to know the general design features of this object, the characteristic joints of parts or individual parts of the product and the like. Depending on the features of the product, high school students find out the features of technologies that are used in the manufacture or processing of the design object, find and use little-known techniques for performing manual and mechanical processing of material, etc. This component is disclosed in the implementation of planned works, when the design object is manufactured using the appropriate technical and technological equipment, tools, devices using manual and mechanical processing technologies, electrical work technologies, etc. This activity is characterized by the fact that high school students prepare a workplace, establish tools, and solve problems associated with the difficulties that arise when using manual or electrified tools. [5].

The project component of educational competence is characterized by the ability of the student to carry out the project in a certain sequence; Prepare a work plan in accordance with the training assignment; identify and solve tasks at each design stage and current problems that arise at the design stages, find ways to solve them, compare the planned result with the final one, make adjustments to the obtained sample, etc. Thus, educational competence in the specialized training of technologies must be considered as a holistic education, which has several components and integrates the psychological and intellectual personality characteristics of a high school student and manifests itself in active cognitive activity [6].

Civic competence in specialized technology training of high school students is revealed in the implementation of educational and creative projects that contain a certain novelty. The collection of information and its application in the development of the product should take into account the copyright of the material used in the

project. Respect for copyright will form high school student's high civil feelings of protecting their own rights and freedoms. With the advent of the Internet and the ability to quickly copy various materials, the issue of the operation of copyright law has acquired particular relevance, since most Internet materials are the property of other people. This approach allows not only to use the information found on the network, but also to highlight the developed material that is the «personal result» of the student, and not the copied material of another author. This enables the teacher to develop the ability of the student to express and defend his own position, which prepares him for life and functioning, as a conscious citizen in a democratic society, where the main value is the rights and freedoms of all citizens [7].

General cultural competence refers to the development of the personality of a high school student in many aspects, in addition, it provides for the formation of a culture of work and project culture in specialized technology training. This competence includes the mastery of national labor traditions, experience in artistic and labor activities. An important criterion for assessing the level of culture is the attitude of a high school student to work, and the obligation to work in good faith is one of the main elements of the system of moral standards and values. The favorable conditions under which students develop general cultural competence are motivation to work on the project, personal interest in specialized training of technologies, which is created due to the peculiarities of the project technology. This plays an important role in the assimilation of technological operations, the processing of various structural materials, the study of the scientific foundations of production and the like. The culture of labor in human work covers a significant part of the production conditions, the culture of the labor process and the cultural and technical level of the future specialist. Design technology allows you to realize all the features that the concept of labor culture contains. These features include: the culture of labor has not only a descriptive, but also a cost understanding; describes not only what is being done, but also how it is being done; culture of labor makes it possible to identify the creative essence of a person. With the creative perception of cultural traditions in the process of labor, a high school student begins to create in a new way, not

traditionally, but innovatively, creatively, productively. This reflects the design and technological approach in training, when the basis of the project activity is the development of students' cognitive skills, the ability to independently design their knowledge, development and thinking, the formation of critical high-level skills [8].

Information competence in the field of technology training of high school students provides for the ability to navigate an information oversaturated space, the possession of modern technologies, including the Internet, to search for and accumulate new information in order to systematize it in order to solve certain problems that arise in the performance of practical tasks. Information competence involves not only the ability to find information, but also the ability to operate it - to conduct analysis, generalization, and synthesis. The creation of any product using design technology begins with the search for historical, technological, economic, marketing information and other information about the research object and ways to solve the problem. This information is analyzed, classified to identify or clarify the problem, and an appropriate action plan is drawn up for the manufacture of the article or its technical description. Information competence is characterized by the ability of a high school student to know the computer and the corresponding software tools for searching for information that will be used in the future in the execution of a creative project. Such skills include writing abstract using Internet resources, creating a presentation and publishing a project using adapted software [9, p 273].

Social competence ensures the ability to cooperate, to work productively in the team and project groups. During design and technological activities, the training process is not limited to instructing a teacher or working with a textbook. The experience of a high school student, his idea of the world around him, the ability to cooperate with peers becomes important in the process of solving and implementing the tasks of the project. Studies of project activities carried out by psychologists indicate the development of general and special abilities of students, among which the main place is occupied by those that help them communicate and cooperate in training. Social competence is realized in the ability of students to cooperate, work on

common tasks and achieve results reflecting the collective work of all project participants [10, p. 195].

Health-saving competence is the characteristic and capabilities of the student, which are aimed at preserving physical, psychological, social and spiritual health. In the context of the specialized training of high school technology students, these characteristics are considered in the following aspects:

- Focus on the preservation of physical health;
- students understanding the rules of hygiene and sanitation, safe work and the ability to adhere to them in carrying out practical work in the lessons of specialized technology training;
- Focus on the preservation of social, psychological and spiritual health;

Is students' understanding of the need to comply with Internet security rules during the study of the problem and the definition of project objectives [11, p. 86-88].

Findings from the study and prospects for further research. Based on the results of the study of the problem, conditions are proposed that will contribute to improving the effectiveness of the formation of key competencies among high school students in the process of specialized technology training. The consistent use of an active and personal-oriented approach in the process of implementing creative projects is justified through the logical, consistent, methodically justified use of teaching methods and technologies at the same time at different levels of complexity, taking into account the professional intentions and cognitive capabilities of high school students.

The study examined only a separate aspect of the problem of improving the formation of key competencies in education in high school students in the process of specialized technology training. Further work is desirable to look for ways to improve the cognitive activities of high school students in learning competencies, in particular:

- Use of project activity as one of the leading factors, which activates intellectual and innovative cognitive activity;

- Optimal use of an active and personal-oriented approach in the educational and educational process;

- Links of project activities with the social production sector, depending on the type of production activities and, accordingly, vocational education of high school students.

REFERENCE

1. Ovcharuk, O.V. (2004). Rozvytok kompetentisnoho pidkhodu: stratehichni oriientyru mizhnarodnoi spilnoty [Developing a Competency Approach: Strategic Orientations of the International Community]. *Kompetentisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvitnoi polityky – Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Educational Policy Library*. O.V Ovcharuk (Ed) Kyiv: «K.I.S.» [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayny ot 23 lystopada 2011h №1392 «Derzhavnyy standart bazovoy i povnoy zahalnoy serednoy osvity». [State standard of basic and full general secondary education. Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine from November, 23 of 2011h № 1392]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p> [in Ukrainian].

3. Bidik, N.M. (2008). Kompetentnist u navchanni [Kompetentnist v training]. *Entsuklopediia osvity. Akad. ped. nauk Ukrainy – Encyclopedia of Education. Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*юю. V.H. Kremen (Ed) Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

4. Parashchenko, L.I. (2004). Tekhnolohgiia formuvannia kliuchovykh kompetentnostei u starshoklasnykiv: praktychni pidkhody [Technology for building key competencies in high school students: practical approaches]. *Kompetentisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvitnoi polityky – Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Educational Policy Library*. O.V Ovcharuk (Ed) Kyiv: «K.I.S.» [in Ukrainian].

5. «Tekhnolohii. Navchalna programa z tekhnolohii (riven standartu) dlia 10-11 klasiv zahalnoosvitnikh shkil. Nakaz Ministerstva osvity i nauky». № 1407 vid 23 zhovtnia 2017 roku. [«Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No 1407 of October 23 2017. Technologies. The training program from technologies (standard level) for 10-11 classes of comprehensive schools»].]. Trudova pidhotovka v ridniy shkoli – Labour preparation at native school, 4, 2 - 13. [in Ukrainian].

6. Kobernik, O.M., & Tereshchuk A.I. (2013). *Teoriia i metodika profilnoho navchannia v starshiy shkoli: navchalniy posibnik. [The theory and a technique of profile technological training studying at high school: manual]. Uman: Yellow FOP. [in Ukrainian].*

7. Kraevskii, V.V., & Khutorskyi, A.V. (2007). *Osnovy obucheniiia. Didaktika i metodika: posobie dlia studentov vysshykh uchebnykh zavedenii [The basics of Didactic training and methodology: allowance for students. Higher. got]. Moskov: «Akademiia» [in Russian].*

8. Kobernik, O.M. (Eds.). (2011). *Suchasnyi urok tekhnolohii u starshii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk [Modern Technology Lesson in High School: Teaching Manual]. Uman: PP Zhovtyi O. [in Ukrainian].*

9. Volkova, N.P. (2009). *Pedahgohgika: navch. posib. 3-ie vyd., ster. [Pedagogy: textbook 3rd edition, stereotypical]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].*

10. Moiseiuk, N.Ye. (2007). *Pedahgohgika: navch. posib. 5-te vyd., dopovnene i pereroblene [Pnedagogika. Tutorial. 5th edition, supplemented and revised]. Kyiv: FOP Moiseiuk V.Yu. [in Ukrainian].*

11. Ovcharuk, O. V. (2004). *Perelik kliuchovykh kompetentnosti, vyznachenykh ukrainskymy pedahgohgamy. Dodatok 1. [List of key competencies defined by Ukrainian teachers. Module 1]. Kompetentisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvitoi polityky – Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Educational Policy Library. O.V Ovcharuk (Ed) Kyiv: «K.I.S.» [in Ukrainian].*

UDC 378:378.4

**THE MODEL OF FORMATION OF LEADERSHIP TRAITS OF FUTURE
LECTURERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN
EXTRACURRICULAR ACTIVITIES**

Hura Tetiana Vitaliivna

Professor, PhD in Pedagogy,

Liutyi Mykola Mykolaievich

Phd student,

National Technical University

"Kharkiv Polytechnic Institute",

Kharkiv, Ukraine

Abstract: The article reveals the content and substantiates components of the model of formation of leadership traits of future lecturers. The main pedagogical conditions for the formation of leadership traits are: 1) the formation of a value attitude to leadership through the use of mental maps; 2) gaining experience of professional and pedagogical leadership through the implementation of the function of teacher-mentor; 3) organizational and methodological support for the development of trainings of innovative pedagogical technologies.

Key words: leadership, leadership skills, lecturer of higher education institution, model, extracurricular activities.

Introduction. The development of pedagogical model of the formation of leadership traits of future lecturers of higher education institutions in extracurricular activities requires a thorough analysis of recent research in the field of leadership development in education and methods of their development in general.

The basis for building a model of formation of leadership traits of future lecturers were modern works in the field of leadership, which were conducted by Romanovskyi O., Hura T. (cognitive traits) [1, 10], Ponomarev O. (moral traits) [9], Moroz V. (managerial abilities [7]), Sereda N. (public speaking skills) [12], Knysh A. (emotional intelligence) [4].

The topic of development of leadership traits, in particular in future pedagogical and scientific-pedagogical workers, is of great interest to domestic researchers in the last decade. Scientists are studying: 1) the development of leadership of lecturers in higher institutions (O. Palamarchuk) [8]; 2) formation of leadership traits of students (T. Detsyuk, Y. Kraschenko) [2, 5]; 3) formation of leadership traits of future lecturers (N. Semchenko, N. Marakhovska) [6, 11]; 4) pedagogical means of developing leadership traits (L. Kaidalova, N. Shchokina, N. Alyokhina) [3]. Let's consider these researches in more detail for definition of the basic tendencies in formation of leadership qualities which exist in domestic science today.

The aim of the article is to present the model of formation of leadership qualities of future lecturers.

Materials and methods. The main methods in this work are the analysis of theoretical concepts and practices of leadership development that exist in modern science.

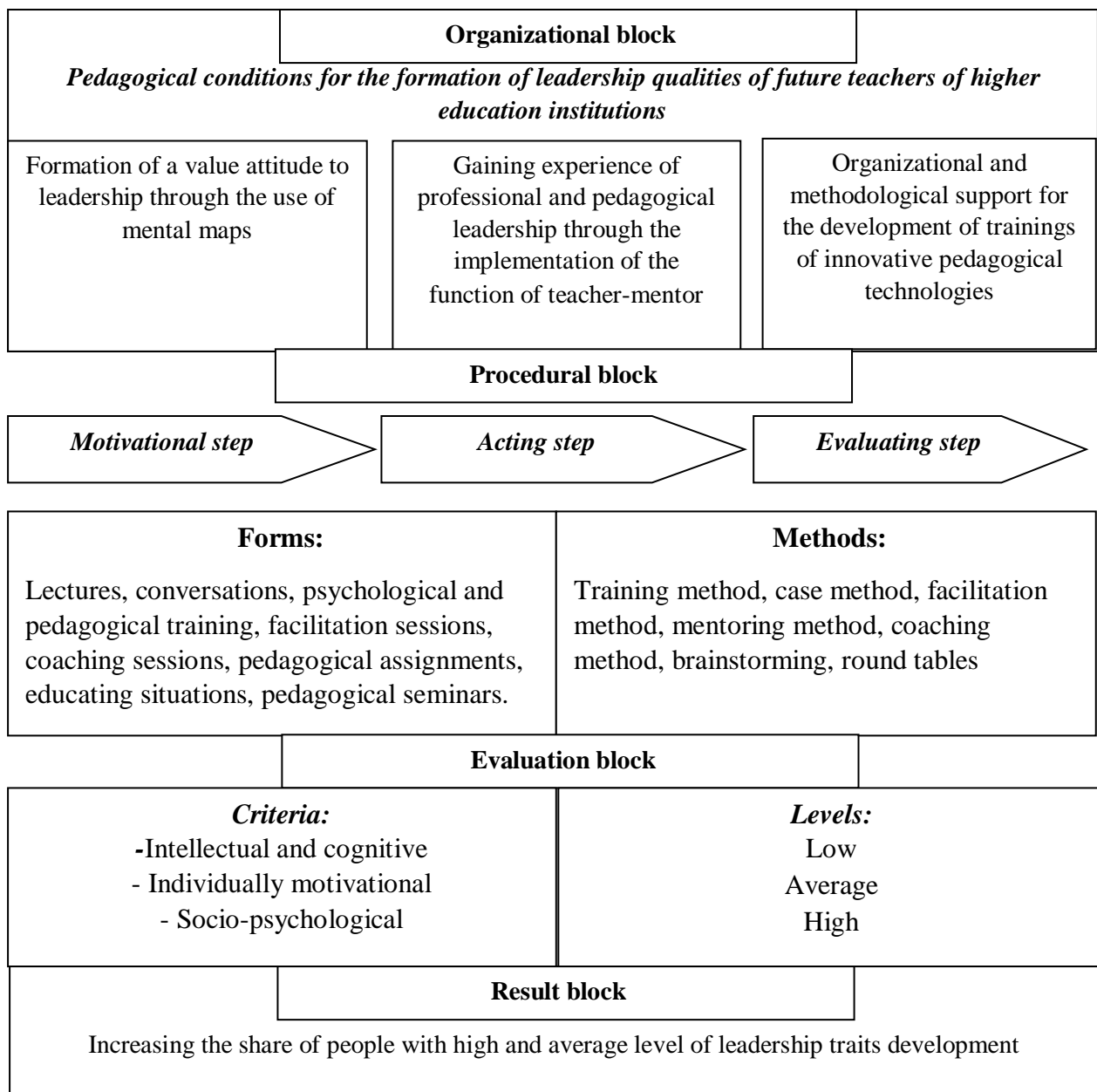
Results and discussion. The purpose of the model is to form leadership traits of future lecturers of higher education institutions in extracurricular activities. The model is based on approaches: competence, system, student-centered. The main principles of model construction were: scientific, purposefulness, interdisciplinarity. During the implementation of the model, three blocks of leadership qualities are formed: cognitive, individual-psychological, socio-psychological (Figure 1).

During implementation of organizational block three main pedagogical conditions must be fulfilled.

The first condition is – formation of a value attitude to leadership through the use of mental maps. This requirement was made in view of the importance of personal interest of the future lecturer in the development of leadership traits. At the heart of this belief is an understanding of the importance of the value of future lecturer self-development. If in the picture of a successful future a person has an image of leadership, then there is a desire to develop leadership, which is based on

leadership traits. To form such a value attitude, it is most appropriate to use cognitive maps, because they allow you to model the situation in the visual plane.

The second condition is – gaining experience of professional and pedagogical leadership through the implementation of the function of teacher-mentor. The peculiarity of pedagogical activity is that it can not be mastered in theory. The lecturer may know all the intricacies of educational work but not be able to apply them in practice.

Figure 1. The model of leadership traits formation

Only in educational work person can become a true lecturer. The same rules apply to leadership traits. You can purposefully work on their development, but if you do not use leadership in teaching, then no training and exercises will help. Under this condition, future lecturers should act as mentors for younger students, which creates the conditions for the manifestation of their professional pedagogical leadership.

The third condition is – organizational and methodological support for the development of trainings of innovative pedagogical technologies. Psychological and pedagogical science do not stand still. Every year there are new approaches and methods of work that can significantly increase the effectiveness of pedagogical influence. Such approaches include facilitation, coaching, active learning, training technologies. The development of leadership traits of future lecturers requires profound personal transformations. These transformations are impossible only through the acquisition of theoretical knowledge. And vice versa. They need to actively practice all personal changes and skills. That is why the development of leadership traits of future lecturers of higher education institutions requires the use of the most innovative active teaching methods.

As a result of the implementation of the model, we expect increasing the share of people with high and average level of leadership traits development. The effectiveness of this model can be proved only after a pedagogical experiment.

Conclusions. It was shown in the article that the main pedagogical conditions for the formation of leadership qualities are: 1) the formation of a value attitude to leadership through the use of mental maps; 2) gaining experience of professional and pedagogical leadership through the implementation of the function of teacher-mentor; 3) organizational and methodological support for the development of trainings of innovative pedagogical technologies.

References

1. Hura T.V. Rozvytok kohnityvnykh yakostei u biznes – lideriv: navch.posibnyk/ T.V.Hura. - K. :DP «NVTs «Priorytety», 2016. – 40 s.

2. Detsiuk T.M. Formuvannia liderskykh yakostei u studentiv u pozaaudytornii roboti v umovakh vyshchoho navchalnogo zakladu / T. M. Detsiuk // Molodyi vchenyi. - 2018. - # 1(1). - S. 301-304.

3. Kaidalova L. H. Formuvannia liderskykh yakostei studentiv na osnovi innovatsiinykh metodiv navchannia/ L. H. Kaidalova, N. B. Shchokina, N. V. Alokhina // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. – 2016. – # 7. – P. 34–37.

4. Knysh A.Ye. Emotsiinyi intelekt lidera u sferi biznesu : navchalnyi posibnyk / A. Ye. Knysh; za zah. red. O. H. Romanovskoho, S. V. Kalashnykovoii. – K. : DP «NVTs «Priorytety», 2016, – 40 s.

5. Krashchenko Yu.P. Studentske samovriaduvannia yak seredovyshe vykhovannia liderskykh yakostei maibutnikh uchyteliv / Yu. P. Krashchenko // Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity : zb. nauk. pr. / Krym. humanit. un-t. – Yalta, 2010. – Vyp. 26, ch. 3. – S. 38 – 45.

6. Marakhovska N.V. Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakostei maibutnikh uchyteliv u protsesi navchannia dystsyplin humanitarnoho tsykladu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» / N. V. Marakhovska. — Kh., 2009. — 22 s.

7. Moroz V.M. Trudovi potentsial biznes-lidera : navchalnyi posibnyk / V. M. Moroz. – K. : DP «NVTs «Priorytety» , 2016, – 40 s.

8. Palamarchuk O. Vykladannia v universyteti na zasadakh liderstva / O. Palamarchuk . – K. : DP «NVTs «Priorytety» , 2016, – 40 s.

9. Romanovskyi O. Paradoksalna pryroda kharyzmatychnoho liderstva / O. Romanovskyi, O. Ponomarov // Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami: filosofiia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia. – 2017. – # 3. – S. 5-16.

10. Romanovskyi O.H. Biznes-liderstvo i kohnityvni yakosti : navch. posibnyk / O. H. Romanovskyi. – K. :DP «NVTs «Priorytety», 2016. – 40 s.

11. Semchenko N.O. Tekhnolohiia formuvannia liderskykh yakostei u studentiv vyshchykh zakladiv osvity // Aktualni problemy bezperervnoi osvity.

Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina, 2003. – S. 98-99.

12. Sereda N.V. Osnovy rytoryky dlia biznes-lideriv: efektyvnyi publichnyi vystup : navchalnyi posibnyk /. N. V. Sereda. – K. : DP «NVTs «Priorytety» , 2016, – 40 s.

STUDYING THE ESSENCE OF COMPETENCE IN ARABIC PEDAGOGICAL SCIENCE

Krupenyna Natalia

Ph.D., Professor

Dnipro academy of continuing education,
Ukraine

Introductions. Analysis of the experience of the Middle East higher development school shows the shift of emphasis in the educational paradigm from the process to the result of its component (Zirak Abdullah Karim). That is why the training of competitive specialists on the basis of the competence approach becomes a priority in the conditions of world globalization processes.

Ukraine's entry into the world educational space accompanied by integration processes, increasing and expanding informatization. Two-stage training of future specialists in the context of building a national system of higher education requires the gradual implementation of international norms and educational standards on a competency basis. Pilot study in the early stages of work on a particular problem, shows that in the scientific space of Ukraine there is virtually no research on Arabic pedagogical science.

Well-developed competencies help an organization align its strategic development with human resource (HR) planning using a variety of HR processes such as effective recruitment, training, coaching, and rewards. The lack of consensus on the definition of competence means that discussions related to competencies have not only theoretical but also empirical relevance. A literature review shows that competencies range from personal traits to work behavior and include everything in between. The article analyzes the theoretical aspects of the characteristics of competencies and the development of competencies.

Aim. Analyze the theoretical and practical aspects of the essence of competencies in Ara pedagogy.

Materials and methods. The analysis of scientific literature.

Results and discussion. As a scientific and methodological basis for the formation of professional competence of students at a university, a competence-based approach is highlighted, which consists in the unity of the theoretical and practical readiness of an individual for professional activity. Analyzing the ratio of the content of types of professional activity and the level of professional knowledge of a modern specialist and the directives of the competence approach, we come to the need to define the essence of the concept of «competence».

Unfortunately, there is no generally accepted definition of the term «competence». «Competence» is a concept derived from the Anglo-Saxon tradition of education. There are problems in the definition of the concept itself: an ambiguous understanding of the essence of competencies as a phenomenon of a new educational culture; too broad or, conversely, their «narrowed» interpretations.

Abroad, the evolution of the ideas of the competence approach in education led to the fact that its main aspects were responsibility, learning outcomes, individualization of the educational process and the refusal of the temporary construction of training programs.

But, despite the fact that educational institutions abroad have considerable experience in developing a competent approach to education, it should be noted that for today there is no precise definition of the concept of «competence». Moreover, there are still disputes about the division of concepts of «competency» and «competence». The difference between the concepts of «competency» and «competence» is presented in a number of publications [1], where «competency» are considered as a means chosen for special tasks, and «competence» - as a larger concept, which includes the integration of many abilities and abilities. Describing it in the professional clinical context Epstein and Hundert [2] defined it as «the habitual and judicious use of communication, knowledge, technical skills, clinical reasoning, emotions, values and reflection in daily practice for the benefit of the individual, and the community being served.» Whereas the words competency and competence are often used interchangeably in the literature, the term competency is used for the skill itself and competence as an attribute of the performer's ability to perform the skill.

With the experience of conducting research (including observation) in Qatar, Iraq, and the OAU, we have reason to assert that Ukrainian science should study more carefully the research of Arab scholars on the competent approach to learning, based on the fact that socio-cultural peculiarities of competence formation in the Ukrainian, Arab cultures have a considerable number of similar signs. Therefore, below are the results of the analysis of scientific publications of Arab scholars.

In a large part of them, there is an understanding that competence is not only the sum of the components to be merged or chosen; it has a socially significant purpose. Thus, competence cannot exist without a particular context in which it manifests itself [3]. Bahs Hull Taha (Egypt, Cairo, 2016) in his research uses the notion of "competence" to refer to a subject area of which the individual is well-informed [4]. Muhammad Hussein (Iraq, 2016) defines «competence» as a characteristic of an individual's activity, that is, an understanding of the essence of the tasks performed; the ability to choose means and methods of action that are adequate to specific circumstances [5].

The term «competency» is used to denote: a combination of practical and theoretical knowledge, cognitive skills, behaviors and values used to increase productivity; or as a condition or quality in order to be properly or well qualified, having the ability to fulfill a certain role [6]; a set of characteristics (motives, values, beliefs) that ensure the achievement of certain results [7]; a complex system of knowledge and skills [8].

The tasks set by either the industry or the state determine this or that competence. They are formed in the learning process. Muhammad Al Said's study (Al Wakrah, Qatar, 2016) will be meaningful to analyze such a characteristic of competence, since it establishes a direct identity between a person's self-identification with cultural models of cultural identity and the formation of certain competencies [9].

We share the point of view of Samir Ahammad Al-Said, who believes that a competent person is able to plan and carry out his job duties, a person who is knowledgeable and experienced. Competence can be understood as the requirements

for teaching students in a specific field, and the criteria can be determined through the degree of development of personal qualities and the generalization of experience associated with a specific type of activity.

Academic competence presents a significant program related to actual real objects, which requires subsequent implementation; this program has both personal and social significance in terms of productive activities and considers total results of knowledge, abilities, skills and activities. These varieties can be categorized in comparison with the types of human abilities: significantly valuable -the ability to set a goal, to make a decision; general cultural - the ability to learn the ways of effective organization of leisure; educational and cognitive - the ability to master the heuristic method for solving problems; informational -the ability to search, analyze, convert, save and store the required information; communication abilities - self-presentation ability, the ability to ask questions, to write a letter or a statement; social and labor abilities - the ability to analyze changes, to know communication ethics; personal improvement - the ability to master the ways of independent physical and spiritual development and thinking.

Most Arab researchers, analyzing the categories of "competence", distinguish two types of learning outcomes: general competence (key competence) and special (subject) competence (specific competence).

According to scientists, general competence is understood as the ability to analyze and synthesize, general knowledge, the ability to learn independently, collaborate and communicate, purposefulness, leadership skills, organization and ability to plan. In principle, these are the skills that are needed in any situation, not just those related to a particular industry. In addition, most of them can be developed or destroyed in accordance with the teaching method or in a certain format.

Many other definitions, based on different points of view of competence, can be divided into three specific approaches to the definition process:

1. A worker-centered approach.
2. A work-oriented approach and
3. A multidimensional approach (Al Shaih, 2000).

A literature review shows that competency-based programs differ from traditional work-based programs on three dimensions.

1. Competencies are what unite jobs, not what makes each job unique.

2. These common features are directly related to the achievement of organizational success, and not to success in any particular job.

3. Since they are fundamental commonalities, these core competencies become the main mechanism that determines the structure of the organization, the structure of jobs and management practices.

The competencies defined by Arabic pedagogy can be represented as follows:

1) own the subject area, i.e. have the latest methods and technologies (research), know the latest theories and their interpretations;

2) critically monitor and comprehend the development of theory and practice;

3) have the methods of independent research and be able to explain its results;

4) demonstrate originality and creativity;

6) master competencies at the professional level.

Conclusions. The research problem is dictated by the provisions associated with the fact that modern education needs specialists who have received high-quality professional education, combining fundamental training and formation of professional competencies.

Based on the results of secondary empirical studies, we have reason to believe that, in the future the subject of scientific research should be the link between competence and socially relevant learning practices.

The current low level of scientific development of the conceptual apparatus does not contribute to its active implementation. The basic conceptual apparatus requires a clear scientific definition.

Bibliography

1. Див.: Key Competences for Lifelong Learning. A European Reference Framework. – Brussels: European Commission, 2004. 20 p.; McClelland D.C. Testing for Competence Rather Than for «Intelligence» // American Psychologist. –

1973. – Vol.28. - No1. – P.1-14; White R.W. Motivation Reconsidered: The Concept of Competence //Psychological Review. 1959. No 66. P. 297–333.

2. Epstein RM, Hundert EM. Defining and assessing professional competence. JAMA, 2002.P. 226-235.

3. يوسف، ماهر اسماعيل، التدريس مبادئه ومهاراته، (2008م) ط2، الرياض، المملكة العربية السعودية، مكتبة الرشد.

4. بخش , هاله طه (د ب ت) التدريس الفعال للعلوم الطبيعية للمرحلة الثانوية للمرحلة الثانوية في ضوء الكفايات التعليمية الشروق : القاهرة .

5. محمّد حوسين، كؤمةأطاي كوردي يةكيكة لة كؤمةأطا واكتوتووةكان، ديمانة:زيرةك عتبدوللا، هةفتةنامةي ريطاي كوردستان، ذ958، 02-11-2016، ل6.

6. أبو جادو، صالح محمد على (2016م) ، علم النفس التربوي ، ط4، الأردن ، عمان ، دار الميسرة للنشر والتوزيع .

7. بن دهيش , خالد بن عبد الله , عبد الرحمن (2015) الإدارة والتخطيط التربوي أسس نظرية وتطبيق عملية , الراشد : الرياض .

8. جابر، وليد جابر(2013م) طرق التدريس العامة، ط1، الأردن، عمان، دار الفكر.

9. سميرة احمد السيد، الاسس الاجتماعية للتربية، دار الفكر العربي، القاهرة- مصر، 2014،

ط:1، 310ص.

UDC 372.3/4

**PROSPECTS FOR PRACTICE-ORIENTED PROJECT ACTIVITIES IN THE
PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM**

Tomchani Ludmila,

Senior Lecturer

Turin Polytechnic University in Tashkent

Tashkent, Uzbekistan

Panferova Irina,

PhD, assistant professor

Tashkent State Pedagogical University

Tashkent, Uzbekistan

Abdullaeva Nafisa,

PhD, Head of the Department

"Preschool and Music Education"

Institute for retraining and advanced training of
managers and specialists of preschool educational institutions

Annotation: This discussion is dedicated to a project aimed at developing the preschool education system. As part of the implementation of the presented project, it is planned to create an educational and methodological complex of practical classes and methodological recommendations with the involvement of leading specialists in the field of child development and family psychology, practice-oriented pedagogy.

Key words: project activity, early development, preschool education, online school, practice-oriented pedagogy.

Within the framework of modern trends, changes aimed at improving the entire education system affect the activities of preschool educational institutions as the basic unit of the continuous educational process. The ongoing reforms are giving a powerful impetus to the development of this area, and, at present, there have been great changes and striking achievements in the preschool education system. At the same time, broad prospects are opening up for large, bold and even revolutionary projects in the field of the first stage of the educational system, which allow solving very serious problems and eradicating shortcomings, such as: low coverage of

children of the corresponding age with the preschool education system due to the lack of preschool educational institutions in the regions, low level of development of this sphere in rural areas, lack of qualified personnel, weak material and technical base of existing preschool educational institutions and others. In this article, we want to bring up for discussion a project aimed at developing the preschool education system using a radically new way to solve the above problems.

Let's start with the fact that the preschool education system covers children between the ages of three and seven. Moreover, it is no secret for all of us that children entering preschool educational institutions vary greatly in terms of mental, physical and emotional development, depending on how the child was dealt with in the family. That is why today it is necessary to talk about children of early preschool age. These are children aged from one to three years. Any psychologist, teacher, and even a simple parent will say that this is the most productive time for the development of the child's skills and abilities. The ability to walk and speak, basic service for his own needs, communication skills, role-playing games - all this he learns from the age of one to three. Depending on what the child is taught at this age, he will form his own worldview, which in the future will affect his worldview and, accordingly, his fate. Therefore, the development of the child at this stage cannot be ignored. [1]

As a solution to this problem, we offer an educational project for young mothers. We would like to note that this project is addressed, first of all, to residents of the regions and remote rural settlements, although even in the capital it can be widely implemented with great positive results.

What is the core of the project? We propose to organize online schools on the basis of local authorities for parents of children from one to three years old. In recent years, local authorities have been assigned a very important role in education and training. Therefore, the use of already existing material and technical resources in local authorities seems to us reasonable and logical. There will be a need for an office that can accommodate 10-20 people, a computer connected to the Internet and a screen or TV for broadcasting a video conference. It is assumed that highly qualified

specialists in the field of child pedagogy and psychology will be involved in teaching in these online schools, and thus, residents of all the regions will have the opportunity to obtain high-level knowledge.

The most important and unusual thing in this project is that young mothers who attend these classes will receive money for this. This will be a kind of their salary for the fact that they will learn how to properly develop and teach their children and put it into practice in their families. For this money, moms will have to attend classes twice a week and keep a diary of observation of their own child.

Here we are solving several socially significant problems: firstly, the status of a young daughter-in-law rises in the family due to the fact that she contributes to the family budget; secondly, every woman knows what great benefit of going out of the house can bring to the mental state of a young mother; thirdly, the young woman receives answers to the questions that arise in front of her every day in the process of bringing up and educating children.

We propose to conduct practice-oriented classes on early childhood development and practical classes on the psychology of development of children at a specified age. Therefore, young parents (we do not limit the opportunity for young fathers to attend these classes) can receive recommendations from highly qualified specialists in the field of education and psychology. They will give explanations how it is necessary to develop the baby, how to cope with emerging problems. Parents will be taught developmental games that will enable their children to quickly master the skills they are supposed to have according to their age [2]. Parents will also receive guidance on what books they should read with their children, what educational songs to learn with them. It is necessary that these lessons have feedback so that young people could receive answers to questions that arise in the process of teaching kids. Thus, for a young mother, her motherhood becomes a job for which she receives money, which fits into the concept of combating poverty, consistently implemented by the government.

Here we find a large number of prospects for the development of the project: it is possible to discuss family climate problems with a psychologist, identify cases of

domestic violence, conduct open sessions with parents of children with special needs, organize parents' co-working, attract authoritative residents of the community for thematic communication, and so on.

As part of the implementation of the presented project, it is planned to develop an educational and methodological complex of practical classes and methodological recommendations with the involvement of leading specialists in the field of child development and family psychology, practice-oriented pedagogy, as well as foreign experts in the field of preschool and vocational education with experience in the implementation of advanced pedagogical technologies, innovative techniques using personality-oriented [3] and competence-based approaches to the educational process [4]. At the same time, the variability of the methodological and practical material will be presented both in the traditional form of education and in the format of online and 3D educational programs.

Thus, we can see a lot of long-term benefits from the implementation of this project. First of all, these are children who will receive proper development from the first days of their lives, because the role of classes with young children is underestimated. As a result, children will increase their own intellectual potential that will have a positive effect on their entire future lives. These children will go to school with a request for a good education level that will stimulate teachers to develop and improve their professional level [5].

The next benefit is an increase in the social role of a woman-mother that fits into the state concept of gender equality and an increase in the social role of women. The participation in the project activity can give a woman an opportunity not only to strengthen her position within the family, but also to start her own business and to organize a family kindergarten.

Another obvious benefit is increased confidence in the institution of local authorities. In this project, local authorities become a link between a simple family and the state, provide direct assistance in resolving social issues of the family. If to talk about a more global benefit, the state will be able to ensure the coverage of a large number of children with preschool education at a lower cost.

References

1. Johnson D. W. Educational psychology. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1979.
2. Savignon S. J. Communicative competence: Theory and Classroom Practice. – 1997. – 288 p.
3. Yakimanskaya I. S. Technology of personality-oriented education. – M.: September, 2000. – 176 p.
4. Khutorskoy A. V. Competence-based approach in teaching // Scientific and methodological manual. – M.: Eidos, 2013. – 73 p.
5. Panferova I. V. The Psycholinguistic Patterns of Professionally Oriented Education within Innovative Pedagogical Approaches // Sociocultural and psychological characteristics of personality formation. – II International Scientific and Practical Conference. – Ukraine: Kherson, 2019. – P. 231 – 233.

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Базиль Сергій Михайлович

Аспірант

Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка

м. Глухів, Україна

Вступ. Постійний динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), сучасні зміни в суспільстві, реформи в освіті вимагають суттєвих змін у професійній підготовці фахівців, зокрема педагогів професійного навчання. Сучасний спеціаліст повинен володіти низкою професійних компетентностей, а особливо інформатичною компетентністю, яка надає можливість оперувати знаннями з інформатики, уміннями та навичками роботи з програмним забезпеченням та засобами ІКТ. Для досягнення позитивних результатів у підготовці майбутніх спеціалістів, зокрема педагогів професійного навчання, необхідно постійно змінювати, удосконалювати форми, методи та прийоми навчання, тобто традиційні методи змінювати сучасними інноваційними технологіями навчання.

Мета роботи. Метою даного дослідження є розгляд деяких інтерактивних методів навчання, які можна застосовувати під час підготовки майбутніх фахівців, зокрема педагогів професійного навчання.

Матеріали і методи. Однією зі складових інноваційних технологій освіти є інтерактивні методи навчання. Проаналізувавши науково-методичну літературу, можемо сказати, що проблемою інтерактивних методів та прийомів навчання і впровадження їх в освітній процес опікувалися багато науковців: Н. Азаров, В. Дубінський, Є.Полат, О. Пометун [2], А. Хуторський та інші.

На думку багатьох науковців, поняття «інтерактивне навчання – це навчання, яке відбувається за умови постійної активної взаємодії усіх учасників

освітнього процесу». На етапі цієї взаємодії виникають такі супутні процеси: співнавчання, взаємонавчання, а також при цьому враховуються різні організаційні форми взаємодії: колективна, групова, навчання під час роботи тощо.

Здобувач освіти та педагог під час освітнього процесу є рівноправними суб'єктами, тому можуть швидко та ефективно рефлексувати щодо поставленої задачі або проблеми, тим самим вирішуючи її. Інтерактивні технології навчання можна поділити на такі групи: колективно-групові, фронтальні, технології ситуаційного характеру, навчальні дискусії. До інтерактивних методів навчання можна віднести такі: «мікрофон», «дискусія», «метод кейсів», «мозковий штурм», «коло ідей», «рольові ігри» тощо. Мета цих інтерактивних методів - залучити здобувачів освіти в освітній процес, надати матеріал доступно та зрозуміло, наголосити на значущості отриманих знань у подальшій професійній діяльності; сприяти швидкому й ефективному засвоєнню знань з інформатики, набувати уміння і навички роботи із засобами ІКТ, тобто формувати власний рівень інформатичної компетентності.

Розглянемо деякі інтерактивні методи навчання, які можуть бути застосовані в процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів, зокрема педагогів професійного навчання.

Одним із методів є «мозковий штурм» – це розв'язання поставлених завдань та виниклих проблем за короткий проміжок часу. Основою методу є взаємодія всіх учасників освітнього процесу, які висловлюють свої думки щодо завдання або проблеми і шляхів ефективного їх вирішення. Цей метод може бути застосований у сукупності з такими організаційними формами навчання: колективною, груповою (міні-групи), командною, індивідуальною. Означений метод в основному використовується для вирішення складних завдань і проблем.

Наступним ефективним інтерактивним методом є метод «Дискусія». Він є активним методом освітнього процесу, завданням якого є мобілізація теоретичних знань й практичних умінь та навичок учасників освітнього

процесу і їх поглядів на проблему або завдання. Цей метод доречно використовувати при вирішенні суперечливих питань, які виникають під час освітнього процесу. При підготовці дискусійних занять треба враховувати питання, які можуть викликати суперечливе ставлення здобувачів освіти до нього, тобто кожен учасник освітнього процесу має з цього приводу власну думку [3].

Ще одним із методів інтерактивного навчання є метод кейсів (case-study). Цей метод має на меті навчати здобувачів освіти на прикладі ситуаційного аналізу, який виникає при вирішенні проблем та завдань професійного спрямування. На основі цього методу учасники освітнього процесу мають проаналізувати ситуацію, розібратися в проблемі, опрацювати шляхи її подолання або завдання, вибрати із запропонованих рішень найбільш ефективне в даній ситуації. Під час занять із застосуванням кейс-методу здобувачі освіти вчаться аналізувати та систематизувати інформацію, виявляти головні проблеми та шляхи їх подолання. В освітньому процесі його можна використовувати в поєднанні з груповою, командною та індивідуальною організаційними формами навчання.

На думку науковця М. Кадемія, методика “case-study” – це «методика ситуаційного навчання, що базується на реальних прикладах, узятих із практики, і вимагає від студента пошуку деякого цілеспрямованого рішення в запропонованій йому ситуації» [1].

Результати й обговорення. У результаті студіювання науково-педагогічних літературних джерел, у рамках нашого дослідження, було обрано декілька інтерактивних методів, які будуть використані під час підготовки майбутніх педагогів професійного навчання.

Так, наприклад, на деяких лекційних заняттях застосовано кейс - технології (метод кейсів), який полягав у використанні на лекції конкретних ситуацій, випадків, що можуть бути вирішені за допомогою ІКТ та конкретного програмного забезпечення. Здобувачі освіти спільно аналізували й обговорювали ситуацію (кейс), а потім виробляли єдину стратегію вирішення

даної ситуації (кейсу). Розглянемо приклад застосування на лекційному занятті авторського спецкурсу «Інформатика у професійній діяльності педагога професійного навчання», який був розроблений у рамках нашого наукового дослідження. Під час заняття з теми «Пакет прикладних програм Libre Office» перед здобувачами освіти оголошувався кейс:

Мета: систематизувати та вдосконалити знання і вміння працювати з текстовим редактором LibreOffice Writer.

Опис ситуації (кейсу):

Педагогові професійного навчання необхідно оформити навчально-методичну документацію дисципліни, що містить велику кількість спеціальних символів, яких немає на клавіатурі, складних таблиць та формул. Що потрібно зробити педагогові професійного навчання, щоб швидко і ефективно оформити документацію, урахувавши особливості вставки спеціальних символів, таблиць та формул?

Питання кейсу:

Яка таблиця символів існує в текстовому редакторі Writer? Як швидко можна вставити спеціальні символи, яких немає на клавіатурі? Як швидко вставити формулу? Як створити таблицю складної структури? Які сполучення кнопок можна використати для вставки спеціальних символів, таблиць та формул?

Після аналізу питань кейсу і розробки стратегії здобувачі освіти обирали досить швидкий і ефективний спосіб вирішення проблемної ситуації. Завершальним етапом заняття було закріплення і перевірка отриманих знань за допомогою тестового опитування шляхом використання засобів ІКТ.

Висновки. Отже, у ході аналізу результатів використання інтерактивних методів навчання під час професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання можемо зробити певні висновки, що інтерактивні технології навчання сприяють ефективному засвоєнню теоретичного матеріалу,

а також отриманню умінь та навичок роботи із засобами ІКТ, а заміна методів традиційного навчання на інтерактивні дає можливість більш швидко та ефективно підготувати майбутніх фахівців до професійної діяльності і сприяє формуванню професійних компетентностей спеціаліста, зокрема інформатичної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

Список використаної літератури

1. Кадемія М. Ю. Козяр М. М., Рак Т. Є. Інформаційно-комунікаційні технології навчання: словник-глосарій. Львів: СПОЛОМ, 2011. 136 с.
2. Пометун О.І., Пироженко А.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. Київ: А.С.К., 2004.С. 8 – 24.
3. Христос С. М. Інтерактивні методи навчання. URL: <https://sites.google.com/site/nmcmyk/naukova-dialnist/interaktivni-metodi-navcanna> (режим доступу: 01.09.2020).

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НГУ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ

Єршова Валерія Олегівна,
старший викладач
служби мовного тестування мовного відділу
Національна академія Національної гвардії України
м. Харків, Україна

Вступ./Introduction. В умовах збільшення чисельності регіональних конфліктів у світі, політичного, економічного та соціального напруження в багатьох країнах, процес підготовки нового покоління фахівців-миротворців потребує швидкої модифікації й оновлення. Особливої актуальності вона набуває для нашої країни, яка, за даними Генерального штабу Збройних сил України, приймала участь у 8 миротворчих місіях.

Сьогодні участь України у міжнародних миротворчих операціях (ММО) здійснюється шляхом надання миротворчого контингенту, миротворчого персоналу, матеріально-технічних ресурсів і послуг у розпорядження відповідних органів. Військовослужбовці від України сьогодні залучаються до виконання гуманітарних, поліцейських, миротворчих, адміністративних, технічних та інших неспецифічних для військових організацій функцій тощо.

Керівництво країни та Національної гвардії України (НГУ) сьогодні вимагає, щоб особовий склад отримував спеціальну підготовку, яка була б спрямована на підготовленість до виконання оперативних завдань у процесі здійснення ММО, створення резерву високопрофесійних офіцерів, готових до виконання завдань у складі миротворчих контингентів, комунікації з представниками армій країн НАТО, взаємодії з іноземними партнерами тощо.

Сьогодні серед основних вимог до офіцерів під час виконання

міжнародних миротворчих операцій визначено такі: високий рівень спеціальної фахової підготовленості до виконання завдань у процесі здійснення ММО, готовність до ефективної комунікації та взаємодії з підлеглими та іноземними партнерами у складі миротворчих контингентів тощо.

У зв'язку з цим особливо гострим є завдання підвищення рівня підготовленості курсантів НГУ як майбутніх офіцерів та командирів підрозділів, які незабаром будуть відповідати за навчання та виховання підлеглих, їх професійну та психологічну підготовку; будуть управляти діями особового складу в різних умовах обстановки у складі миротворчих контингентів, взаємодіяти з іноземними партнерами.

Виконання дослідження спрямовано на подолання наступних істотних протиріч: між вимогами до професійної діяльності офіцерів НГУ і наявним рівнем сформованості комунікативних знань і умінь курсантів; між динамікою соціальних явищ в іншомовному середовищі, що відбуваються під час ММО, та недосконалістю технологій підготовки курсантів до них; між вимогами до професійних, особистісних і індивідуально-психічних якостей, що необхідні майбутньому офіцеру НГУ, та недоліками їх формування у процесі його підготовки; між стрімким зростанням вимог до підготовленості майбутніх офіцерів НГУ щодо виконання завдань ММО і рівнем педагогічної майстерності педагогів; між необхідністю цілеспрямованого формування готовності майбутніх офіцерів НГУ до комунікативної взаємодії під час ММО та фактичним станом забезпечення цього процесу тощо.

Мета роботи./Aim. Метою публікації є обґрунтування педагогічної технології формування готовності майбутніх офіцерів НГУ до комунікативної взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій та її часткова експериментальна перевірка.

Важливими для нашого дослідження є психологічні дослідження ММО (Т. Паронянц – виникнення та проявлення посттравматичних

стресових розладів у працівників органів внутрішніх справ в умовах виконання миротворчої місії ООН, Н. Агаєв – психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах,), історичні дослідження ММО (І. Козинець – участь ЗС України в миротворчій діяльності (1992-2006 рр.), П. Кушнір – історія миротворчої діяльності на Близькому Сході в 1945-2000 роках), політологічні дослідження (С. Акулов – сили та засоби в ММО), педагогічні (Л. Галуза), правові (С. Білоцький, І. Коропатнік), управлінські (О. Мельник), військові (О. Гуржій, А. Лега та ін.) аспекти ММО.

Головна мета розроблюваної нами педагогічної технології – це досягнення високого рівня готовності майбутніх офіцерів НГУ до комунікативної взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій для успішної професійної діяльності.

Педагогічна технологія у нашому дослідженні побудовано на таких рівнях – науковому, теоретико-методичному та прaksiологічному. Науковий рівень забезпечує аналіз та застосування професійної педагогіки у військовій освіті, що обґрунтовує цілі, зміст і методи професійної освіти майбутніх офіцерів НГУ та проектує педагогічні процеси в освітній системі. На теоретико-методичному рівні технології визначено чітку ієрархію цілей, змісту, методів, методик, засобів та форм підготовки майбутніх офіцерів НГУ. Прaksiологічний рівень забезпечує практичну реалізацію педагогічної технології у навчально-виховному процесі військового навчального закладу, враховує особливості їх практичної підготовки та забезпечує своєчасне внесення коректив.

Педагогічна технологія формування готовності майбутніх офіцерів НГУ до комунікативної взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій враховує сукупність найбільш доцільних навчальних способів, прийомів, форм підготовки, принципів і правил їх застосування, конкретних технологічних дій щодо досягнення поставленої мети. Побудовано таку технологію на основі системного, суб'єктно-діяльнісного,

компетентнісного, програмованого, проблемного та квазіпрофесійного підходів.

До змістових елементів розроблюваної технології нами віднесено: таксономію завдань, характеристику об'єкта проектування, педагогічні умови, етапи навчально-виховного процесу, форми проекту навчально-виховного процесу (програма підготовки, де відображено зміст, форми, порядок діяльності), систему навчальних методів, методи та засоби взаємодії курсантів на педагогів, засобів навчання, критерії продуктивності технології. Основними етапами технології визначено такі: організаційний, мотиваційний, технологічно-комунікативний, проблемно-професійний та результативно-корегувальний. Кожен з етапів має свій опис та змістову та процесуальну характеристику.

Головною метою цієї технології визначено формування готовності майбутніх офіцерів НГУ до комунікативної взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій за допомогою проблемно-комунікативних ситуацій та завдань квазіпрофесійного характеру, що поступово розкривають зміст основних службових завдань під час ММО.

Власний досвід конструювання навчальних ситуацій різного рівня проблемності дозволяє стверджувати, що найбільш ефективними в плані активізації комунікативної діяльності курсантів є проблемні ситуації як завдання, що створюють складнощі та проблемні аспекти під час взаємодії. Видами таких завдань були проблемно-комунікативні, проблемно-інформативні та проблемно-оціночні завдання. Для визначення ступеня складності завдання було запропоновано відповідні критерії, що відображали складність матеріалу, рівень проблемності.

Результати та обговорення./Results and discussion. На основі дисциплін циклу іноземних мов проведено часткову експериментальну перевірку розробленої технології формування готовності майбутніх офіцерів до комунікативної взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій. Вона проводилася у Національній академії Національної гвардії

України з курсантами 3 курсу.

Після застосування педагогічної технології на основі навчальних ситуацій комунікативного та проблемного характеру, на контрольному етапі дослідження, з курсантами двох груп ЕГ (21 особа) та КГ (23) було проведено контрольний блок занять. Результати показали, що високого рівня сформованості знань в ЕГ досягли 26 % курсантів, а в КГ – 14%. Кількість курсантів із низьким рівнем знань в КГ – 28 %, в ЕГ таких виявилось 12%. Кількісні та якісні показники ЕГ засвідчують перевагу розробленої педагогічної технології над традиційною системою навчально-виховного процесу у НАНГУ. Проведене опитування курсантів підтвердило їхню зацікавленість відповідною організацією теоретичного навчання та практичних занять щодо формування готовності до комунікативної взаємодії під час ММО. А 83% курсантів ЕГ під час опитування високо оцінили ефективність такої технології.

Висновки./Conclusions. Розроблена педагогічна технологія формування готовності майбутніх офіцерів до комунікативної взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій довела свою ефективність у військовому навчальному закладі. У подальшому планується провести статистичне обґрунтування отриманих результатів.

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Зубко Віта Сергіївна,
аспірантка кафедри педагогіки і професійної освіти,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна
Лазаренко Н. І.
науковий керівник,
кандидат педагогічних наук, професор,
ректор Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна

Нині спостерігається особливий інтерес до професійного становлення майбутніх психологів, що зумовлено високою соціальною значущістю цієї професії, стрімким зростанням її популярності та розширенням сфер застосування. Професія психолога сьогодні впевнено посіла високе місце в рейтингу популярних професій та протягом майже десятиліття входить до трійки найбільш популярних спеціальностей поруч з економічними та юридичними. Варто зазначити, що підготовка майбутнього психолога не може бути зведена лише до засвоєння інформації, відпрацювання певного набору професійних навичок та формування компетенцій. Навчання психології має призводити до змін внутрішніх психічних структур особистості суб'єкта, що стає можливим лише шляхом формування професійної мобільності майбутніх психологів, оскільки саме ця якість є одним із чинників успішної майбутньої професійної діяльності.

Професійну мобільність традиційно досліджували в соціології (Р. Бендікс, С. Ліпсет, Р. Ривкіна, П. Сорокін та ін.). Їхні праці пов'язані, здебільшого з аналізом управління процесами мобільності населення (Л. Сорокіна, В. Суровнева та ін.), різними видами мобільності (соціальна, соціально-професійна, соціокультурна, трудова, академічна тощо),

акцентуалізацією саме для сучасного етапу суспільного розвитку (Т. Аракелова, І. Василенко, Н. Коваліско, М. Лукашевич, Е. Морильова та ін.), соціальним переміщенням (П. Блау, О. Данкен, С. Ліпсет, П. Сорокін та ін.) тощо [4]. У працях О. Балакірева йдеться про процеси соціальної мобільності у сучасному суспільстві, О. Безпалько – професійну мобільність майбутніх соціальних педагогів, Г. Бойко – соціальну мобільність педагога, В. Борисов – теж соціальну мобільність, Н. Бринєв – академічну мобільність студентів як фактор розвитку процесу інтернаціоналізації освіти, Т. Заславська – трудову мобільність як предмет економіко-соціологічного дослідження, Н. Коваліско – трудову мобільність в умовах регіонального ринку праці, І. Мальцева – гендерні відмінності професійної мобільності та сегрегацію на ринку праці, С. Нужнова – професійну мобільність в сучасному суспільстві, К. Олійник – професійну мобільність як складову підготовки працівників соціальної служби, Р. Ривкіна – зв'язки між різними видами мобільності, О. Симончук – міжпрофесійну мобільність та зміну соціальної ідентичності, І. Шпекторенко – види мобільності індивіда тощо.

У соціологічному аспекті професійну мобільність розглядають як зміну позиції індивіда в професійно-кваліфікаційній структурі суспільства; положення, яке здатні зайняти індивіди в суспільстві; зміна індивідом чи групою індивідів однієї професії на іншу [2]; результат самовдосконалення особистості, що базується на стабільних цінностях та потребі у самоорганізації, самовизначенні і саморозвиткові, здатності швидко реагувати на зміни в соціумі завдяки грамотності, освіченості та професійній компетентності [5]. Останнє розуміння є близьким для нашого дослідження.

Соціологи (Р. Бенедікс, Т. Заславська, С. Кугель, С. Ліпсет та ін.), розкриваючи сутність професійної мобільності, зосереджують основну увагу на переміщеннях індивіда, шансах на кар'єру, а також фактах її усвідомлення, на цілях і мотивах професійної мобільності, а також соціальній адаптації особистості [1].

Професійну мобільність О. Симончук вважає традиційним предметом дослідження у соціології, наголошуючи, що, із модернізацією економічної та професійної структури суспільства, коли значно збільшуються обсяг й інтенсивність переміщень, змінюються їхні напрями і характер, інтерес до процесів мобільності актуалізується [7].

Відомим дослідником мобільності є британський соціолог Дж. Уррі, який присвятив даній темі свою працю «Мобільності». У роботі автор пропонує декілька категорії розуміння мобільності: як означення того, що рухається або здатне рухатись; традиційне значення цього поняття (соціальну мобільність); міграційна мобільність, тобто «географічного переміщення» [6, с. 202].

Міжпрофесійну мобільність О. Симончук аналізує за її основними різновидами: горизонтальна - вертикальна, висхідна - низхідна, зовнішня - внутрішня, індивідуальна - колективна, вимушена - добровільна. Основними її характеристиками є напрям, масштаб, інтенсивність, новизна та легітимність. Сучасні процеси професійної мобільності науковець аналізує із залученням даних статистики та конкретних соціологічних досліджень [7]. Сучасна міжпрофесійна мобільність фахівців, на думку О. Симончук, має переважно вимушений характер, оскільки здійснюється під впливом насамперед несприятливих об'єктивних чинників, а саме: значного скорочення фінансування бюджетної сфери; зниження розміру заробітної плати та нерегулярної виплати її; різкого падіння рівня життя працівників державних підприємств; реструктуризації галузей економіки та ліквідації значної кількості робочих місць. Проте ринок праці характеризується водночас появою нових кар'єрних, матеріальних та соціальних можливостей, що ініціюють зміну професії [7]. Безумовно, такий вид мобільності є також актуальним для сьогодення, у тому числі для студентів педагогічних університетів, однак цей напрям дослідження професійної мобільності поки залишається за межами нашого дослідження, він потребує окремого розгляду.

Узагальнюючи результати розглянутих наукових доробок, Л. Пілецька виокремлює два підходи щодо вивчення соціальної мобільності особистості, як:

деперсоніфікованого соціально-економічного процесу; засобу соціального просування і професійного розвитку особистості [3]. Останній аспект соціальної мобільності вважаємо важливим і для професійної мобільності майбутніх психологів також.

Отже, у соціологічному аспекті професійна мобільність у контексті дослідження є результатом самовдосконалення особистості майбутнього психолога, що базується на стабільних цінностях та потребі у самоорганізації, самовизначенні і саморозвиткові, здатності швидко реагувати на зміни в соціумі завдяки грамотності, освіченості та професійній компетентності; також вона є засобом соціального просування і професійного розвитку майбутнього психолога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зеленський Б. Р. Категорія «професійна мобільність» у психолого-педагогічному дискурсі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2016. Вип. 51. С. 158-163.
2. Мальцева И. О. Гендерные различия профессиональной мобильности и сегрегация на рынке труда. М.: EERC, 2005. 55 с.
3. Пілецька Л. С. Професійна мобільність особистості: психологічний аспект аналізу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. пр. Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2013. № 3. С. 197-202.
4. Пріма Р. М. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. О., 2010. 42 с.
5. Рыбникова Л. И. Организация практического обучения в колледже как один из путей формирования социально-профессиональной мобильности специалиста. URL: <http://www.igpk.ru>

6. Сачук Ю. Є. Генеза поняття «соціально-професійна мобільність». *Неперервна професійна освіта: теорія і практика* : наук.-метод. журн. Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Благод. фонд ім. Антона Макаренка. Київ, 2015. Вип. 1-2. С. 32-37.

7. Симончук О. В. Міжпрофесійна мобільність та зміна соціальної ідентичності: автореф. дис. ... канд. наук. Київ, 2000. 21 с.

8. Фрицюк В. А. Професійний саморозвиток майбутнього педагога: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. 364 с.

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕКСТОВИХ ДОКУМЕНТІВ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

Косенко Юрій Миколайович

к. п. н., старший викладач
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
м. Суми, Україна

Вступ. Новітній етап реформування і модернізації спеціальної освіти в Україні характеризується поглибленим і всебічним дослідженням особливостей розвитку дітей із психофізичними порушеннями з метою створення максимально ефективних умов для їх успішної соціалізації у суспільство. Особливого значення набуває ця проблема для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, адже серед усіх видів дитячих порушень психофізичного розвитку розумова відсталість є найбільш поширеною.

Процес соціалізації осіб із порушеннями інтелектуального розвитку складний і довготривалий. Його успішність залежить від рівня сформованості життєво необхідних знань, умінь і навичок, левова частка яких формується у школі на різних уроках, серед яких курс історії України займає вагоме місце і передбачає засвоєння основних понять про минуле нашого народу і його видатних представників, формування в учнів ключових і предметних компетентностей, вмінь працювати з різними джерелами інформації та використовувати здобуті знання, уміння й навички у життєвих ситуаціях.

Як відомо, історичні знання формуються передусім завдяки інформації, яку надають історичні документи, тому питання застосування ефективних методик роботи з текстовими документами на уроках історії школярів з порушеннями інтелекту залишається актуальним.

Метою роботи є висвітлення методики використання текстових документів у навчанні історії учнів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Матеріали і методи. Для написання тез було вивчено науково-педагогічну літературу з цієї проблематики, проаналізовано підручники з історії України для учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, опрацьовано навчальні програми з історії для спеціальних закладів середньої освіти та власний досвід навчання історії дітей зазначеної категорії.

Результати і обговорення. Методологічною основою відбору та адаптації текстових історичних документів для навчання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку стали такі принципи пізнання історії, як:

– принцип об'єктивності (опора на факти в їх істинному змісті, не спотворюючи їх і не підганяючи під наперед задані схеми); принцип історизму (розгляд явищ, що мають початок і закінчення. Явища сприймаються як певний процес становлення, що відбувається в часі); принцип соціального підходу (передбачає розгляд історичних процесів з урахуванням соціальних інтересів різних верств населення, враховуючи суб'єктивний момент у практичній діяльності урядів, партій, особистостей); принцип науковості (передбачає розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, включення в засоби навчання науково перевічених знань, які відповідають сучасному рівню розвитку науки); принцип доступності (відповідність до рівня розумового, морального і фізичного розвитку учнів); принцип систематичності і послідовності (вимагає дотримання наступності у вивченні окремих тем і розділів, забезпечення логічних зв'язків між засвоєнням способів дій і знань); принцип свідомості (передбачає використання логічних операцій і позитивного, відповідального ставлення учнів до навчання); принцип конкретно-історичного підходу (дозволяє зрозуміти залежність теперішнього від минулого, а також значення сьогодення як умови досягнення майбутнього) та інші.

Адаптовані нами текстові історичні документи були спрямовані на реалізацію технології розвиваючого навчання, концептуальні положення якої були сформульовані Л. Занковим, В. Давидовим, Л. Виготським, Д. Ельконіним та іншими й враховували рівень розумового розвитку дітей цієї категорії.

На основі робіт Т. Бакки, Т. Баханова, Ф. Левітас, О. Пометун, О. Салати, Г. Яковенко та інших, нами було визначено вимоги до текстового історичного документа для уроку історії в спеціальному навчальному закладі. Таке історичне джерело повинно:

- відповідати цілям і завданням навчання на конкретному занятті;
- відображати найбільш важливі історичні події, які характерні для певної епохи;
- бути доступними за змістом і обсягом для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку;
- перебувати в тісному органічному зв'язку з програмовим матеріалом;
- сприяти розвитку мисленнєвих процесів у дітей цієї категорії;
- бути цікавими, емоційно насиченими;
- забезпечувати конкретизацію навчального матеріалу, розвивати уявлення школярів про події і явища певного історичного періоду;

На уроці історії для учнів з порушеннями інтелекту текстові історичні документи можуть використовуватися як учителями, так і учнями. Підготовка вчителя до використання джерел на уроці передбачає їх попередній добір і його педагогічну обробку. У загальноосвітніх закладах для дітей з нормотиповим розвитком підібрати документи вчителю допомагають шкільні хрестоматії. Одні хрестоматії містять тільки документи, інші – документи, коментарі до них і уривки з науково-популярної літератури; треті – складаються з уривків художніх й інших літературних творів.

У навчанні історії дітей з порушеннями інтелектуального розвитку завжди потрібний процес адаптації писемних історичних документів, що передбачає його скорочення до такого обсягу, щоб учні усвідомили найбільш важливу інформацію про певний період. Також потребує адаптації зміст історичного джерела, адже дітям цієї категорії багато слів відповідної історичної епохи не зрозумілі і вчителю потрібно їх замінити на такі, щоб текст документу для цих учнів став зрозумілим. Головним в дидактичній обробці

історичного документу є така видозміна, щоб він ставши доступним для розуміння, не втратив своє сутності (Додаток А, Б, В).

Чим більше дидактично адаптованим є текстове історичне джерело, тим легше воно сприймається учнями з порушеннями інтелекту і тим менше труднощів виникає у їх навчальній діяльності.

Перед роботою з текстовим історичним документом, обов'язковим етапом є проведення словникової роботи з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку.

На уроці вчитель може:

- прочитати уривок історичного тексту;
- переказати історичний документ у випадку, якщо він великий і складний для учнів;
- навести короткі цитати без посилання чи з посиланням на історичне джерело, щоб підсилити доказовість своєї розповіді;
- цитувати й аналізувати відповідні уривки текстових джерел для конкретизації власної розповіді, підвищення емоційного сприйняття, переконливості тощо;
- для оживлення конкретних історичних діячів, характеристики їх поглядів і переконань використовувати пряму мову;

Робота учнів з порушеннями інтелектуального розвитку з текстовим історичним джерелом складається із таких видів навчальної діяльності:

- прослуховування тексту писемного історичного джерела;
- читання тексту історичного документу;
- переказ змісту писемного історичного джерела;
- відповіді на запитання за змістом писемного історичного документа.

Робота учнів з порушеннями інтелекту з текстовим історичним документом повинна поступово ускладнюватися з урахуванням їх віку і пізнавальних можливостей, а також рівня підготовленості. У 7-8 класах, як правило, залучається найбільш простий матеріал – історичні тексти оповідального й описового характеру, обсяг яких складається від 2 до 10 рядків,

а в 9 класі, на нашу думку, необхідно залучати уривки документів пов'язаних з економічною, політичною, військовою та іншими видами діяльності органів влади, опозиції, окремих історичних діячів.

Необхідно зазначити важливість алгоритму роботи учнів з писемним історичним документом. На основі дослідження В. Мисана, нами було виділено наступний алгоритм роботи з писемним джерелом учнів зазначеної категорії:

- 1) візуальне вивчення джерела;
- 2) визначення виду писемного джерела (офіційний документ, газетна стаття, спогади тощо);
- 3) встановлення авторства тексту;
- 4) з'ясування часу створення писемного документу (має значення для визначення достовірності);
- 5) підведення учнів до відповідних висновків [42].

Навчання учнів з порушеннями інтелекту роботі з історичним текстовим документом включає такі етапи:

- 1) учні отримують зразки писемних історичних джерел;
- 2) діти знайомляться із змістом писемного документа;
- 3) школярі під керівництвом вчителя (та за його допомогою у випадку необхідності) аналізують документ відповідно до розробленого алгоритму;
- 4) самостійно (під контролем вчителя) виконують завдання пов'язані з писемним історичним документом;
- 5) вдома (за допомогою батьків) готують невеличкі повідомлення про авторів історичного документу, роблять малюнки пов'язані зі змістом документу тощо (такі завдання пропонуються учням лише з легкою формою розумової відсталості).

Залежно від дидактичного завдання роботи з історичним документом на уроці історії, можливе використання наступних видів діяльності:

- самостійне читання вчителем уривка історичного документа;
- коментоване читання історичного документа;
- словникова робота;

- поділ тексту історичного документа на частини та опрацювання їх;
- пошук відповіді у тексті історичного документа на запитання вчителя;
- комбіноване використання історичного джерела;
- складання характеристики історичного героя чи опису певної історичної події чи явища за ключовими словами із історичного першоджерела;
- складання плану історичного документа;
- використання міжпредметних зв'язків;
- виділення основної думки історичного твору;
- переказ історичного документа;
- застосування прямої мови під час читання історичного документа;
- порівняння поглядів авторів двох документів, які описують одну й ту ж історичну подію.
- розбір документа і відповіді на запитання до нього;
- критична оцінка документа (за допомогою вчителя).

Вчитель повинен пропонувати учням з порушеннями інтелекту «прочитати, що сказано про це в документі», «навести цитату з документа, де сказано про це», «підтвердити свою думку документом» та інше.

Висновки. Таким чином, головним завданням при вивченні писемних джерел на уроках історії має стати оволодіння учнями з порушеннями інтелектуального розвитку вмінням працювати з таким видом історичних документів. Цей процес має здійснюватися поетапно та під керівництвом вчителя. Для реалізації вищезазначеного вчитель має розробити оптимальний алгоритм аналізу текстового джерела, враховуючи пізнавальні особливості та рівень підготовленості дитини та класу до такого виду роботи. Існують різні приклади побудови етапності у дослідженні історичних джерел на уроках історії, але в роботі з дітьми, які мають інтелектуальні порушення, на нашу думку, найбільший дидактичний ефект буде мати алгоритм, який передбачає візуальне вивчення джерела, визначення виду писемного джерела, встановлення авторства, з'ясування часу його створення та підведення учнів до відповідних висновків.

СУЧАСНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЙ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ЗА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИМ СПРЯМУВАННЯМ В УКРАЇНІ

Кравчук Ольга Павлівна
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу дидактики,
Інститут педагогіки НАПН України(м. Київ)

Вступ. У всесвітньому історичному соціальному полі ХХІ сторіччя іде інформаційно-освітня революція (ІОР), яка безперечно впливає не тільки на структуру і новітню модель освітнього простору на нашій планеті, але і на формування нового світового устрою. В організації наукових досліджень простежується тенденція глобалізації світоглядних установок науковців, переходу на міждисциплінарну тематику, поглиблення змістових зв'язків між природничими, технічними і гуманітарними дисциплінами, створення і оновлення термінів і понять [1 – 4].

Мета роботи. Технологічна складова ІОР надзвичайно агресивно руйнує усі сталі форми і структури комунікації, масово пропагуючи і впроваджуючи чітко алгоритмізовані псевдоперсоніфіковані патерни поведінки у користуванні гаджетами і міжособистісних зв'язків у мережевих структурах, що можуть призвести до психічних розладів (здебільшого мова йтиметься про залежності різної складності) та порушення психологічного і фізичного розвитку дитини, а також інтернет-залежні технології і методи навчання [5 – 7] тощо.

Для реалізації ідей профільного навчання за еколого-економічним спрямуванням в Україні на сучасному історичному етапі важливо усвідомлювати ІОР та інші передумови і ресурси, що впливатимуть на якість розвитку освітнього простору на різних рівнях локалізації, науково-методичне забезпечення і результати педагогічної діяльності.

Матеріали і методи. На основі констатувального і формувального експериментів на етапах теоретичного і польового дослідження проблеми

реалізації профільного навчання за еколого-економічним спрямуванням, що виконується в Інституті педагогіки НАПН України (м. Київ), зібрано багатий масив даних, що опрацьовується якісними і кількісними методами, серед, яких провідними є такі: статистичного оброблення даних, філософського психолого-педагогічного аналізу дослідницької проблеми та ціннісних її характеристик, контекстний аналіз стрічки новин, наукових публікацій, екологічного та освітнього законодавства, узагальнення отриманих даних і формулювання висновків.

Результати і обговорення. Країни – лідери освітньої революції (на нинішньому етапі ІОР – це Ізраїль, Китай, Японія, Фінляндія) поступово беруть економічну і політичну владу над світом. Функціонально нова освіта сучасних країн-лідерів забезпечуватиме не тільки добробут, духовний розвиток та збереження ідентичності власного населення, але і нову безпечну для нього систему світової взаємодії [8 – 12], якої в екологічно небезпечному світі (побудованому і керованому країнами Великої сімки та представниками Римського клубу) досягти не можливо.

Незважаючи на величезну бібліографію актуальних повідомлень та аналітичних матеріалів з *проблем екологічної небезпеки* в різних сферах життя (нині темою номер ОДИН у всьому світі є пандемія «Coronavirus» – див. URL: <https://www.bbc.com/news/coronavirus>), на територіях різної локації, в промисловості та у науковій експериментальній діяльності; незважаючи на ґрунтовно розроблене екологічне законодавство як в Україні, так і в інших країнах Північної півкулі; незважаючи на незаперечність фактів глобального забруднення середовища існування людини на планеті Земля та неефективне використання природних ресурсів (див. публікації журналу «Екологія та життя» – URL: <http://www.ecolife.ru/>), на функціонування надзвичайно потужної і авторитетної в наукових міжнародних колах української наукової еколого-економічної школи (засновником якої можна вважати В. І. Вернадського), на різноманіття політичних, педагогічних та розважальних заходів з популяризації знань про екосистему нашої планети, глобальні екологічні проблеми, правила

раціонального природокористування тощо – маємо ще недосконало структурований понятійний апарат проблеми і факт того, що визначення ключового поняття «екологічна небезпека» практично не розроблене (на відміну від понять «екологічна безпека», «безпека особистості» та інших), масові прояви небезпечної поведінки у соціумі та природі, неадекватних реакцій або відсутність будь-яких (безвідповідальна і апатична поведінка) щодо поліпшення якості середовища життя. Щоправда, *минуючи стадію колективного усвідомлення на рівні небезпек, колективний розум визнає світову екологічну катастрофу.* Але цей прояв є пасивним (апатичним, безвідповідальним, інфантильним), тобто тільки на рівні констатації факту.

У науковому і законодавчому мовленні виявляється тенденція до обмежень змісту екологічних загроз і небезпек по кожній галузі знань і життя окремо.

Отже, нині визнані економічні та філософські лідери людства – вже не є прогресивними, вони є політичними шахраями на глобальній хворобі людства, є всезагальним тягарем на структурі взаємодії, яка змінюватиметься відповідно до тих ідей, що закладатимуться та втілюватимуться у результаті ІОР XXI століття. Не факт, що нові лідери відрізнятимуться гуманністю по відношенню до аутсайдерів (у цьому контексті цікаво ознайомитися з базовими філософськими підвалинами китайського народу і конфуціанством: див. ґрунтовну бібліографію конфуціанства на сайті міжнародного проекту «Інститут Конфуція» - URL: <https://confucius.dvfu.ru/bibliography/>).

Карантинний режим навчання актуалізував питання змісту особистих гаджетів мобільного зв'язку, які забезпечують навчальну взаємодію. Важливо пам'ятати: *тільки від нас залежить зміст того освітнього простору, який формується завдяки використанню нового технологічного інструментарію з дидактичною метою.* Якщо ми проігноруємо свою зону відповідальності – тут знайдеться інша структура, яка посіє своє змістове насіння, що формуватиме потрібні для неї якості молодій людині. Зміст розширеного за рахунок нових технологічних пристроїв освітнього простору не регламентується державними

освітніми стандартами, а тому є фактором варіативності. Його якість впливає на успішність у навчанні дітей і молоді та продуктивність соціальної взаємодії учнів і педагогів. Його зміст впливає, щонайменше, на формування нових життєздатних стосунків та колективних цінностей у сільській громаді.

Також важливо розуміти, що вплив мобільного освітнього контенту на розвиток у навчанні наших учнів напряму залежить від їхньої позиції психологічного прийняття такої форми подачі інформації та їхньої включеності у процеси мережевої соціальної взаємодії.

Висновки. Таким чином маємо скритий світовий геополітичний конфлікт – боротьбу за здорове сприятливе для життя середовище в умовах інформаційно-освітньої революції. На цьому підґрунті відбуваються високотехнологізовані процеси боротьби за перерозподіл впливу і влади над територіями і народами. Реалізація в нашій країні ідей профільного навчання за еколого-економічним спрямуванням сприятиме становленню нової освітньої системи та убезпечить суспільство від тотального знищення.

Література

1. Анохин К. В. Когнитом: на пути к фундаментальной теории музыкального мезга. *Музыка – Философия – Когнитивистика – 2018. Памяти М. Г. Арановского*. Материалы международной научной конференции; отв. ред. Г. Б. Шамилли. Москва : Государственный институт искусствознания. 2018. С. 15 – 18.
2. Величковский Б.М. Когнитивная наука : Основы психологии познания: в 2 томах. Москва : Смысл : Издательский центр «Академия». 2006. Т. 1. 448 с. Т. 2. 432 с.
3. Коцюба А., Коцюба Р. Человечество: глобализация интеллекта мировоззрения в единении естественных и гуманитарных наук. *Голос України*. 2018. 3 лютого
4. Разумное поведение и язык : коммуникативные системы животных и язык человека : проблемы происхождения языка : монография / Сост. Кошелев

А. Д., Черниговская Т. В. Выпуск 1. Москва : Языка славянских культур. 2008. 416 с.

5. Тезисы дистантных зарубежных участников симпозиума «Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития» : 10 июня 2009 г. *Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова* : *Факультет психологии* : веб-сайт. URL: <http://www.psy.msu.ru/science/conference/internet/2009/theses.html>

6. У людей поколения Google память хуже, чем у их бабушек. *Радио «Балтика»*. 26 сентября 2016. URL: <https://spbu.ru/news-events/universitet-v-smi/u-lyudey-pokoleniya-google-pamyat-huzhe-chem-u-ih-babushek>

7. Гуреева А. Ю., Сизов С. В. Интернет-зависимость: современное состояние проблемы. *Бюллетень медицинских Интернет-конференций*. 2015. Том 5. № 2. URL: <https://medconfer.com/files/archive/2015-02/2015-02-1151-R-5248.pdf>

8. Володин Д. А. Современный социокультурный контекст развития системы школьного образования в Финляндии. *Вестник ЧГПУ. Педагогика и психология*. 2011. № 11. – С. 39 – 45.

9. Гуторов В. А. Политика и образование: историческая традиция и современные трансформации. *Полис. Политические исследования*. 2015. № 1. С. 9-29.

10. Карнаухова М. В., Талина И. В., Тимошина Е. А. Политика Китая в области образования на современном этапе. *Власть*. 2015. № 11. – С. 202 – 205.

11. Сенор Ден, Сингер Сол. Країна стартапів. Історія ізраїльського економічного дива. *Yakaboo Publishing*. 2016. 368 с.

12. Суворов С. Б. О взаимодействии образования и политики. *Вестник СГАП*. 2012. № 1. С. 6 – 8.

**ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ**

Маковецька Наталія Валеріївна,
д. п. н., професор, завідувач кафедри
Безкоровайна Лариса Вікторівна

д. п. н., доцент

Люта Дарина Анатоліївна

викладач

кафедра туризму та готельно-ресторанної справи
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Вступ./Introduction. Світові тенденції розвитку туризму свідчать, що ця галузь посідає чільне місце на глобальному ринку послуг. Активізація розвитку туристичної діяльності в Україні є одним із національних пріоритетів нашої країни. Виключне значення цього напряму обґрунтоване тим, що туризм є важливим чинником підвищення рівня економічного розвитку держави, створення нових робочих місць, поліпшення якості життя громадян, задоволення потреби різноманітних верств населення, незалежно від соціального статусу, у туристичних подорожах.

Сьогодні Україна знаходиться лише на шляху створення умов для змістовної організації дозвілля туристів різних категорій, якісного туристичного продукту – результату кваліфікованої праці менеджерів туристичних фірм, працівників різних служб готелів, ресторанів тощо. Відтак, проблема кваліфікованої та високопрофесійної підготовки фахівців для різних сфер туризму, зокрема, для соціального, є актуальним і чи не найважливішим етапом подальшого розвитку туристичної галузі в Україні.

Мета роботи./Aim. Окреслення шляхів формування готовності майбутніх фахівців туристичної галузі до професійної діяльності у сфері соціального туризму.

Матеріали і методи./Materials and methods. Використано наукові доробки таких учених, як О. Колотуха, А.Ражановська, та ін., окремі положення законодавчої бази щодо організації туризму в Україні. Методи: аналіз результатів наукових досліджень, вивчення ефективності форм роботи, що застосовуються у процесі підготовки фахівців до професійної діяльності у сфері соціального туризму.

Результати й обговорення./Results and discussion. З метою формування готовності майбутніх фахівців туристичної галузі до професійної діяльності у сфері соціального туризму, було розроблено систему завдань, які студенти виконула у процесі вивчення низки дисциплін.

Висвітливо більш розлого означену систему формування готовності майбутніх фахівців туристичної галузі до професійної діяльності у сфері соціального туризму з урахуванням таких її компонентів: мотиваційно-цільового, теоретико-гносеологічного, операційно-технологічного, цінісно-особистісного. Формуванню мотиваційно-цільового компоненту сприяло виконання студентами низки завдань, що були включені до лекційних і практичних занять таких навчальних дисциплін, як «Програмний туризм», «Технологія туристичної діяльності», «Організація транспортних послуг», а також туристської практики. До складу мотиваційно-цільового компонента нами було включено мотиви усвідомлення і розуміння призначення професії, мотиви професійної діяльності, мотиви професійного спілкування, мотиви прояву особистості в професії. Їх формування передбачало застосування різноманітних форм роботи. Так, на першому курсі, під час вивчення навчальної дисципліни «Програмний туризм», у межах лекційного заняття на тему «Основні види програмного туризму, їх сутність та взаємозв'язки», було проведено вікторину «Значення туризму для суспільства країни» (викладач ставить запитання – студенти відповідають). На другому курсі вивчення

навчальної дисципліни «Технологія туристичної діяльності» передбачало проведення практичного заняття з теми «Роль держави в управлінні туристичною діяльністю», де студентам було запропоновано проаналізувати діяльність туристичних підприємств щодо надання послуг людям з особливими потребами (підготувати доповідь з презентацією). Виконання індивідуального завдання на тему «Розробка туру для людей з особливими потребами» (підготувати доповідь з презентацією) було застосовано на третьому курсі в межах практичного заняття «Особливості обслуговування туристів при організації автобусних турів» під час вивчення навчальної дисципліни «Організація транспортних послуг».

Умови для формування наступного – теоретико-гносеологічного компонента було створено у процесі вивчення навчальних дисциплін «Туристське країнознавство», «Організація рекреаційних послуг», «Організація туризму», «Валеологія», «Організація екскурсійних послуг», «Організація анімаційних послуг в туризмі», «Краєзнавство регіону», «Основи наукових досліджень», «Організація змагань по туристичному багатоборству». Слід зазначити, що теоретико-гносеологічний компонент включав професійні знання щодо: професійно-етичних основ діяльності у сфері соціального туризму, знання про розвиток людини та її поведінку, особливо під впливом соціального, культурного, економічного середовища; основ організації та управління діяльністю у сфері соціального туризму, оптимальних умов та вимог до її організації як інноваційної діяльності; інноваційних процесів у сфері рекреаційної діяльності людей з особливими потребами; соціально-правових основ та основних напрямів розвитку соціальної політики і соціального захисту осіб з особливими потребами; анатомо-фізіологічних, вікових, психологічних та індивідуальних особливостей осіб з особливими потребами; психологію міжособистісних та міжгрупових відносин, психологію надання й отримання допомоги, групові процеси й взаємовплив групи та індивіда, основні закономірності взаємодії людини з особливими потребами і суспільства; способи комунікації людей, вербальної і невербальної поведінки, основи

стимулювання позитивної самореалізації у всіх можливих сферах діяльності; значення соціокультурних факторів і їх вплив на індивіда, групу, громаду; соціально-педагогічних і психологічних методів дослідження; себе як особистість і ті особистісні відносини, які можуть впливати на професійну діяльність. Саме цей обсяг знань і формувалася у студентів. Так, на другому курсі, під час вивчення навчальної дисципліни «Туристське країнознавство», у межах практичних занять проведено творчу комплексну самостійну роботу на тему «Особливості соціальної, культурної та економічної сфер у країнах Європи для людей з особливими потребами» (підготувати доповідь з презентацією). На третьому курсі вивчення навчальної дисципліни «Організація рекреаційних послуг» передбачало проведення практичного заняття з теми «Застосування інноваційних технологій в процесі задоволення потреб споживача на ринку рекреаційних послуг», в межах якого студенти виконали індивідуальну роботу «Особливості надання послуг в рекреаційних комплексах України для людей з особливими потребами» (підготувати реферат). А на лекційному занятті на тему «Особливості роботи з туристами різних категорій» у процесі вивчення дисципліни «Організація анімаційних послуг в туризмі» було проведено рольову гру на тему «Екскурсія для пенсіонерів» (проведення гри студентами).

Формуванню операційно-технологічного компоненту сприяло вивчення дисциплін «Аналіз діяльності підприємств туризму», «Організація дозвілля в туристсько-оздоровчому комплексі», «Організація готельного господарства», «Маркетинг туризму», а також під час проходження «Ознайомчої практики» та «Технологічно-організаційної практики», де формувались такі вміння майбутніх фахівців: діагностико-аналітичні, організаційно-технологічні, корекційно-розвивальні, соціально-комунікативні, конструктивно-проектувальні. Так, в межах лекційного заняття з теми «Аналіз наявності і використання основних засобів підприємства» (навчальна дисципліна «Аналіз діяльності підприємств туризму») студентами було виконано індивідуальну роботу на тему «Особливості надання послуг людям соціальних категорій на туристичних

підприємствах» (підготувати доповідь). У процесі проходження технологічно-організаційної практики на третьому курсі студенти мали змогу оволодіти окремими сучасними методами і формами організації виробничої діяльності. На четвертому курсі, під час вивчення навчальної дисципліни «Маркетинг туризму» майбутнім фахівцям було запропоновано розробити рекламний проект на тему «Надання туристичних послуг для людей соціальних категорій» (розробка проекту).

Вивчення майбутніми фахівцями таких навчальних дисциплін, як «Географія туризму», «Спортивний туризм», «Організація ресторанного господарства» сприяло формуванню ціннісно-особистісного компонента. Зазначимо, що ціннісно-особистісний компонент складається з: світоглядних, морально-вольових, естетичних якостей та індивідуальних особливостей. Зокрема, на першому курсі, під час вивчення дисципліни «Географія туризму» студентами було виконано творчу самостійну роботу на тему «Розробка карти культурно-історичних пам'яток України» (підготувати доповідь з презентацією). В межах дисципліни «Організація ресторанного господарства», на лекційному занятті з теми «Категорії послуг харчування в туризмі, види меню, технологія обслуговування споживачів» було проведено рольову гру на тему «Гість» (проведення гри).

Для узагальнення та закріплення набутих теоретичних і практичних знань щодо професійної діяльності у сфері соціального туризму на четвертому курсі першого рівня вищої освіти (бакалавр) навчальним планом було передбачено вивчення студентами спецкурсу «Соціальний туризм», метою якого було систематизація знань студентів щодо соціального туризму як нового та малорозвиненого виду туризму, а також аналіз та узагальнення інформації про розробку та реалізацію соціальних турів.

Основними завданнями спецкурсу «Соціальний туризм» було визначено:

- ознайомити студентів із соціально-економічними умовами країни для розвитку соціального туризму;
- визначити сутність поняття соціальний туризм;

- визначити перспективи цього виду діяльності в Україні.

Висновки./Conclusions. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що соціальний туризм є тим видом туристичної діяльності, який потребує подальшого розвитку на теренах України, адже, нажаль, сьогодні соціально незахищені верстви населення у нашому суспільстві не завжди мають змогу задовольняти свої потреби у туристичних подорожах. Безперечно, організація цього виду туризму має свою специфіку, ознайомлення з якою є пріоритетною метою поданих нами системи завдань та спецкурсу «Соціальний туризм», що було використано у процесі підготовки фахівців галузі туризму.

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОЇ КОМП'ЮТЕРИЗОВАНОЇ ПРОГРАМИ ЗАНЯТЬ ОЗДОРОВЧОЮ ХОДЬБОЮ НА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН ТА ФІЗИЧНУ ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ ЖІНОК ПОХИЛОГО ВІКУ

Михальчук Тетяна Дмитрівна
м. Львів, Україна

Вступ. Ходьба – безпечний та ефективний спосіб посилити фізичну активність, надійна і доступна форма аеробних вправ для людей похилого віку. Регулярні заняття ходьбою позитивно позначаються на якості життя та суб'єктивному сприйнятті свого віку [1], відіграють позитивну роль у боротьбі з депресією, тривожністю та стресом у літніх осіб, сприяють покращенню функціональних показників, підвищенню фізичної підготовленості [2, 3, 4].

Питанням оптимізації рухової активності і зміцнення здоров'я жінок похилого віку засобами ходьби у даний час не приділяється належної уваги. Наявні загальноприйняті програми занять не індивідуалізовані залежно від показників фізичного розвитку, рівня фізичної підготовленості (ФП) та фізичної працездатності, можливостей адаптації серцево-судинної системи та залежно від відхилень у стані здоров'я, що часто зустрічаються у похилому віці, рухових пріоритетів і мотивів занять жінок тощо. Недостатньо вивчені зміни інтегральних показників здоров'я жінок похилого віку при застосуванні індивідуалізованих програм занять. Тому на сьогодні необхідною і соціально важливою є розробка індивідуалізованих програм занять фізичними вправами для осіб старших вікових груп, одночасно спрямованих на оптимізацію рухової активності, підтримку мотивації до ведення здорового способу життя та виконання фізичних вправ та із урахуванням ступеня функціональних можливостей організму і захворювань.

Мета роботи – оптимізувати фізичну активність, сприяти зміцненню здоров'я, покращенню функціонального стану та підвищенню фізичної підготовленості жінок похилого віку із використанням авторської програми занять ходьбою.

Матеріали і методи. Методи: тестування, вимірювання, тестування, метод індексів, перетворювальний педагогічний експеримент. У *перетворювальному педагогічному експерименті* взяли участь 76 жінок віком 56-74 років розподілених на дві рівноцінні групи (по 38 учасників у кожній). У контрольній групі (КГ) – застосовували загальноприйнятту програму занять, а в експериментальній групі (ЕГ) заняття проводили за спеціальною розробленою програмою (індивідуалізованою на підставі низки психологічних, фізіологічних показників та результатів тестування ФП). На початку і після завершення педагогічного експерименту тривалістю 22 тижні, *вимірювали* показники довжини і маси тла, ЧСС, АТ, ЖЄЛ, силу кисті, час відновлення після дозованого навантаження (за пробою Руф'є - ІР), *тестували* рівень ФП (за методикою університету м. Юваскюля (Фінляндія)), *обчислювали* показники пульсового тиску (ПТ), систолічного (СО) та хвилинного об'єму крові (ХОК), індекс Робінсона («подвійного добутку» - ПД) та індекс соматичного здоров'я (за Г.Л.Апанасенком), величину адаптаційного потенціалу (за Р.М. Баєвським).

Програма занять ходьбою для практично здорових жінок похилого віку а також осіб з серцево-судинними захворюваннями, артеріальною гіпертензією, ожирінням розрахована на 6 місяців (22 тижні) занять тривалістю 15-20 – 35-40 хв і передбачає поступове збільшення їх кількості на тиждень з 3-х до 5-ти, дистанції – з 400-500 м до 1500–2800 м, швидкості ходьби – з 2,5-3 до 5 км/год та ЧСС – з 100 до 110–140 уд./хв.

Було для дозування навантаження (і відпочинку) під час регулярних занять ходьбою для жінок похилого віку, яка дозволяє індивідуалізувати тренування залежно від ;

На основі науково-методичних рекомендацій фахівців, з'ясованих нами мотивів, рухових пріоритетів та інтересів жінок похилого віку та з урахуванням їхніх об'єктивних показників функціонально-резервних можливостей, рівня фізичної підготовленості і стану здоров'я розроблено комп'ютерну програму занять ходьбою, що містить рекомендовані величини обсягу та інтенсивності навантаження, рекомендації щодо засобів відновлення, харчування і питного

режиму для практично здорових жінок, а також з захворюваннями, притаманними для цього контингенту обстежених (ожирінням, гіпертонією, хворобами серцево-судинної системи).

Результати і обговорення. На початку дослідження достовірних розбіжностей між показниками двох груп не спостерігали. Тобто групи були рівноцінними. Дані отримані наприкінці експерименту свідчать, що в ЕГ в цілому адаптивні зміни в організмі були більшими, ніж в КГ, що задокументовано великою кількістю достовірних відмінностей за більшістю показників.

Регулярні заняття оздоровчою ходьбою (як за авторською індивідуалізованою, так і за стандартною програмою занять виявилися однаково ефективними за показниками серцево-судинної системи (АТсист, величиною ПТ, тривалістю відновлення ЧСС після дозованого фізичного навантаження, величиною працездатності серцево-судинної системи). Це підтверджує важливу роль ходьби у покращенні або підтримці функціональних можливостей серцево-судинної системи літніх людей.

Разом із тим ми не спостерігали позитивних змін ходьбою на СО крові, АТ та силу кисті жінок похилого віку. Вважаємо, що для гіпотензивного впливу ходьби у літніх людей потрібно більше часу, ніж тривав наш експеримент. Подібні висловлювання зустрічаємо і в спеціальній літературі [5]. Покращення сили кисті у жінок похилого віку ми не очікували, позаяк програма занять включала звичайну швидку ходьбу (без палиць), як у нордичній (*Nordic walking*). В умовах занять ходьбою без використання палиць не спостерігали зміцнення м'язів згиначів кисті і інші фахівці [6].

Проте авторська програма занять виявилася більш ефективною, ніж традиційна. Результати, отримані нами в ході дослідження, засвідчили, що у процесі занять ходьбою протягом 22 тижнів за індивідуалізованою програмою відбулися достовірно ($p < 0,001$) більші позитивні зміни в показниках абсолютної та відносної маси тіла жінок, ніж в умовах стандартної програми

занять. У результаті зниження маси тіла в осіб ЕГ зросли показники відносної ЖЄЛ і відносної сили кисті (позаяк величина сили кисті не змінилася).

В умова експерименту у жінок похилого віку ЕГ достовірно ($p < 0,001$) більше покращилися показники ЧСС спокою, ХОК, ПД, що свідчить про більш ефективне формування функціональних резервів в умовах індивідуалізації навантажень. Авторська програма сприяла суттєво ($p < 0,001$) більшому покращенню величини адаптаційного потенціалу, індексів соматичного здоров'я, фізичної працездатності та фізичної підготовленості.

Динаміка кількості осіб з різними ступенями адаптації, соматичного здоров'я, фізичної працездатності та фізичної підготовленості (рис.1) в умовах педагогічного експерименту також підтверджує вищу ефективність авторської програми занять у порівнянні з традиційною.

Рис.1. Зміни кількості жінок (%) з різними рівнями показників в умовах педагогічного експерименту

Примітка. В – високий, ВС – вищий від середнього, С – середній, NC – нижчий від середнього, Н - низький

Висновки. Підтверджено, що в результаті занять ходьбою протягом 22 тижнів у жінок похилого віку не спостерігається гіпотензивного ефекту. Підтверджено, що заняття ходьбою без використання палиць не сприяють зміцненню сили кистей жінок. Уперше доведено, що індивідуалізована (за низкою психологічних і соматичних, об'єктивних і суб'єктивних показників) комп'ютеризована програма занять ходьбою з вбудованими в неї рекомендаціями щодо засобів відновлення, харчування і питного режиму, ефективніша ($p < 0,001$), ніж стандартна.

Література

1. Leś Anna, Guskowska Monika, Piotrowska Joanna, Rutkowska Izabela. Changes in perceived quality of life and subjective age in older women participating in Nordic Walking classes and memory training J Sports Med Phys Fitness, 2019 Oct;59(10):1783-1790. doi: 10.23736/S0022-4707.19.09588-4
2. Ströhle A. Physical activity, exercise, depression and anxiety disorders. J Neural Transm 2009;116:777–84
3. Hamer M. Psychosocial stress and cardiovascular disease risk. Psychosom Med 2012;74:896–903
4. Park, Saengryeol; Castaneda-Gameros, Diana; Oh, In-Hwan MD. Latent profile analysis of walking, sitting, grip strength, and perceived body shape and their association with mental health in older Korean adults with hypertension. A national observational study. Medicine: 2019 - 98 - 39 - p e17287 doi: 10.1097/MD.00000000000017287
5. Huang G, Shi X, Davis-Brezette JA, Osness WH. Resting heart rate changes after endurance training in older adults: a meta-analysis. Med Sci Sports Exerc. 2005;37:1381–6.
6. Takeshima N, Islam MM, Rogers ME, Rogers NL, Sengoku N, et al. Effects of Nordic walking compared to conventional walking and band-based resistance exercise on fitness in older adults. J Sports Sci Med. 2013;12:422–30

ЗАСТОСУВАННЯ YOUTUBE-КАНАЛУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Осипова Тетяна Віталіївна,
викладач вищої категорії
Бабій Олена Василівна,
викладач першої категорії
КЗ «Бахмутський педагогічний коледж»
м. Бахмут, Україна

Вступ. Одночасний перехід освітнього процесу в дистанційний формат поставив перед нами проблему організації занять в онлайн-режимі. Серед різноманітних освітніх платформ для організації практичних занять ми обрали одну з найдоступніших форм передачі навчального матеріалу відеохостинг YouTube. Як результат викладачами Комунального закладу «Бахмутський педагогічний коледж» Осиповою Тетяною Віталіївну та Бабій Оленою Василівною був створений освітній канал «HI-MUSIC», де розміщені навчальні матеріали в адаптованій формі, творчі роботи студентів та розважально-пізнавальна програма «Пізнайка».

Мета роботи. Створюючи канал, викладачі мали за мету – осучаснити освітній процес з дисциплін «Методика музичного виховання», «Хорове диригування» та «Постановка голосу», а також підвищити рівень якості викладання предмету музичного мистецтва та організації занять з музичного виховання. В період екстремальних умов освітнього процесу канал став справжньою опорою в організації навчальних занять.

Матеріали та методи. Активну участь у створенні тематичних відеороликів разом з викладачами беруть студенти старших курсів музичного відділення. Вони активно впроваджують освітні SMART-технології та ІТ-засоби, які сприяють розвитку навичок самостійного удосконалення професійних компетентностей. Відеоконтент створюється у форматі блогу. В основі матеріалу – моделювання нового змісту, забезпечення якості освіти, висвітлення актуальних питань та викликів сучасного музичного виховання.

Такий формат навчання сприяв пошуку студентами старших курсів нових форм отримання знань, стимулював спробувати власні сили в ролі тьюторів для студентів молодших курсів, які ефективніше засвоюють інформацію, подану в зображеннях, відео- та аудіоформаті. Серед підписників викладачі, вчителі музики, керівники художніх дитячих колективів, вокальних студій.

Даний web-сервіс можна застосовувати як зв'язок між викладачами та випускниками коледжу – вчителями музичного мистецтва та музичними керівниками, оскільки інформація, подана на каналі, має максимальне наближення до потреб, запитів та інтересів сучасної освіти. Наші випускники відкривають свої освітні канали, з якими ми працюємо, реалізуючи завдання покращення якості освіти майбутніх фахівців.

Матеріал, розміщений на нашому каналі – це не тільки сприятливе середовище для навчання, а й розважальний контент, де розміщені відеоматеріали з цільовим призначенням. Студентами створені кліпи до державних та народних свят. Оскільки в коледжі функціонує студія звукозапису – це дає можливість реалізувати найсміливіші творчі проекти, а ми, як викладачі, слідуємо за методичною грамотністю, відповідністю музичного матеріалу та відеосупроводу до навчальних програм.

З дисципліни «Хорове диригування» студенти демонструють особливості розділу «Вокально-хорова робота зі школярами». Створені відео: «Голос – моя візитівка», «Вокально-пластичні сюжети» та інші, де представлений досвід світових методистів-новаторів для розвитку співочого голосу та дихання, а також, поради «Як зберегти голос здоровим та красивим».

З «Методики музичного виховання» представлені різні адаптовані та апробовані на практиці засоби роботи з дидактичним матеріалом, окреслені вимоги до сучасного вчителя музичного мистецтва: «Особистий branding учителя музичного мистецтва», «LEGO на заняттях з музичного мистецтва» та інші. Кожен відеоролик пов'язаний з тематикою навчальної програми, що розвиває у студентів вміння опрацьовувати інформацію та виокремлювати

найважливіше, а також заохочує аудиторію розвивати навички ефективної самостійної роботи з методичним матеріалом.

Участь студентів у записі відеокліпів та вокальних вправ дозволяє розширити засоби викладання дисципліни «Постановка голосу», та надає змогу студенту оцінити власні вокальні можливості як виконавця.

Результати та обговорення. Переглянувши відео на каналі, студенти та підписники мають можливість висловлювати власні думки та ідеї, коментувати погляди інших учасників, що розвиває культуру спілкування онлайн та дозволяє почути думку про створений методичний продукт не тільки викладачів-кураторів, а й користувачів відеохостингу YouTube.

Відкриття власного освітнього каналу має і профорієнтаційний напрямок та дозволяє підвищити зацікавленість потенційних абітурієнтів до професії учителя-музиканта. Віртуальна екскурсія, розміщена на каналі, запрошує абітурієнтів до нашого навчального закладу, де гостинно відкривають двері навчальні аудиторії, лабораторії, класи індивідуальних занять, танцювальний зал та вокальна студія. Кожна аудиторія обладнана сучасними мультимедійними та інтерактивними засобами навчання, а також доступом до мережі «Internet», що дозволяє забезпечити високу якість підготовки педагогічних кадрів для області, здатних ефективно здійснювати професійну діяльність в ситуаціях нестабільності та постійних змін.

Висновки. Отже, створення власного освітнього каналу на YouTube дозволяє реалізувати навчальні завдання, зокрема з дистанційної освіти, а також зробити навчальний процес більш відкритим для сучасної студентської молоді. Найскладніші теми дисциплін стають зрозумілішими та доступнішими для засвоєння.

У майбутньому, розширюючи можливості каналу, ми розглядаємо:

- 1) проведення прямих трансляцій;
- 2) створення середовища онлайн-спілкування в реальному часі між викладачами та студентами;
- 3) надання E-mail консультацій;

4) розроблення рекомендацій, пояснень та методичної допомоги в засвоєнні навчального матеріалу.

Створення комплексу play-листів з відео-заняттями фахових дисциплін з хорового диригування, методики музичного виховання та постановки голосу у форматі мікро-уроків та використання web-тренажерів дозволить не втратити освітній ритм під час дистанційного навчання.

ПСИХО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИЧИН БУЛЛИНГА

Русанов Михайло Григорович (SSL-D)

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри природничих дисциплін

Комунальний заклад

«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради, м. Харків, Україна

Введение. Травля, агрессивное поведение и издевательства в подростковом коллективе – проблема, масштаб которой, с каждым годом становится все заметнее. Нередко на просторах интернета можно встретить видео, содержащие сцены избиения, жестокого поведения и унижения детей своими сверстниками. Такое агрессивное, заносчивое и оскорбительное поведение носит термин «буллинг».

Буллинг – это психологический, педагогический и медико-социальный феномен, проявляющийся сознательным агрессивным преследованием человека со стороны остальных членов коллектива или отдельной группы людей.

Цель работы. Согласно статистическим данным ВООЗ, около 44,6% детей в возрасте 11-15 лет и 27% подростков в возрасте 15-16 лет неоднократно становились объектами буллинга. Кроме того, приблизительно 42% школьников утверждают, что хоть раз в жизни являлись инициатором травли. Систематическое агрессивное поведение по отношению к человеку в коллективе (школьном, студенческом, др.), становится причиной грубого нарушения социализации и гармоничного психологического развития личности. Именно поэтому буллинг является актуальной проблемой современного общества и требует поиска причин развития феномена как такового, а также поиска эффективных путей решения проблемы и способов ее профилактики.

Материалы и методы. При выполнении работы были изучены и проанализированы литературные источники на тему буллинга, основных причин его появления, способов его искоренения, а также предотвращения его развития в школьном коллективе.

Буллинг как феномен, находится на стыке различных разделов психологии, педагогики и социологии. До недавних пор с целью изучения этого явления проводились отдельные эксперименты, среди которых наибольшее практическое значение имел эксперимент Стэнли Милгрэма. Главное теоретическое положение, сформулированное им: человеку свойственна склонность подчинять своё поведение другому человеку, которого он воспринимает авторитетнее себя, к тому же согласно этой тенденции человек, может нарушать нормы морали. Сегодня же материалом для изучения является повседневная жизнь детей и подростков.

Результаты и обсуждение. Для решения проблемы буллинга необходимым условием является глубинное понимание причины, т.к. поверхностное понимание или непонимание и вовсе может привести к усугублению ситуации. Основным вопросом, которым задаются педагоги и психологи при работе с данной проблемой является вопрос о виновности жертвы травли. Согласно статистическим данным, полученным в результате психологического анализа эпизодов проявления буллинга среди детей и подростков, жертва оказывалась не виноватой в более чем 98% случаев. Чаще всего жертвой становится ребенок, который является удобной мишенью для проявления агрессии, вследствие наличия явных физических или психических особенностей. К данной группе относятся не только дети имеющие дефекты, но и наоборот – явные преимущества, дающие определённые привилегии. Признаки и особенности, способствующие тому, что ребенок может стать жертвой травли можно классифицировать на следующие группы: 1) Физические дефекты и особенности внешности: в эту группу можно отнести как врожденные заболевания (ДЦП, аномалии развития), так и приобретенные заболевания (хронические и острые, н.п. витилиго, псориаз, невусы, родимые

пятна, угревая болезнь и др.). Однако наиболее частой причиной в данной группе является стигматизация по весовому признаку. Исследования последних лет показали, что дети, имеющие отличный от основного коллектива вес, чаще других подвергаются травле со стороны сверстников. Даже несмотря на то, что их индекс массы тела может находиться в пределах возрастной и половой нормы. В эту же группу можно отнести редкий цвет волос (н.п. рыжий), наличие веснушек, шрамов, неправильный прикус и др. 2) Дефекты артикуляции речи и нарушения походки: чаще всего причиной буллинга в этом случае могут становиться картавость, нарушения произношения звуков, заикание; хромота, шаткость походки и др. 3) Особенности интеллектуальной сферы и поведения: часто «слишком» умные или недостаточно способные дети выделяются на фоне остальных членов коллектива, что приводит к формированию эффекта «белой вороны» и проявлению агрессии. Также жертвами вышеуказанного буллинга становятся тихие, скромные, чувствительные и малообщительные дети, которые просто не в состоянии дать отпор агрессору. 4) Члены коллектива с особым статусом: сюда относятся так называемые «любимчики» учителей, дети сотрудников учебного заведения, дети из семей с высоким материальным достатком или наоборот низким, дети из семей, имеющих льготы и т.д. 5) Причастность к любым меньшинствам: цвет кожи, национальность, ЛГБТ-сообщество. 6) Недостаточная физическая подготовка: в данном случае объектами чаще всего становятся мальчики.

Несмотря на то, что объект преследования может знать или догадываться о наличии у себя вышеперечисленных характеристик, устранение предрасполагающего фактора скорее всего не даст положительного эффекта в виде устранения проблемы. Так, ребенок, единожды высказавший свое мнение, которое кардинально отличалось от мнения большинства или похудевший ребенок, с большой долей вероятности останутся объектами издевательств. Имеет место так называемое клеймение. Главной причиной буллинга является наличие возможности проявления агрессии к кому-либо. В свою очередь глубинной причиной развития буллинга как психо-педагогического феномена

является потребность детей переходного возраста в чувстве сплочённости, чувстве совместной причастности к чему-либо, чувстве «стайности». Если педагог не способствует удовлетворению этого чувства у детей, не участвует в жизни коллектива, то их потребности удовлетворяются в форме объединения против одного из членов коллектива и стремлении травить более слабых.

Важно помнить, что любая конфликтная ситуация, возникающая в коллективе, будь то ссора или драка, которая, как может показаться на первый взгляд абсолютно случайна, в действительности – неслучайна. Она является проявлением одного из эпизодов буллинга или попытки защиты от него. К тому же, наш менталитет и особенности воспитания и взаимоотношения детей и родителей часто поощряют обе стороны буллинга. Агрессору внушается мысль о том, что в жизни всего нужно добиваться силой, нужно быть сильнее, умнее, выносливее других, нужно уметь постоять за себя. А жертва зачастую не получает поддержки от родителей и подвергается критике с их стороны: внушается слабость характера и физической формы, несостоятельность в коллективе, необходимость в жалобе учителю и т.д. Вместе все эти факторы не помогают решить вопрос травли, а наоборот усугубляют ситуацию и формируют дополнительные психологические проблемы у детей.

Выводы. Таким образом, можно сделать вывод, что буллинг как феномен является вопросом, находящимся на стыке многих дисциплин, среди которых доминирующие позиции занимают психология и педагогика. Понимание педагогом причин появления травли в коллективе, а также способность выделить главные и второстепенные причины, понять глубинные причины, решить проблему и предотвратить появление новых эпизодов травли – является неотъемлемой частью воспитательного процесса подрастающего поколения.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

МЕТОДИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Кочерева Діана,
Аспірантка,
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Вступ./Introduction. В сучасному світі рушійною силою економічного розвитку і прогресу суспільства стала креативність особистості. У всіх сферах життя цей феномен набуває все більшої цінності, а, отже, її розвитку варто приділяти більше уваги в системі професійної освіти. У багатьох країнах світу науковці досліджують проблему креативності та методи її розвитку в системі освіти протягом усього життя [1].

Протягом довгого часу була поширена думка, що креативність властива лише окремим особистостям, і тільки в конкретних галузях знань, зокрема: живопис, музика, дизайн та ін.

Сьогодні доведено, що кожна людина володіє креативним потенціалом, тобто здатністю створювати нові та корисні речі, які мають певну цінність, незалежно від галузі діяльності. Незважаючи на те, що освітня система може сприяти розвитку креативності особистості, існує суперечність між концепцією важливості розвитку креативності студентів і реальною якістю взаємодії викладача та студента.

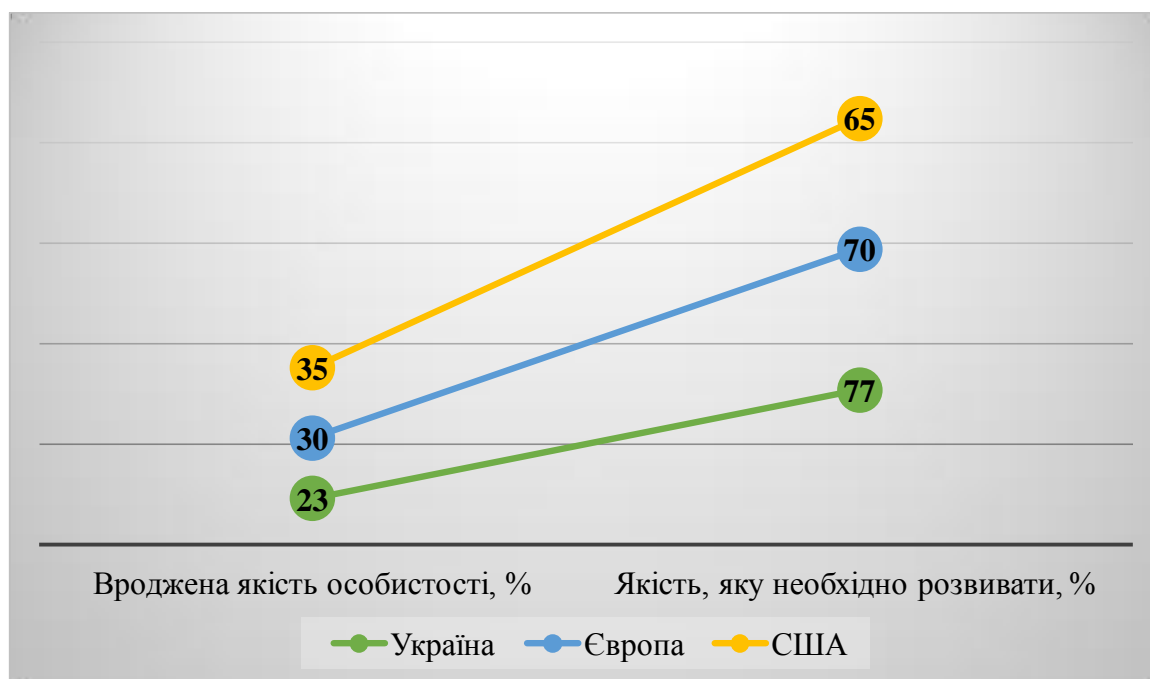
Мета./Aim. Проаналізувати сутність та методи розвитку креативності студентів в умовах професійного навчання.

Матеріали та методи./Materials and methods. Вивчені результати опитувань проведені компанією Adobe (Великобританія, США, Німеччина, Австралія, Франція, Японія) [2], Інститутом вивчення технологій майбутнього в Євросоюзі в країнах-членах Євросоюзу [3], Аналітичним центром “CEDOS” в

Україні [4] та Міжрегіональною академією управління персоналом (м. Київ). Базовим методом наукового дослідження використано метод порівняльного аналізу.

Результати та обговорення./Results and discussion. Результати проведеного порівняльного аналізу показали, що проблема креативності є надзвичайно гострою в багатьох країнах світу, а саме: розвиток креативності в умовах професійного навчання; бар'єри розвитку креативності; роль інформаційних технологій у розвитку креативності та ін.

В рамках дослідження виявлено, що більшість респондентів, як в нашій країні, так і за кордоном, вважають креативність особистісною якістю, яку можна розвивати, тим самим, підтверджуючи, що креативність може бути сформована у будь-якої людини, а не тільки для обдарованих осіб (див. рис.1).

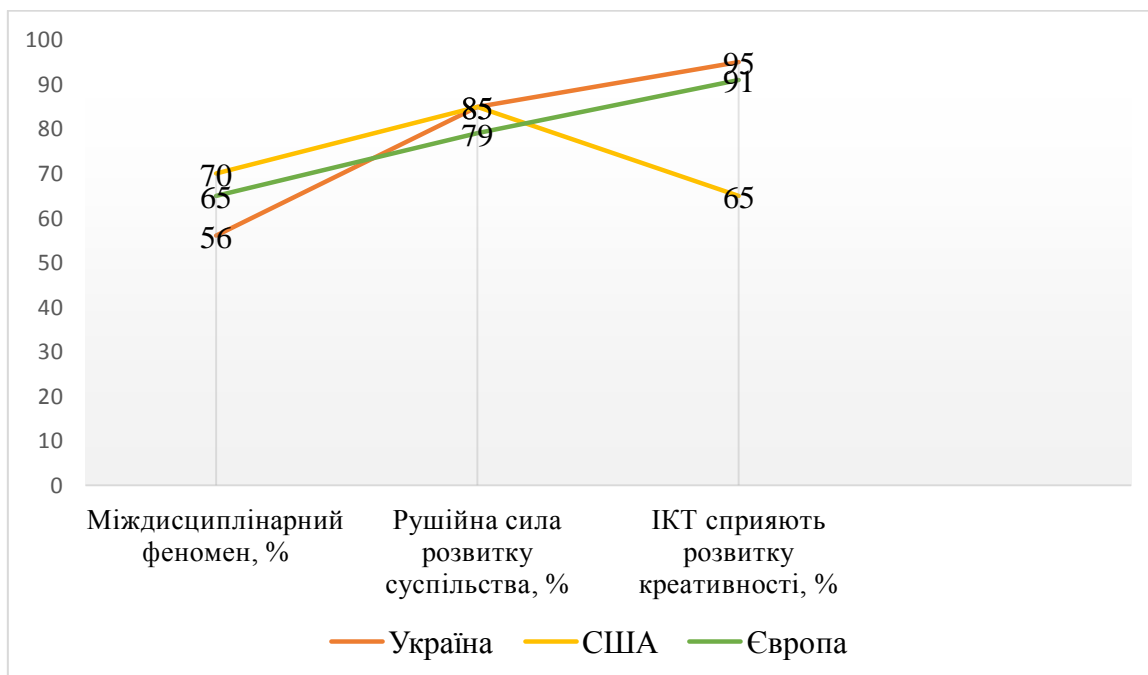

Рис. 1. Креативність як особистісна якість, [2, 3, 4]

Важливо зазначити, що більшість опитаних вважають креативність міждисциплінарним феноменом, таким чином, визнаючи той факт, що креативність можна розвивати в процесі викладання будь-яких дисциплін, а не тільки мистецтва, дизайну, музики. Дані опитувань також демонструють, що

значна більшість респондентів впевнені в тому, що креативність є рушійною силою прогресу і розвитку суспільства. Варто наголосити, що така позиція відображає важливу характеристику креативності як джерела конкурентоспроможності та якості, необхідної майбутнім фахівцям для успішної реалізації професійної діяльності.

Слід наголосити, що інформаційно-комунікаційні технології відіграють значну роль у розвитку креативності, на думку абсолютної більшості респондентів. Незважаючи на те, що протягом довгого часу стверджувалося, що інформаційні технології сприяють зниженню креативності, однак, було доведено, що сучасні методи та технології дозволяють розвивати креативність, а також допомагають людині реалізувати наявний креативний потенціал (див. рис.2).

Рис. 2. Порівняльний аналіз міжнародних опитувань щодо креативності, [2, 3, 4]

Результати опитувань також виявили наявність бар'єрів, що перешкоджають розвитку креативності в системі освіти, серед яких відзначені:

відсутність ресурсів, інструментів і методів розвитку креативності, брак часу, нерозуміння важливості креативності в освітньому процесі.

Крім того, система освіти, занадто орієнтована на оцінку знань тестуванням та обмеження навчальним планом свободи викладачів також негативно впливають на розвиток креативності студентів.

Для отримання об'єктивної ситуації в рамках нашого дослідження нами було проведено діагностику самооцінки креативних здібностей студентів та їх відношення до цієї якості. Опитування було проведено на базі Міжрегіональної академії управління персоналом (м. Київ). На думку більшості студентів (72,5%) креативність – це здатність, яку можна розвивати, 32% студентів вважають, що це вроджена здатність, менше 2% не змогли відповісти.

Більшість студентів вважають себе креативними – 72,3%, дуже креативними – 13,2%, зовсім не креативними – 9,8%, не змогли відповісти – 6,9%.

Слід зазначити, що таку самооцінку креативних здібностей студентів можна оцінити як адекватну. Тобто студенти визнають наявність у себе креативності, але вважають свій потенціал не розкритим в повній мірі. Підтвердженням цього є відповіді студентів, які свідчать про те, що вони більш креативні поза навчальним закладом – 77,4%, а в аудиторії лише 11%.

В цілому така ситуація показує, що креативність входить в коло цінностей студентів, вони усвідомлюють свої креативні здібності і вважають, що їх можна розвинути. Таким чином, очевидним стає протиріччя між бажанням студентів розвивати креативність, як запорука майбутнього успіху в професійній діяльності, і реальною взаємодією викладача та студента у закладі вищої освіти.

Беручи до уваги отримані результати, можна стверджувати, що назріла гостра необхідність впроваджувати методи креативного навчання в систему професійного освіти.

У сучасній освіті на всіх рівнях представлений широкий спектр інновацій: проблемних, імітаційних, дослідницьких, ігрових, комп'ютерних,

проектних, контекстних та інших моделей навчання. Поряд з інформаційними технологіями, що забезпечують підготовку до життя в інформаційному суспільстві, застосовуються такі технології, як розвиток критичного мислення, рефлексивне навчання, проектування тощо, а також їх комбінація в поєднанні з використанням інтернету, мультимедійних засобів і комп'ютерів [5].

Серед різноманітних методів, що використовуються в процесі креативного навчання, головне місце займають дослідницький та частково-пошуковий. В цьому світлі доволі цікавою є технологія навчання запропонована А. Сологубом.

На думку автора, креативна спрямованість освітнього процесу передбачає розвиток дивергентного мислення студентів завдяки залученню їх до активного дослідження й формуванню творчого (продуктивного) стилю діяльності, вияву креативних рис особистості [7, с.4-5]. Викладач спонукає студентів до максимальної пізнавальної активності. Він створює творчий психологічний клімат засобами співпраці зі студентами. Головна відмінність між креативним і розвиваючим навчанням, на думку А.Сологуба, полягає в тому, що креативне навчання сприяє розвитку як інтелектуальних, так і креативних здібностей особистості, а розвиваюче – лише інтелектуальних.

Відомий український психолог В. Моляко вважає, що в питанні про розвиток креативності не може йтися про алгоритми, якісь стандартні прийоми, способи й методи, а, в першу чергу, потрібно формувати стратегію. Під стратегією він розуміє системне утворення, в яке входять установки на виконання певним чином спрямованого пошуку та уміння розв'язувати конкретні завдання (тактики). В. Моляко пропонує створену ним систему, яка водночас має діагностичну й тренувальну спрямованість – КАРУС (аббревіатура від слів Комбінування – Аналогізування – Реконструювання – Універсальний підхід – Ситуативна поведінка (спроби розв'язувати завдання як заманеться)) [8].

Інший вид креативних методів навчання базується на використанні алгоритмічних приписів та інструкцій. Їхня мета – побудова логічної опори для створення студентами освітньої продукції.

Для креативного вирішення проблем і активації креативності, серед інших, можуть бути використані наступні методики:

- мозковий штурм;
- синектика;
- морфологічний аналіз;
- технологія розвитку критичного мислення [6].

Динамічне використання методів розвитку креативності дозволяє викладачеві бути сучасним, відображати обставини в реальному світі і готувати студентів бути професіоналами в майбутньому. Багато противників використання технологій в освіті посилаються на ідею, про те, що студенти стають менш креативними, як тільки вони починають використовувати інформаційні технології. Насправді, технологія і креативність тісно взаємопов'язані [6]. Застосування інформаційних технологій в навчальному процесі сприяє не тільки формуванню умінь самостійного пошуку знань і застосування їх в будь-якій діяльності, розвитку ціннісного ставлення до своєї професійної діяльності і вироблення відповідальності за прийняті рішення, але і є ефективним засобом розвитку пізнавальної самостійності студентів.

Висновки./Conclusions. Визначено, що дані міжнародних опитувань співвідносяться з основними векторами: креативність – міждисциплінарний феномен; рушійна сила розвитку суспільства; здатність, притаманна кожному, яка може бути розвинена в системі професійної освіти.

Виявлено п'ять аспектів освітнього процесу, на які слід звернути увагу: навчальний план, система оцінювання, підготовка педагогічних кадрів, інформаційно-комунікаційні технології, а також освітня культура і керівництво. Виділено методи, як інформаційні, так і освітні, що сприяють розвитку креативності студентів в умовах професійного навчання.

Література

1. Amy M. Azzam. Teaching for the 21st Century. Why Creativity Now? A Conversation with Sir Ken Robinson September 2009, Number 1. P.22-26.
2. StateofCreate_2016 [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: https://www.adobe.com/content/dam/acom/en/max/pdfs/AdobeStateofCreate_2016_Report_Final.pdf.
3. Institute for the Study of Technologies of the Future in the European Union [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: https://ec.europa.eu/education/policies/innovation-in-education/the-european-institute-of-innovation-and-technology-eit_en.
4. Досвід вимірювання культури та креативності в містах України [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/dosvid-vymiriuvannia-kultury-ta-kreatyvnosti-v-mistakh-ukrainy>.
5. Дерев'яна Л. Креативність як складова професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів [Електронний ресурс] : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/vlnu/Ped/2009_25-4/21_Dereviana.pdf
6. Павленко В. В. Креативність учителя як чинник розвитку педагогічної творчості. Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти : зб. наук.-метод. пр., за заг. ред. В.Є. Литнєва, Н.Є. Колесник, Т.В. Наумчук, Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2015. С. 145.
7. Сологуб А. Технологія креативного навчання, Управління освітою. 2006. 11(131) червень. С. 4-5.
8. Моляко В. А. Творческая конструктология (пролегомены). К.: «Освита України», 2007. 388 с.

СОЦІОПСИХОЛОГІЧНА ГЕОАНТРОПОЛОГІЯ ВОЛІ УКРАЇНСЬКИХ ГОРЯН ДО ПЕРЕМОГ

Сулятицький Іван Васильович,

кандидат психологічних наук, доцент

Островська Катерина Олексіївна,

доктор психологічних наук, професор

Львівський національний університет імені Івана Франка

Осьодло Василь Ілліч,

доктор психологічних наук, професор

Національний університет

оборони України ім. І. Черняховського

Хрущ Олена Василівна

кандидат психологічних наук, доцент

Прикарпатський національний

університет імені Василя Стефаника

Україна, Львів-Київ Івано-Франківськ

Вступ. Закладаючи у назві даного мікронаукового допису не зовсім науково коректну категоричність, ми свідомі відповідальності перед аналітиками в тому, що вже у першорядковому вступі маємо зорієнтувати експертне середовище на характеристиці особливої геопсихічної частини українства – горянах. Подібно іспанським та французьким баскам, польським гуралам, відомими українськими горянами є гуцули бойки, лемки. В більш ширших науково-прикладних аналізах в майбутньому постараємось сформулювати типологію характеру сукупної спільноти українських горян. Та зважаючи на тезовий формат «EURASIAN SCIENTIFIC CONGRESS» в даному матеріалі емпіричними фактами наших стверджень будуть найбільш виразні і ментально трансформативні риси і якості психології гуцулів.

Мета роботи. Описати геоантропологічну основу цілісної психологічної здатності українських горян-гуцулів до волі у збереженні само ідентифікуючих засад українства як спільноти – держави(соціопсихологів гуцулів).

Матеріалами і методами даної роботи буде аналітико-узагальнений опис емпіричних констант групової психіки українських горян-гуцулів.

Результати і обговорення. Саме цілісна душевна антропологія (соціопсихіка) гуцулів, на наш погляд, найбільш всеосяжно уособлює, а можливо, навіть культивує, таку своєрідну для українського менталітету геопсихічну особливість як волю до здобування переваги, змобілізованість відчайдушного зусилля на відстоюванні загальнонаціонального інтересу в кожній окремій сфері чи в цілісній боротьбі українства за самоідентифікуючу державницьку збереженість на щаблях історичних битв, війн, включаючи актуальну сьогоденність війни на Сході України із загарбницьким монстром - Росією.

В даному науково-прикладному матеріалі нам видається тезово достатнім окреслення геопсихічних рис і якостей лише однієї колоритної частини з менталітетом гірського етносу серед українства – це гуцули.

Гуцули, як найбільш виразний геопсихологічний типаж горян українського соціуму впродовж всієї історичної динаміки проявляли свою стійкість і непохитність у відстоюванні не лише індивідуальної честі і амбіції у буденному життєустрої, а і вирізнялись архетиповими особливостями відчайдушної самопосвяти інтересам і пріоритетам загальносуспільної справи. І така природна виразність сили гуцульського національного самоусвідомлення має в своїй основі так само достатньо виразні геоантропологічні засади.

Мова йде найбільш про наступне. Автентична українська культура, закорінена в активну релігійність і високу національну свідомість гуцулів, в історичному зрізі основне етнокультурне тло, на якому сформувалась гуцульська самобутність, було слов'янським [2]. Не зважаючи на відсутність остаточної теорії щодо прабатьківщини слов'ян, в сучасній історичній науці, особливо з огляду на нові концепції індоєвропейської прабатьківщини в регіоні Дунаю, чимало дослідників вважають достатньо доведеною гіпотезу про Карпато-Дунайську початкову батьківщину слов'ян [2, С.64]. Використання слов'янами Карпат, як природної фортеці, в якій вони переживали нашестя

сильніших племен, типово повторювалось і до, і в часи в часи Київської Русі, але на відміну від праслав'ян, яких з півдня витіснили у гори кельти, а потім римляни, руські племена відступали в гори під натиском зі сходу монголо-татар. В цьому аспекті підкреслюємо на тому, що Карпати загалом часто ставали природним схоронком слов'янської культури, а Українські Карпати, зокрема, — ландшафтно-етнічним притулком української нації, в якому збереглись риси нашої прадавньої культури [5]. З антропологічної точки зору українське карпатське населення — це своєрідний «місток» між українським народом і етнічними групами Центральної та Південної Європи [5]. Для збереження самоідентифікуючих рис українських гуцулів часто у власних навіть за парламентською трибуною прихильники горянства загалом і гуцулів зокрема, акцентують увагу про те, що «... гуцули є шанованою народністю у сім'ї горян світу. Подібні звичаї, язичницькі традиції, мольфари, схожі національні строї, музичні інструменти такі, як трембіта та дрімба, ідентична автентична кухня, сири та інші молокопродукти виготовлені за єдиною методою. Як грузинські, і французькі, і іспанські чи італійські горяни мали за хліб мамалигу-кулешу, а грузинська мацоні – рідна сестра знаменитої гулянки» так всі горяни України мають схожі риси характеру: тверді, непоступливі, войовничі, вперті та безкомпромісні. Історики й етнографи стверджують, що білі та чорні хорвати теж карпатські люди, котрі пішли у мандри і відвоювали собі назавжди найгарніші місця світу. Зійшовши з гір та сівши на шіфи, наші мандрівні гуцули зробили світ колоритнішим, барвистішим» [6].

Якщо заглянути у етнологічне нутро гуцулів більш глибоко, то варто пам'ятати, що вони як українські горяни « усі є не просто професорами у знанні на грибах та ягодах і різнотрав'ї для лікувальної гарбати, а і В цьому контексті нібито публіцистична риторика публічного представника законодавчої гілки влади насправді скриває більш глибокі для науково-прикладного аналізу сутності, в даному конкретному випадку - глибокі архетипові корені етносоціуму.

Риси, властиві національному характеру, міра його громадянського патріотизму (волі до перемог) у великій мірі зумовлені “духом родини”, який сам зумовлений усією соціальною структурою і культурою суспільності через архетипові механізми.

Складним в своїй основі є будь-який механізм архетипів. Суть архетипу трансформації в дії уявляється нам (за К.Юнгом) у такому виді: в процесі мисленнєвої діяльності людини архетипи супроводжують її обширним символізмом. Вони не виступають ні знаками, ні алегоріями, а більше всього передчуттями, антиципаціями, тоді як судження інтелекту спрямоване на встановлення однозначності сенсу [8].

Емпіричні експрес-дослідження типологічних своєрідностей поведінки представників різних спільнот в, наприклад, екстремальних умовах показують, що із наростанням напруги в діях її представників все більш виразними стають прояви ментальних характеристик і рис її психічного складу як етносу. Взаємозумовленість між особливостями екстремальних умов і проявами ментальних типологій соціуму будуть предметом наших подальших досліджень, позаяк, згідно попередніх гіпотез, визначення психологічного змісту вказаної взаємозумовленості може сприяти більш ефективній готовності представників спільноти до дій в особливих умовах.

Для практичного використання в статусі соціопсихологічного чинника змістовного супроводження формування особистості чи сукупного спільнотнісного духу з волею до перемог ми розглядаємо і національну самосвідомість.

Національна самосвідомість - це усвідомлення суб'єктом сукупності всіх національних (етнічних) зв'язків і свого відношення до них. В прикладній етнологічній і етнопсихологічній науковій теорії загалом виділяють такі структури і компоненти національної самосвідомості: національна ідентифікація (у розумінні ототожнення особи з даною конкретною спільністю); уявлення про типові риси своєї національної спільності як цілого; уявлення про історію народу; уявлення про "рідну землю", тобто територіальну

спільність; уявлення про державний устрій цієї спільності. В свідомості членів суспільства живе пам'ять про давно минуле, про предків, про історичну долю і суспільна свідомість насправді і є нічим іншим як понадчасовим єднанням надіндивідуальної пам'яті і надіндивідуальних цілей [7, 47-56]. Горе чи співпереживання, радість чи образа часто невіддільні від своєї форми прояву, в якій ці почуття переживаються представниками різних етнічних груп. Ці вираження етнічних рис психіки відносяться переважно до форми її станів і процесів (їх усвідомлення чи неусвідомлення).

Віднаходження оптимальних напрямів геоантропологічних рис психіки як передумов гідної мілітарності, волею до перемог буде більш ефективним при скурпульозному аналізі тих типологічних властивостей менталітету спільноти, який має домінуючий прояв в даний час [8].

В загальній схемі колективного несвідомого К. Юнг вбачає обширну картину духовної свідомості, яка відроджується в кожній індивідуальній структурі мозку. Адже людина знаходить в суспільстві не лише зовнішні умови самореалізації; вже самі ці умови несуть в собі засоби, способи дій, відповідного типу суспільні норми. В їх змісті зашифровані готові формули, настанови. При їх поясненні Д. Узнадзе доводив, що на основі двох змінних - потреби і ситуації її задоволення - в суб'єкта перед кожним актом його поведінки виникає своєрідний динамічний стан, який спрямовує розгортання процесів свідомості і актів практичної поведінки у відповідності до структури і предметного змісту даної ситуації. А за словами К. Юнга, ідеї зобов'язані походженням і появою чомусь більш величому, ніж окрема людина. Творимо їх не ми, а навпаки, ми творені ними [11, 61]. Що це означає?

Конкретна людина живе в конкретному суспільстві. При різноманітності властивостей індивіда кількість варіацій взаємин з навколишнім, за логікою, безмежна. Проте відомо, що однією з головних функцій мозку і нервової системи є відбір, фільтрація і обмеження сигналів. В іншому випадку людина помирає від інформаційного неврозу. Вченими досліджена спеціалізація психологічних захистів людей, в основі якої є тип як інтегральний показник

цілісності суб'єкта. Специфіка реагування на внутрішні і зовнішні стимули визначається конкретними типами і способами їх комбінацій, формами обміну інформаційними сигналами, або, за словами польського психіатра А.Кемпінського, типами інформаційного метаболізму [1, 21-22].

Повертаючись до цільових індикаторів психічних основ волі українських горян до перемог, неможливо оминати думки двох видатних експертів названих сутностей. Так, зокрема, етнопсихологі громадський діяч української діаспори О. Кульчицький у формуванні української ментальності звертає увагу на значення геопсихічного чинника. Він пропонує такі фактори пояснення етнопсихогенезу українців: расово-психічний, географічний (геопсихічний), історичний, соціологічний, культуроморфний і глибинно психічний. Дослідник пропонує глибше вивчити геопсихічні чинники, що впливають на формування української душі [3].

І. Рибчин, консолідуючись з О. Кульчицьким щодо впливу природних умов на розвиток емоційності українського характеру, показує залежність психіки людей від конкретних природно-кліматичних умов, та більше того, окремі відмінності в характерах жителів різних кліматичних зон він пояснює не особливостями їхньої життєдіяльності, як робить це більшість дослідників, а буквально впливом природно-кліматичних умов та особливостями пори року [7]. Життя і діяльність у пересіченій гірськими хребтами і стрімкими ріками місцевості, перебування в складних, що різко змінюються, кліматичних умовах при дефіциті кисню на верхів'ях гір, короткого літа тощо справді формують витривалих людей, загартованих гірськими умовами і способом господарювання [10].

Низку особливостей характеру жителів Карпатських гір І.Рибчин пояснює різноманітністю гірських краєвидів, буянням трав та світлотіней. Для таких умов не характерні апатія, туга, затяжна меланхолія. Тут швидкий танок, барвіста вишивка. Емоційна імпульсивність і динамізм, життєрадісність і пристрасність мешканців гір, особливо гуцулів, на думку І. Рибчина,

безпосередньо впливають з "жахливо-величного, динамічного вигадування стихій гірської природи" [7, 27-28].

Висновок. Таким чином, можемо в підсумку резюмувати про надзвичайно багатофакторне сприяння геоантропологічних чинників українських горян, зокрема гуцулів, у виробленні стійких типологічних для даної верстви українського соціуму генеративних спільнотнісних рис(соціопсихічних) у проявах і уособленні засад формування ментальних чинників до подолань надмірних труднощів і здобуванні перемог.

Використані джерела

1. Донченко Е.А. Социетальная психика.-К.:Наукова думка,1994,-208 с.
2. Кирчів Р.Ф. Світоглядні уявлення і вірування // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук, дум ка,1987. — С. 243 - 255.
3. Кульчицький О. Світовідчуття українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К.: Основа, 1992. – С.48-65.
4. Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження): Монографія. — Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. — 288 с.
5. Масляк П. Карпатський слід у Східній Україні: Матер, міжн. наук.-практ. конф. — Верховина, 2001. — С. 47 - 49.
6. Міжнародний Гуцульський фестиваль – 2019 збере всіх гуцулів світу на Буковині. Виступ народного депутата України Івана Рибачка. - <https://chernivtsi.eurosolidarity.org/2018/07/26/mizhnarodnij-guculskij-festival-2019-zbere-vsix-guculiv-svitu-na-bukovini-2/>
7. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця / І. Рибчин // Мюнхен, 1996. – 234 с.
8. Сулятицький І.В. Соціопсихологічні засади формування образу захисника України Журнал «Virtus», Видавництво: СРМ «ASF» (Канада, Монреаль) International Innovative Journal Impact Factor . – October, issue 17, 2017. – С.68– 72.

9. 10. Франк С.Л. Духовные основы общества.-М.-1992.-511 с.

10. Хрущ Олена. Гори і психологія горян (Досліджуємо особливості впливу гірського середовища на формування психології горян) - Гірська школа Українських Карпат Науково-методичний журнал Івано-Франківськ 2007 Вип.2-3, 2007.- С.174-183

11. Юнг К.Г. Архетип и символ.-М.-1991.-304 с.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ВЗАЄМООЦІНЮВАННЯ ТА САМООЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Ткачук Тетяна Леонідівна

к. психол. н., доцент

Міжрегіональна Академія управління персоналом

м. Київ, Україна

Постановка проблеми./Introductions. Сьогодні перед сучасної академічною освітою виникає проблема підготовки висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців, що припускає не лише озброєння їх теоретичними знаннями, а, насамперед розвиток професійних умінь та навичок. Не останнє місце в цьому питанні займає проблема підвищення навчальної мотивації студентів, що може відбуватися, у тому числі, шляхом їх залучення до участі в проведенні взаємооцінювання рівня знань. Як відомо, навчальний процес має двосторонній, суб'єкт-суб'єктний характер і припускає тісну взаємодію між викладачем та студентами на всіх етапах навчальної роботи.

Мета роботи./Aim: представити емпіричний досвід та переваги розвитку навиків самооцінювання та взаємооцінювання рівня знань у студентів-психологів.

Матеріали та методи/Materials and methods. У нашому дослідженні прийняло участь 38 студентів третього та четвертого курсів Міжрегіональної Академії управління персоналом м. Києва (2 академічні групи за спеціальністю «Психологія»).

Формат проведення взаємооцінювання та самооцінювання представляємо нижче:

1. Учасники поділяються на пари. В кожній парі обирається учасник А та учасник Б.
2. Викладач називає тему, наприклад, «Експеримент».

3. Учасник А створює та задає два (три) запитання із визначеної теми учаснику Б. Той, у свою чергу, відповідає. При необхідності, учасник А доповнює відповіді свого співрозмовника.

4. За командою викладача учасник Б тепер задає питання учаснику А за вказаною вище темою.

5. Називається наступна тема, наприклад «Спостереження», і далі все повторюється за тим же алгоритмом.

6. Після проведення взаємоопитування студентам пропонується оцінити рівень знань свого співрозмовника за п'ятибальною системою, при цьому критерії оцінювання вони створюють самостійно та обґрунтовують власну оцінку.

7. Той учасник, рівень знань якого оцінили, здійснює самооцінювання власних відповідей та аргументує свою позицію. Вона може співпадати з оцінкою співрозмовника або ні.

8. Далі викладач, вислухав обидві оцінки, надає власну, обов'язково обґрунтовуючи її за прозорими критеріями, та виставляє в журнал.

В процесі роботи студентські пари взаємодіють автономно, намагаючись не заважати одна одній, викладач, у свою чергу, пересувається по аудиторії та прослуховує відповіді учасників.

Наступним етапом було проведення інтерв'ю зі студентами. Питання, які використовувались в опитуванні:

- Які загальні враження від проведеної форми оцінювання знань?
- У чому переваги взаємооцінювання та самооцінювання перед традиційним формами оцінювання знань?
- У чому були труднощі взаємооцінювання?
- З якими труднощами самооцінювання ви зіштовхнулися?
- Який вид роботи вам дався легше: взаємооцінювання чи самооцінювання? Чому?

Результати та обговорення/Results and discussion. Переважна більшість студентів відмітили позитивні враження від такого виду оцінювання. Серед переваг було обрано наступне:

- зняття тривожності перед оцінюванням;
- створення доброзичливої атмосфери у групі;
- прояснення незрозумілих питань теми;
- прозорість та зрозумілість виставленої оцінки знань та її критеріїв;
- розвиток вміння задавати питання;
- розвиток навиків активного слухання.

Також слід відмітити, що такий вид роботи сприяє створенню довіри між викладачем та студентами, що, у свою чергу, значно підвищує мотивацію навчальної діяльності останніх.

Серед труднощів, з якими зіштовхнулися студенти при проведенні взаємооцінювання рівня знань, була складність створювати питання. Учасники відмічали, що необізнаність в тій або іншій темі значно ускладнює можливість скласти питання та задати його. Таким чином, студенти доходили до висновку, що вміння задавати питання є показником якості засвоєного теоретичного матеріалу.

Також студентам було важко оцінювати власний рівень знань. Ми відмітили тенденцію до заниження самооцінки власних знань та завищення оцінки знань своїх одногрупників. Цей феномен ми пояснюємо високим рівнем солідарності, особливостями міжособистісних взаємин, що часто спостерігається у студентських групах.

Проводячи такий вид роботи, важливо враховувати такі особливості групи, як ініціативність, згуртованість її учасників. При низькому рівні розвитку групи за означеними показниками слід більш чітко визначати критерії оцінювання та самооцінювання рівня знань студентами.

Висновки/Conclusions. Таким чином, підводячи підсумок, можна відмітити переваги впровадження системи самооцінювання та взаємооцінювання серед студентів. Серед них було визначено зниження

тривожності перед оцінюванням, підвищення мотивації навчальної діяльності, поглиблення усвідомлення знань, прояснення незрозумілих питань, розвиток вміння визначати головне та другорядне у питанні. Також важливо відмітити, що процеси взаємооцінювання та самооцінювання сприяють створенню довірливих доброзичливих взаємин між викладачем та студентами, а також всередині учбової групи.

НАУКОВІ ПОГЛЯДИ НА СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ПРОВИНИ В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Уличний Ігор Любомирович

доцент, кандидат педагогічних наук, доцент
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка
(м. Кропивницький)

Вступ. Формування моральної свідомості особистості нерозривно пов'язане із розвитком у неї моральних переживань, здатності оцінювати власні та чужі вчинки, спроможності регулювати власну поведінку задля досягнення гармонізації особистих та суспільних інтересів. Як складне та суперечливе емоційне переживання, почуття провини спонукає до якісних змін у моральному зростанні особистості. Дослідження психологічного феномену провини потребує критичного осмислення наукових поглядів на її сутність, причини виникнення та роль у розвитку особистості.

Мета роботи полягає в дослідженні наукових підходів до визначення сутності провини та її впливу на розвиток особистості.

Матеріали і методи. Для з'ясування різноманітних поглядів науковців на психологічну природу провини застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи: аналіз наукової фахової літератури, узагальнення отриманої інформації, системний аналіз та інтерпретація даних.

Результати й обговорення. Еволюція наукової думки щодо сутності та генезису провини супроводжується різноманітним поглядів, визначень і трактувань щодо формування цього почуття та його впливу на розвиток особистості.

3. Фрейд виокремлює два рівні почуття провини: свідомий (емоція) та несвідомий (тривога). За його визначеннями свідоме почуття провини виникає в результаті протиріччя між «Я» та «Ідеалом-Я» і відображає осуд «Я» власним розумінням та сприйняттям ідеалу. Несвідоме ж почуття провини пов'язане з

невротичними розладами. Вчений розглядає провину як моральний різновид тривоги, як «тривогу совісті». З. Фрейд пояснює, що виникнення почуття провини супроводжується такими видами тривоги, як моральна, соціальна, тривога відчуження, страх кастрації [10].

Г. Мандлер також вказує на спорідненість провини і тривоги. На його думку, провина є не що інше, як тривога щодо реального або уявлюваного промаху. А її переживання запускає особливий захисний механізм, за допомогою якого людина намагається заглибити або нейтралізувати збиток, нанесений їй помилковими діями [7].

П. Рікер визначає провину як інтеріоризацію і персоніфікацію свідомості і гріха. На думку вченого, провина включає дві основні складові: розрив (є причиною появи нової інстанції - «винна людина») і відновлення (є причиною появи людини відповідальної – «сам собі суддя»). На думку П. Рікера, людина, переживаючи почуття провини, постає перед невидимим судом, який визначає міру гріховності, виносить вирок і накладає покарання. Глибинна моральна свідомість перетворюється у «всевидяче, засуджуюче та караюче око», почуття провини стає усвідомленим, підзвітним і підсудним внутрішньому суду, в кінцевому підсумку воно виступає як передбачення покарання. Вина (*culpa*) – це самоаналіз, самовідчуття і самопокарання за допомогою свідомості-двійника [9, с. 519].

Серед дослідників почуття провини існує думка про тісний зв'язок провини із страхом перед покаранням (Ю. Маурер, Д. Світцер, С. Сарасон). Подібні погляди базуються на тому, що за кожною провиною прихований страх.

К. Ізард, вважаючи провину однією з найнеобхідніших емоцій в процесі морального розвитку особистості, разом з тим стверджував, що переживання провини фіксує увагу людини до джерела провини, воно не відпустить без каяття чи виправдання, а натомість, від джерела страху заставляє бігти і відпускає на безпечну відстань від нього [3, с. 370].

Є. Ільїн визначає провину як незадоволеність собою, переживання невідповідності моральним вимогам і невиконання свого обов'язку перед власним «Я», або у віруючих – перед Богом. В імпліцитній свідомості провина визначається як негативне ставлення до свого вчинку, докори совісті, каяття. При цьому вчений вважає, що почуття провини потрібно виховувати, але робити це потрібно правильно, щоб не сформувати в дитини комплексу провини, не спричинити дискомфорту, напруги, втрати впевненості в собі [4].

Д. Майєрс вважав, що завдяку почуттю провини ми сповідаємось, приносимо вибачення, допомагаємо іншим, краще відчуваєм чужі страждання і стараємось уникати нехороших вчинків [6].

Що стосується умов виникнення почуття провини, то Д. Осьюбел називає наступні:

- прийняття загальних моральних цінностей;
- їх інтерналізація;
- здатність до самокритики, розвинена настільки, щоб сприймати протиріччя між інтерналізованими цінностями та реальною поведінкою [5].

З цього приводу К. Муздибаєв звертає увагу на такі умови виникнення почуття провини:

- визнання результатів після вчинених дій;
- усвідомлення людиною, що здійснений нею вчинок є забороненим;
- здатність до самокритики [8].

При цьому вчений виокремлює три виміри переживання провини:

1) афективний, що супроводжується внутрішньою напругою, пов'язаною із загрозою втрати самоповаги;

2) мотиваційний, який характеризується тим, що людина, яка переживає почуття провини, відчуває бажання виправити ситуацію і відшкодувати нанесені нею збитки;

3) когнітивний, що визначається спроможністю людини усвідомлювати негативні наслідки свого вчинку [8].

На думку І. Белік, провина є складною емоцією та поєднує наступні компоненти:

- емоційний – страждання, пригніченість, подавленість;
- когнітивний – усвідомлення людиною свого вчинку, неправильності дій, невідповідності «ідеального» і «реального», каяття і співчуття;
- мотиваційний – бажання змінити, виправити ситуацію, наслідки вчинку, свою поведінку;
- психосоматичний – неприємні фізичні відчуття (болі, важкість в животі, головний біль) [2].

А. Алімов відзначає, що наявність здатності до переживання провини і сорому виступає показником сформованості моральних орієнтацій особистості. Розвиток здатності особистості до переживання провини і сорому може пройти шлях від простого незадоволення собою і навколишньою дійсністю, яке позбавлене будь-якого морального смислу і має прагматичний характер, до появи моральних регуляторів норм соціально прийнятної поведінки в процесі соціалізації, і в подальшому перетворюючись в процесі індивідуалізації в саморегулятори і самодетермінанти поведінки людини [1].

Ми дотримуємось думки, що почуття провини виникає в процесі усвідомлення невідповідності між присвоєними особистістю моральними нормами і її вчинками. Тобто, провина є регулюючим механізмом, який забезпечує узгодження зовнішніх поведінкових і внутрішніх психологічних структур, виконуючи при цьому функцію самоконтролю через усвідомлення невідповідності власних вчинків привласненим моральним нормам.

Таким чином, провина є первинним механізмом контролю, на основі якого вибирається адекватна стратегія поведінки (при розвинутих механізмах саморегуляції). Але при нерозвинутих механізмах саморегуляції провина може поглиблювати невідповідність між зовнішніми і внутрішніми структурами, сприяючи тим самим посиленню тривоги, трансформації цього стану в стійкі особистісні зміни – винуватість, тривожність. Тому провина може виконувати як позитивну, так і негативну адаптивну функцію. Позитивна функція провини

полягає в тому, що вона сприяє попередженню делінквентної поведінки, неадекватних ситуаціям вчинків і т.д. Негативна функція провини проявляється, на нашу думку, в тому, що вона перевищує адаптивну норму реакції в особисто значимих життєвих ситуаціях і супроводжується підвищеною суб'єктивною і особистісною «ціною» адаптації. «Ціна» в даному контексті виступає як міра затрат в певних умовах пристосування. Для самої особистості цей стан переживається як дискомфорт, причини якого можуть не усвідомлюватися. В конкретно психологічній формі це може бути стан незадоволеності, напруження, стрес, невроз або інше серйозне психологічне порушення (пошкодження).

Висновки. Отже, провинна є фундаментальною емоцією та тим моральним почуттям, що відіграє роль соціального регулятора в розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Сформованість почуття провини є індикатором присвоєння моральних норм і правил, їх дотримання. Переживання провини спричиняє суттєвий вплив на поведінку, діяльність і психологічне самопочуття особистості. Конструктивне почуття провини сприяє становленню зрілої в моральному відношенні особистості, якій притаманний високий ступінь самоконтролю та саморегуляції.

Список літератури

1. Алимов А.А. Критерии способности личности к переживанию вины и стыда. *Наука вчера, сегодня, завтра: сборник статей по материалам VI междунар. науч.-практ. конф.*, г. Новосибирск, 13 ноября 2013 г. Новосибирск, 2013. С.37-40.
2. Белик И. А. Чувство вины в связи с особенностями развития личности: автореф. дис. канд. наук / И. А. Белик - СПб., 2006. 24с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2011. 461 с.
4. Ильин Е.П. Психология совести: вина, стыд, раскаяние. Санкт-Петербург : Питер, 2016. 288 с.

5. Ильин Е.П. Эмоции и чувства : [уч. пособие] / Е.П. Ильин. – СПб Питер, 2001. 749 с.
6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – 6-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2008. 752 с.
7. Mandler, G., Kessen, W. The Appearance of Free Will. In S. C. Brown (Ed.). *Philosophy of Psychology*. London: Macmillan, 1974, p. 35.
8. Муздыбаев К. Переживание вины и стыда. СПб : СПб, филиал Института социологии РАН, 1995. 39 с.
9. Рикёр П. Конфликт интерпретаций . Очерки о герменевтике / Пер . с фр. вступ. сл. и коммент. И.С. Вдовиной. - М.: Академический Проект , 2008. 695 с.
10. Фрейд З. Я и Оно: сочинения. М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 2007. 864 с.

JOURNALISM

UDC (045) 659.1:304:004.93:005.33

POSITIVE ORIENTATION AND CREATIVE IDEA AS COMPONENTS OF PUBLIC SERVICE ANNOUNCEMENTS EFFECTIVENESS

Makohin Iryna Olehivna,

student,

Antonova Olha Vadymivna

Candidate of Science in Social Communications

National University of Food Technologies

Kyiv, Ukraine

Annotation. The article is dedicated to the consideration of creativeness particularities in public service announcements, to the determination of the effectiveness of such approach on the material of public service video "About blood donation" ("Pro donorstvo krovi") from "1+1 media". The specificity of such kind of information as public service announcements is considered, its defining features are outlined. It has been determined that public service announcements need some positive orientation to increase the attention of various social groups to topical problems, and creative approach to coverage of a negative phenomenon, positive orientation and relevant humour become factors of the public service announcement effectiveness.

Keywords: public service announcements, creativeness, advertising video, positive orientation.

Society, in front of problems, needs effective, new means of influencing the behaviour and decisions of both individuals and social groups. One of the tools of positive information influence are public service announcements, which traditionally aim to "change the attitude of the population to certain social problems and in the future to promote the formation of new social values" [1, p. 173].

V. Buhrym defines public service announcement as "special information of

non-commercial content about human spiritual, moral, ethical, aesthetic, public, family and national values, good traditions, caring for nature and environment, healthy lifestyle, environmental safety, etc., which is created and it is distributed in any variant and form and is aimed at achieving socially noble goals" [2, p. 59]. According to G. Nikolaishvili, "public service announcement is a type of communication focused on attracting attention to the most urgent problems of society and its moral values" [3, p. 9].

A. Belianin in the study "Public Service Announcements as a Communication Resource of Management" gives the following definition: "Public service announcement is a mechanism of management and self-government of the society, it is addressed to a large mass of people and aims to stimulate their civil, socially approved activity in the direction of traditional for this society moral values, which ensures its ability to self-regulation, due to the requirements of the development of society" [4, p. 4].

We consider as exhaustive the definition provided in the Law of Ukraine "About Advertising": "Public service announcement is information of any kind, disseminated in any form, aimed at the achievement of socially useful goals, the promotion of universal values and the dissemination of which does not have the goal to obtain any profit" [5].

Thus, all definitions focus on the purpose of public service announcements, namely the achievement of socially important goals by influencing the consciousness of recipients. In doing so, researchers are in solidarity that public service announcements can use a wide range of means to achieve this goal. The current state of public service announcements development has shown that an appeal to a logical principle, such as presenting arguments and telling facts and creation of broad arguments to confirm a defended opinion, is not very effective. Researchers say about the need to involve not only logical and even emotional arguments, but also suggestion that addresses directly the emotional state of the addressee [6, p. 161].

To be effective, public service announcements must be creative. According to Yu. V. Chala, "in the formation of public service announcements, the main attention

should be paid to its emotional richness, receptivity and specifics... In order to attract public attention, public service announcements must be not only artistic, bright and non-standard, but also have a special appeal" [1, p. 177].

The aim of this study is to consider the particularities of creativeness in public service announcements, to determine the effectiveness of this approach. The subject of the research is creativeness in public service announcements, and the object is a public service video "About blood donation" ("Pro donorstvo krovi") from "1+1 media".

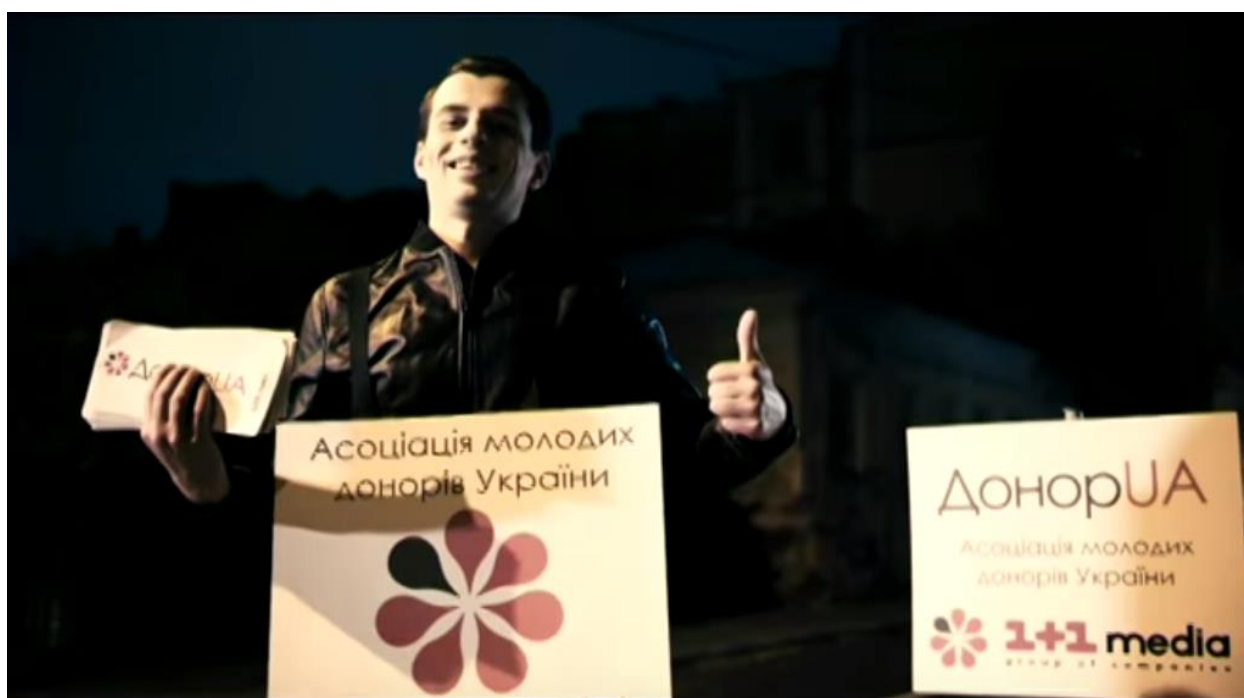
Researchers note that the term "creativeness" in communication activities has a broad interpretation and it is difficult to formalize. O. A. Kaveryna focuses primarily on the purpose of creativeness in advertising and views creative ideas as "a code system specifically designed for the effective transmission of ... information in order to create emotional reactions in the target audience, to form judgments that promote the understanding and assimilation of broadcast messages, which uses verbal and non-verbal communication. Creative ideas are a powerful resource for achieving communication and marketing goals" [7, p. 149].

In our study, we will pay attention to the public service video "About blood donation" from "1+1 media" [8]. The video was created jointly by "1+1 media" and all-Ukrainian youth NGO "Association of Young Donors of Ukraine" for the special social project – DonorUA. It was first launched on November 12, 2016 and aired on such channels as 1+1, TET, UNIAN.

This advertisement belongs to the category of non-profit public service announcements and represent informative-invitation type, because it was created for a special fund, in order to promote donorship and to involve people in blood donation.

The target audience of the video is wide enough; it can involve almost all citizens of the country, because by territorial coverage the announcement was nationwide. However, its core, to which the main influence is directed, is primarily defined by the creators of this video as active young people. The video has been adapted to online resources to further conversion of the announcement into viral video.

The authors of the video have taken a creative step to solve the problem of donor blood deficiency that is relevant to Ukraine. Instead of the traditional appeal to numbers (the number of those who need blood, the number of people willing to donate) and the negative discourse-intimidation, the authors of the video focused on humorous play with the problem. According to the plot of the public service announcement, the ordinary person Valera becomes a vampire, so he has to look for some ways to get blood. After a series of unsuccessful but ridiculous attempts to "hunt" humans or animals, he decides that the safest way to slake his thirst is to get to the hospital for blood transfusions. However, after he pretended that he had a trauma, the vampire learns that there is no donor blood, and it is unknown how long he should wait for it. Valera realizes that he can wait, but those who need blood transfusion really do not have such an opportunity. After being imbued with their problem, the vampire begins to agitate people to become donors (see Fig. 1).

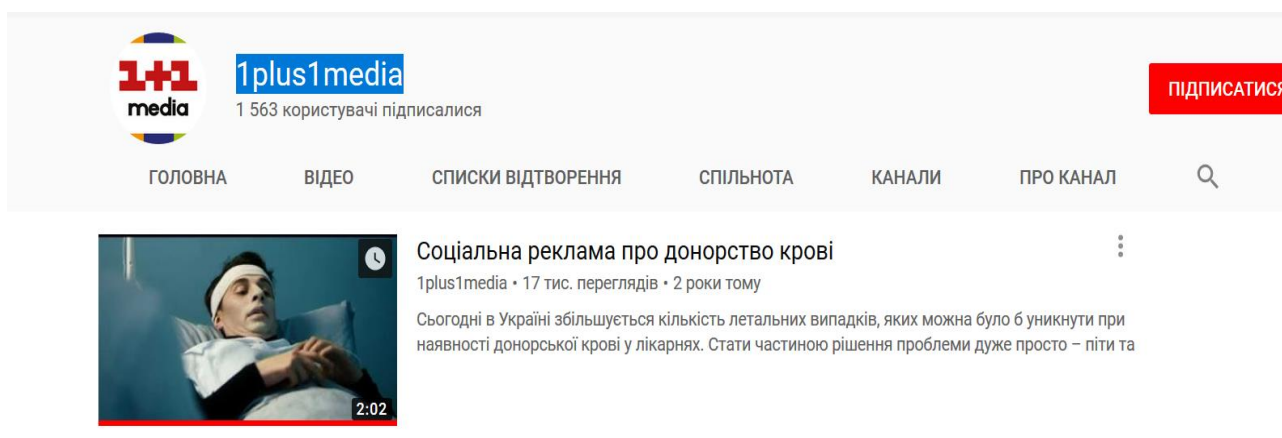
Figure 1.

The main role in the video was played by the creative producer of "1+1 media" production Dmytro Savianenko. To create a compelling vampire image, he even went to the dentist to have fangs created. The filming of the video took place at night in order not to confuse the accidental witnesses of the shooting process with the appearance of the vampire (see Fig. 2).

Figure 2.

Due to the creative approach in interpreting the problem, by making the lead actor of the video a vampire that gets into funny situations because of his "blood need", advertisers have succeeded. We should note that the video went viral; it was actively reposted on social networks. In addition, the number of video views on the 1plus1media YouTube channel is over 17 thousand views [9] (see Fig. 3).

Figure 3.

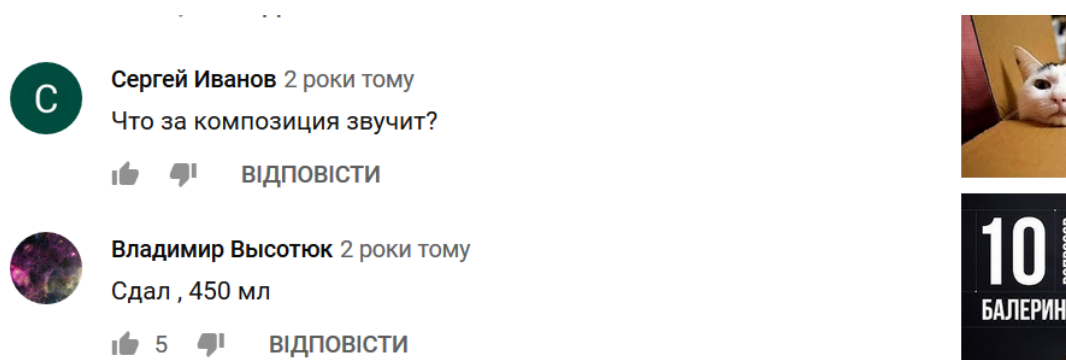
Saturation of the video with humour, orientation to a positive solution of the problem helped to counteract the negative stereotypes that now surround the topic of

donorship. The value of the creativeness was realized in "creating such a concept for communication campaigns / projects that is able to generate, launch new discourses into the public space, attract the attention of the public and target audiences; able to actualize interest in life, professional activity, civil position and common human values" [7, p. 150]. Traditionally, the problem in public service announcements was accompanied by negative images, in particular, illness, death, pain, trauma, fear. The humorous vampire image invented by the video creators promotes should refocus on positive associations.

The attention also should be paid to the fact how the announcement was perceived by the audience. It not only deserved positive reviews and comment on the page, for example, "Guys from 1+1. This is the most ideal advertisement. Of all!" [8], "I thought this was a movie trailer and I wanted to watch the movie. But this is announcement, then it is the best announcement in the world" [8].

In addition, it is important to mention that in the comments to this public service video, people stated that after watching it they went and donated blood [8] (see Fig. 4).

Figure 4.

Thus, we can say that the video fulfilled its purpose and not only attracted attention to the current problem of blood donorship in Ukraine, but also encouraged some people from the audience to take active action to solve it, and therefore became effective.

Therefore, creativeness in advertising is relevant and effective. To elicit the right reaction – attention, memorization, engagement, action – it must be thought out

in detail to stimulate the right reflexes and associations. Public service announcement needs a positive orientation in order to increase the attention of different social groups to the urgent problems of the Ukrainian society and humanity in general.

REFERENCES:

1. Чала Ю.В. Соціальна реклама як різновид усвідомленого впливу на соціум. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Фінанси і кредит”. 2013. №1. С. 173-184.
2. Бугрим В. Соціальна реклама в інформаційному суспільстві. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2004. № 50. С. 58-62.
3. Николайшвили, Г.Г. Социальная реклама: Теория и практика: Учеб. пособие для студентов вузов. М.: Аспект Пресс, 2008. 191 с.
4. Белянин А. Социальная реклама как коммуникативный ресурс управления: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. М., 2007. 28 с.
5. Закон України «Про рекламу» від 3.07.96 № 271/96-ВР (Із змінами та доповненнями, внесеними згідно з Законом N 1407-IV (1407-15) від 03.02.2004) [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>
6. Мартинюк А. П. Дискурсивний інструментарій аналізу англomовної реклами. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. 2009. № 3. С. 159-167.
7. Каверина Е. А. Игры с целью: феномен креатива. Общество. Среда. Развитие (Тerra Humana). 2011. №1. С. 148-152.
8. Соціальна реклама про донорство крові [Електронний ресурс]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ujCUzf5h_hM
9. Канал 1plus1media [Електронний ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/user/1plus1media/search?query=%D0%BF%D1%80%D0%BE+%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>

ART

МИСТЕЦТВО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ «ДОБРЕ ТЕМПЕРОВАНОГО КЛАВІРУ»

Й. С. БАХА У ФОРТЕПІАННОМУ ВИКОНАВСТВІ

СВЯТОСЛАВА РІХТЕРА

Бурман Консуела Іванівна

провідний концертмейстер

Екман Мирослав Сергійович

концертмейстер, асистент

Мукачівський державний університет

м. Мукачево, Україна

Вступ. Мистецтво фортепіанної гри в творчості російського піаніста Святослава Ріхтера в контексті інтерпретації прелюдій і фуг «ДТК» представлено інтелектуальним конструктивно-поліфонічним та смисловим початком, який зв'язує весь образний стрій поліфонічного циклу. В той же час С. Ріхтер далекий від драматизації музики Й.С. Баха в романтичному контексті, оскільки йому не властиве чуттєве заокруглення фрази, дрібні динамічні відтінки, відхилення від основного темпу. Інтерпретація чітко, органічно та цілісно підкреслює всі деталі головними лініями. Запис 2-х томів «Добре темперованого клавiру» було здійснено 1970 року фірмою «Ariola-Eurodisc» на роялі фірми «Безендорфер» у замку «Клесссхейм» в Зальцбурзі (Австрія).

Мета роботи – обґрунтувати та проаналізувати інтерпретаційні особливості виконання творів «Добре темперованого клавiру» Й.С. Баха у фортепіанній творчості Святослава Ріхтера та історії виконавського мистецтва, визначити головні засади інтерпретації.

Матеріали та методи. У процесі аналізу мистецтва інтерпретації творів «ДТК» Й.С. Баха у фортепіанній творчості С. Ріхтера було застосовано історико-мистецтвознавчий метод, метод аналізу та синтезу, моделювання,

аналіз ремарок (під час вирішення завдань виконавської інтерпретації), естетичний та історико-типологічний методи.

Результати і обговорення. Виконавська діяльність російського піаніста-мислителя Святослава Ріхтера відома широкими пластами в репертуарній політиці – зокрема творів, що сягають від епохи бароко і завершують добою імпресіоністів (частково епохою реалізму).

Дослідник та аналітик творчості Й.С. Баха Я. Мільштейн зазначав: «Ріхтер проникає в саму глибину, в саму серцевину музики. Навіть ті епізоди, які звучать у нього якось незвичайно і є незвичними, не були придумані. Ця незвичність полягала не у відхиленні від тексту, а у відхиленні від звичних норм інтерпретації, від шаблону» [6].

Головні засади інтерпретації – звуковий колорит дещо приглушений, подібний до клавесинного тембру; дає загальне відчуття стилю. Прелюдія у виконанні піаніста трактується як п'єса, ввідна до фуги. Як і решта засобів виразності, ритм С. Ріхтера позбавлений характеристичності: виконання ритмічних особливостей точно відповідає запису, темп стабільний, без коливань та відхилень. Піаніст-мислитель розкриває передусім філософське сприймання світу, звертаючись своїм виконанням до асоціативних здібностей і душевного світу слухача, внаслідок чого складається враження послідовного розгляду творів великого майстра великим, мудрим досвідом артиста, здатним зразу ж охопити їх в цілому та в деталях, а потім цілісно та деталізовано втілити в звуках.

Науковець Г. Ципін писав: «Артист в ці хвилини ніби вдивляється – напружено та пильно – в саму глибину Музики» [10].

«...Я переконаний, що Баха можна добре грати по-різному, з різною артикуляцією та різною динамікою. Лиш би зберігалась цілісність, лиш би не спотворювались строгі риси стилю, лиш би виконання було достатньо переконливим...» [9].

Прелюдія і фуга в надрах інтерпретатора виконана в меланхолійному самотньому характері з високим відчуттям тем та інтермедій в стабільно-

конструктивному метро-ритмі та темпі. Особливо слід виділити випуклість основної мелодичної лінії в прелюдії та інтонаційно-виразне проведення теми в фугі почергово в різних голосах із «заглушеним присмаком» підголосків в інших. При втіленні образів прелюдії піаніст використовує живу виконавську динаміку широкого дихання, економність застосування педалі, розширення та заокруглення фраз. Фуга вирізняється яскравістю голосів, їх точно розміреним динамічним наростанням та цілеспрямованістю кульмінації. З-під рук майстра фуга звучить гармонійно та м'яко, в ній немає жорсткості та жодних прискорень. Рух у нього наповнений не внутрішнім імпульсом, а виникає у зв'язку з втіленням почуття радості, повноти життя.

Висновки. Цикл прелюдій і фуг «Добре темперований клавір» Й.С. Баха у мистецтві інтерпретації російського піаніста Святослава Ріхтера є цілісним та дуже органічним явищем, що виявляється у повноцінному розвитку тематизму та у «відчуттях виконавської перспективи» твору. Внаслідок цих критеріїв інтерпретації, піаніст С. Ріхтер та його виконання приваблюють слухачів прекрасним відчуттям пластичного початку виконуваної музики, що надає їй велику життєву переконливість. Підсумовуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що інтерпретація поліфонічних творів піаніста-мислителя С. Ріхтера є еталонною в історії фортепіанної педагогіки та виконавському мистецтві сучасності.

Список використаних джерел

1. Алексеев О. Історія фортепіанного мистецтва: посібник в 3-х чч. Ч.1 и 2. 2-е вид., доп. М.: Музыка, 1988. 415 с.
2. Бодкі Е. Інтерпретація клавірних творів Й.С. Баха М.: Музыка, 1989. 388с.
3. Борисов Ю. В напрямку до Ріхтера М.: Колібри, 2011. 336 с.
4. Голубовская Н. О музыкальном исполнительстве. Ленинград: Музыка, 1985. 143 с.

5. Кашкадамова Н. Мистецтво виконання музики на клавійно-струнних інструментах: навч. посіб. Тернопіль: СМП «АСТОН», 1998. 300 с.
6. Мільштейн Я. Добре темперований клавір та особливості його виконання М.: Вид. дім «Класика-XXI», 2004. 352 с.
7. Мільштейн Я. Питання теорії та історії виконавства: зб. статей. М.: Рад. композитор, 1983. 283 с.
8. Пахоменко Т. Ріхтер особистість, мислитель, музикант (на матеріалі: Монсенжон Б. «Ріхтер. Діалоги. Щоденники»). Мінськ: Білоруська державна академія музики, 2012. 52 с.
9. Рубінштейн А. Музика та її представники Спб.: Спілка художників, 2005. 160 с.
10. Ципін Г. Святослав Ріхтер. Творчий портрет. 2-е вид. М.: Музика, 1981. 32 с.
11. Чемберджі В. Про Ріхтера його словами. М.: Аграф, 2004. 336 с.

ОБРАЗ ДОН-КІХОТА У ЖИВОПИСУ ФРАНЦУЗЬКОГО РОМАНТИЗМУ.

ЕЖЕН ДЕЛАКРУА “ДОН-КІХОТ У СВОЇЙ БІБЛІОТЕЦІ”

Василишина Наталія Анатоліївна

аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва

Національної академії образотворчого

мистецтва і архітектури

м. Київ, Україна

ID ORCID 0000-0002-00003-9998

Анотація. У статті висвітлюються питання, які розкривають особливості взаємозв'язку літератури та живопису в європейському романтизмі. Своєрідність французького романтизму, зокрема творчість найвидатнішого художника-романтика Е. Делакруа, пов'язана з суто французькими умовами його становлення у складну історичну епоху. У творчості Е. Делакруа були яскраво втілені нові романтичні ідеї цієї доби. Одним з перших живописців він звернувся до найкращих надбань світової літератури в пошуках нових сюжетів і романтичних героїв: Данте, В. Шекспір, Т. Тассо, Д. Н. Г. Байрон, Ф. Р. де Шатобріан, В. Скотт та ін. Не залишився поза увагою художника один з найвидатніших творів світової літератури – роман “Дон-Кіхот” Мігеля де Сервантеса, а у “лицарі сумного образу” художник знайшов нового героя-романтика, самотнього борця за справедливість.

Ключові слова: живопис романтизму, світова література, Мігель де Сервантес, романтичний герой, Ежен Делакруа.

Найвеличнійший іспанський письменник-гуманіст доби Відродження Мігель де Сервантес Сааведра (1547-1616) за своїм походженням належав до збіднілого лицарства – ідальгії. Неймовірно життя письменника було схоже на пригодницький роман. Хоч майбутній письменник і був людиною освіченою, навіть навчався у Мадриді у відомого іспанського гуманіста Хуана Лопеса де Ойоса, проте, велика ерудиція Сервантеса є результатом багаторічної

самоосвіти. У 1569 році Сервантес змушений був покинути Іспанію. В Неаполі він поступає на військову службу, у жовтні 1571 року на борту галери “Маркіза” приймає участь у знаменитій битві з турками при Лепанто. Під час бою Сервантес отримав поранення, в результаті якого його ліва рука до кінця життя залишилась паралізованою. У 1575 році, вже повертаючись на батьківщину, Сервантес потрапляє до рук корсарів. П’ять довгих років майбутній письменник знаходиться у полоні в Алжирі, поки його не викупувають ченці-домініканці. На батьківщині Сервантес вирішує зайнятись літературною творчістю, однак, бідність примушує його знайти собі службу. Як чиновник, не маючи достатньо досвіду, він з чужої вини потрапляє за ґрати. Саме там, за ґратами, уявився йому образ майбутнього героя – синьйора, який збожеволівши від надмірного читання лицарських романів відправляється здійснювати подвиги [3, с. 61].

Сервантес пише твори у різноманітних жанрах, але його роман “Премудрий ідальго Дон Кіхот 3 Ламанчі” став гідним внеском в скарбницю світової літератури. Перший том твору вийшов у 1605 році, друга частина (продовження безсмертного роману) з’явилась у 1615 році [3, с. 61].

Головним завданням автора було викриття лицарських романів, дуже далеких від сучасності. Саме з цією метою Сервантес зобразив головного героя божевільним, який втратив розум від читання таких творів. В результаті був написаний геніальний роман-пародія, де пригоди Дон Кіхота перетворюються у комічну епопею.

Цю думку поділяє відомий німецький романтик Людвіг Тік (1773-1853) в передмові до роботи “Любовні пісні швабської давнини” (1803): “Італійський вірш прийшов в Іспанію і майже витіснив вітчизняний, тоді один з найбільших поетів, Сервантес, болісно відчувавший, як далека поезія від життя в епічних оповіданнях про чудеса Амадіса і його послідовників, придумав з любові до поезії і до чудес найсміливіший жарт: знову з’єднати поезію і життя, хоча і усвідомлюючи при цьому їх дисгармонію. Його Дон-Кіхот, який свідомо чи несвідомо задавав тон ще ціле століття після Сервантеса, відображає

незмірність духу, для якого пародія постійно є справжньою поезією. Так що не можна визначити, чи не варто приймати поезію цього твору за пародію взагалі, так як, ймовірно, можна було б сказати, що світлий гумор як променем пронизує весь твір і не завжди можна бути впевненим у тому, чи виразніше бачиш предмети або цей промінь засліплює тебе” [4, с. 116]. (Переклад "Дон-Кіхота", здійснений Тіком, є одним з найкращих зразків художнього перекладу, Вийшов в світ незадовго до цього у 1799-1801 pp.) [4, с. 549].

У 1837 році у Штутгарті вийшов німецький переклад “Дон-Кіхота” Сервантеса. Видатний німецький поет Генріх Гейне (1797-1856) написав до роману вступ:”...лицарські романи, звироднілі в найбезглуздіші форми, Сервантес і знищив своїм “Дон-Кіхотом”. Але, створюючи сатиру, яка поховала роман більш ранньої епохи, він сам дав зразок новому різновиду літератури, який ми називаємо сучасним романом <...> Сервантес започаткував новий роман, запровадивши в лицарському романі правдиве зображення нижчих класів, ввівши в нього народне життя” [4, с. 239]. Гейне відзначав універсальність роману та його суспільне значення. Цінував у творі ентузіазм та надію, спрямовані в майбутнє.

Гуманістичні ідеї епохи Відродження, реалістичне відтворенням життя Іспанії тих часів, сміливий герой – Алонсо Кіхано, який виступає на захист будь-якої кривди, шляхетний і мудрий. В багатьох його промовах та вчинках висловлені найвищі ідеї гуманізму епохи Відродження. Його готовність на самопожертву в ім’я людства робить цей образ вічним, хоч його шляхетна мрія гине у зіткненні зі справжньою реальністю.

Як образ безкорисливого і трагічного невдахи-борця, Дон Кіхот зберігає свою привабливість далеко за межами епохи, яка його створила. Видатний іспанський мислитель Хосе Ортега-і-Гасет (1883-1955) в своїй роботі “Думки про роман” писав: “Візьміть-но давніші романи, які не втратили пошанування справжніх читачів <...> Надто ж “Дон Кіхот”. Сервантес обдарував нас правдивою присутністю своїх героїв. Ми слухаємо їхні розмови і бачимо їхні різні порухи” [6, с. 277]. Далі у своїх роздумах про роман автор наголошує:

“Згадайте-но тепер найвідоміші романи, які досі відповідають високим вимогам сучасного читача. І ви завважите, що наша увага прикута здебільшого до самих дійових осіб, а не їхніх пригод. Нас розважають Дон Кіхот і Санчо, а не те, що з ними відбувається. Уповні можна уявити іншого “Дон Кіхота” такої ж вартості, де з лицарем та його служкою відбуватимуться геть інші пригоди” [6, с. 280].

Роман Сервантеса “Дон Кіхот” був одним з улюблених творів романтиків, хоч, як справедливо зауважив німецький філософ і літературознавець Й. Г. Гердер (1744-1803): “Старий лицарський дух годився лише для насмішок” [5, с. 77]. Видатний німецьки романтик Новаліс (1772-1801) у “Фрагментах” виділяє твори, які вважає видатними: “Вірші і поеми Шекспіра надзвичайно подібні до прози Боккачо і Сервантеса, вони так само ґрунтовні, елегантні, принадні, педантичні і досконалі” [5, с. 330]. Поділяє цю думку і видатний німецький поет Г. Гейне, порівнюючи творчість Шекспіра і Гьоте з Сервантесом: “... ці три імені з'єднані якимось таємничим ланцюгом. Їх створення випромінюють родинний дух; в них дихає вічне милосердя, подібне божому диханню <...> Так само, як Шекспіра, Гете постійно нагадує і Сервантеса, і з останнім він схожий, аж до подробиць стилю <...> Сервантес і Гете схожі навіть у своїх недоліках: в розлогий мови, в протяжності періодів, які трапляються у них і які можна порівняти з королівським виїздом” [4, с. 242].

Творчість Сервантеса, як і багатьох митців середньовіччя та Відродження, романтики найчастіше вважали романтичною, протиставляючи її античності. Постійне звертання до таких письменників, які слугували недосяжними зразками, збагачувало та навчало самих романтиків в різних галузях. Відомий теоретик німецького романтизму, письменник і критик Ф Шлегель (1772-1829) писав: “Я знахожу романтичне у старших сучасників, у Шекспіра, Сервантеса, в італійській поезії, в тих віках лицарів, кохання і казок, звідки походять самі слово і діло” [5, с. 64].

Відомий німецький філософ, історик літератури Рудольф Гайм (1821-1901) у своїй відомій праці “Романтична школа” коментує характеристику романтизму, запропоновану Ф. Шлегелем: “Шлегель, очевидно, намагається

надати поняттю про романтизм історичне значення. У нього романтизм є протилежністю античного. Для нього романтично все, що є найкращого і дійсно поетичного в новітній поезії <...> Він знаходить романтизм ... у Шекспіра і Сервантеса, в італійській поезії, і в тому столітті лицарства, любові і казок ...” [1, с. 636]. Далі Гайм продовжує: “Поняття про романтизм він переносить на роман, на “романтичну книгу, призначену для читаючої публіки” [1, с. 636].

У квітні 1860 року Ежен Делакруа знаходить один із своїх зошитів, де він побачив запис 1855 року, зроблений під час перебування в Ожервілі, художник пише: “Думка про старого Шекспіра, котрий уміє творити за допомогою всього, що попадеться йому під руку, миттєво прийшла мені в голову. Кожна дійова особа, в якому б положенні вона не знаходилась, постає перед ним у всій цілісності, з усіма особливостями своєї особистості і характеру. Користуючись цими людськими даними, він додає одне, зменшує інше, кроїть на свій лад і створює вигаданих людей, які залишаються, незважаючи на це, глибоко правдивими ... Це один з найбільш дієвих ознак генія. Такий Мольєр; такий Сервантес...” [2, с. 357].

Дуже важливими для розуміння творчості Делакруа є роздуми про значення літературних сюжетів для сучасного живопису. 30 січня 1860 року Делакруа записує в свій щоденник:”Є художники, які можуть черпати сюжети лише з творів, де є щось неясне <...> Чим досконаліше твір, на сюжет якого написана картина, тим менше шансів у художника, який надихнувся цим сюжетом, досягнути ефекту, рівного по силі самому твору. Сервантес, Мольєр, Расин и т. д.

... Прекрасний твір як би зберігає у собі частину генія свого творця. Картина, що є чисто матеріальним предметом, прекрасне лише в силу того, що оживлена якимось диханням, яке може оберігти її від руйнування не більше, ніж наша душа здатна це зробити по відношенню до тіла...” [2, с. 342].

У 1824 році молодий художник Е. Делакруа створює картину на сюжет “Дон Кіхота” Сервантеса (Музей образотворчого мистецтва Фудзі, Токіо) – “Дон Кіхот у своїй бібліотеці” (Іл. 1). Делакруа зупиняється на шостому розділі

роману Сервантеса, де описується дуже кумедний епізод: на прохання ключниці священник і цирульник роблять огляд великої бібліотеки Дон Кіхота, на предмет вилучення з неї для подальшого спалення “шкідливих” для читання лицарських романів, які довели поважного сеньйора Алонсо Кіхано до божевілля.

Іл. 1. Ежен Делакруа. Дон-Кіхот у своїй бібліотеці. 1824. Полотно, олія. 35, 5 х 32. Музей образотворчого мистецтва Фудзі. Японія

Сцена розгортається в бібліотеці Дон Кіхота, де відбувається огляд книгозбірні. На другому плані художник розміщує священика, молитовно склавши руки, він дослухається до скарг ключниці на свого хазяїна. За ними, в напівтемряві кімнати, помічаємо постать цирульника, який допомагає вершити “суд над романами”. На першому плані, в центрі композиції – сам Дон Кіхот у чорному одязі. Художник поєднує в одній картині два епізоди роману, у Сервантеса в цій сцені Дон Кіхот відсутній. Проте, чи дійсно він присутній, усвідомлює те, що навколо нього відбувається? Багатозначність цього образу підкреслена його розташуванням. Байдужий погляд Дон Кіхота направлений кудись вдалину, правою рукою він підпирає голову. Весь у владі маячних думок, він, здається, обмірковує наступний подвиг, або розмовляє з уявним співрозмовником, так як лівою рукою він продовжує жестикулювати. Досить похмурий колорит додатково підкреслює всю трагічність цієї абсурдної ситуації, підтверджуючи слова Ш. Бодлера про те, що “у Делакруа він часто меланхолійний”.

Приміщення бібліотеки Делакруа свідомо зображує занадто тісним, постаті заповнюють увесь простір, посягаючи на власний простір та свободу особистості головного героя. Простота та скромність бібліотеки хазяїна одразу помітна. Прості дошки підлоги, ніяких килимів та прикрас (збіднілий ідальго). На підлозі книжки та стара родинна зброя, з якою Дон Кіхот мріє повернути колишню славу своїх предків. Перед нами – ідеальний портрет “лицаря сумного образу” з його марними сподіваннями на відновлення героїчного минулого та колишньої слави предків.

Гуманізм роману, його ідейна глибина і яскраві образи зробили його одним з найвеличніших творів світової літератури, значення якого добре зрозумів Ежен Делакруа.

Висновки. У добу романтизму відбувається тісний взаємозв’язок, плідний взаємовплив літератури і живопису. Французький романтизм, як явище виняткове і своєрідне на тлі європейського романтизму, також знаходить в літературних творах нових героїв-романтиків. Видатний французький

художник-романтик Е. Делакруа неодноразово звертався до всесвітньої літератури в пошуках нових сюжетів для живопису. Зберігаючи сюжетну лінію твору, Делакруа не лише ілюструє його. Художник завжди глибоко розкриває образ, наділяючи його власними почуттями, і блискуче досягає це засобами живопису.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайм Р. Романтическая школа. Вклад в историю немецкого ума / Р. Гайм; Пер. с нем. В. Неведомского; Под ред. В. Ю. Быстрова; Вступ. ст. Ю. В. Перова. – СПб.: Наука, 2007. – 893 с. – (Сер. “Слово о сущем”).

ISBN 5-02-026908-5

2. Делакруа Э. Дневник Делакруа. В 2-х т. / Э. Делакруа. – М.: Издательство Академии художеств СССР, 1961. – Т. 2. – 441 с.

3. Зарубежная литература / под. ред. С. В. Тураева, И. В. Дюшена, Л. В. Каган. – М.: Просвещение, 1975. – 320 с. с ил.

4. Литературные манифесты западноевропейских романтиков. / под ред. А. С. Дмитриева. – М.: Изд-во Московского университета, 1980. – 639 с.

5. Мислителі німецького Романтизму / Упор. Леонід Рудницький та Олег Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 588 с.

6. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет; пер. з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко – К.: Основи, 1994. – 420 с.

7. Сервантес Сааведра Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі: роман у 2-х ч. / Мігель де Сервантес Сааведра; пер. з ісп. М. Лукаша; перед., прим. Н. Д. Білик; худож.-оформлювач О. А. Гугалова. – Ч. 1. – Харків: Фоліо, 2017. – 508 с.

ISBN 978-966-03-5461-6

ISBN 978-966-03-7734-9

ISBN 978-966-03-7735-6 (ч. 1)

КОНЦЕПЦІЯ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ В ТЕОРІЇ І ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

Димань Тетяна Юхимівна

Аспірантка

Національна академія керівних кадрів

культури і мистецтв

м. Київ, Україна

Концепція синтезу мистецтв розглядається в теорії мистецтвознавства як єдність різних видів мистецтва, органічно поєднаних в цілісне художнє полотно, в результаті якого створюється новий продукт, виразний за формою, художнім спрямуванням, засобами виразності, емоційною насиченістю, з єдиною ідейною направленістю, що дає можливість сприймати це явище більш багатогранно.

Тема синтезу мистецтв привертає увагу багатьох вчених. Її досліджують у філософії, історії, мистецтві. Кожна галузь додає в концептуальні положення нові теорії, наукові ідеї та артефакти. У цьому аспекті постає питання виникнення концепції синтезу мистецтв.

Проблема синтезу мистецтв була актуальною в працях філософів XVIII століття – Г. Гегеля, І. Канта, Ф. Шеллінга, Ф. Шлегеля, Новаліса тощо. У XIX-XX ст. коло дослідників розширюють письменники, літературознавці, музикознавці, композитори – П. Флоренський, М. Бердяєв, І. Франко, Я. Зись, В. Демещенко, О. Злотник, М. Каган, Л. Кияновська, В. Редя, тощо.

Різновид видів мистецтва доволі широкий, а саме: музика, живопис, театр, архітектура, графіка, скульптура, естрадне мистецтво, кіно та інші. Серед цього розмаїття виділяють мистецтво *зображувальне* та *незображувальне*. *Зображувальне* мистецтво відтворює нашу дійсність у художніх образах. *Незображувальне* мистецтво передає внутрішній стан людини. До нього належать музика, література, архітектура, танок. *Змішаний (синтетичний)* вид мистецтва включає театр, кіно, цирк, балет. В історії розвитку мистецтва

склалися різні види мистецтв для підсилення єдиної виразності художнього задуму: архітектура, скульптура. У синтетичних поєднаннях види мистецтв виглядають як окремі групи, або особливі типи художньої творчості: кіно, театр. Є й такий вид синтезу, при якому відбувається збагачення інших видів мистецтв та їх перехід в інший художній ряд.

Існує альтернативний погляд розподілу видів мистецтва: *часові* види мистецтва, поєднані часом – художня література, музика, *просторові види мистецтва* – *зображувальне мистецтво* (живопис, графіка, художня фотографія, скульптура) і *прикладне мистецтво* (декоративно-прикладне мистецтво, архітектура) та *просторово-часові* (театр, хореографія, естрадно-циркове мистецтво, телебачення та кіномистецтво).

Зись А. Я. писав: «В естетичній та мистецькій літературі єдиної загально визнаної класифікації мистецтв немає. Розповсюджена класифікація мистецтв виражена в поділі його видів на три групи: *просторові і статичні* (усі зображувальні мистецтва та архітектура), *часові або динамічні* (література і музика), *просторово-часові* (балет, театр, кіно)» [3, 11]. Автор зауважував, що мистецтва першої групи сприймаються *зором*, другої групи – *слухом*, а третьої і *зором*, і *слухом*, що усяка класифікація – це обмеження. У той же час, вона виявляє специфіку кожного окремого мистецтва, зближує мистецтва та допомагає проаналізувати шляхи розвитку синтезу мистецтв. Оскільки окремий вид мистецтва не може у повній мірі відобразити навколишню дійсність, саме синтез мистецтв органічно виконує цю художню функцію.

Поділ мистецтв на види має об'єктивні причини. Одною з головних, є засоби виразності. Для відображення реального світу різні види мистецтва використовують різні матеріали. У живописі, одному з самих стародавніх видів мистецтва, передають дійсність оточуючого світу за допомогою фарб, кольору, перспективи, світлотіней, композиції. Минуть століття, перш ніж людина досягне художньої досконалості: від простої лінії до об'ємних зображень. Античні художники *Зевксис* та *Паррасий*, які, як вважають, відкрили світлотіні, малювали зображувальні композиції з великим захопленням та майстерністю.

«Один з них так схоже намалював вишні, що горобці прилітали їх клювати» [6, 10]. Таким чином митець ставить перед собою певну мету, якої прагне досягти, а цінність твору полягає у відображенні образу: внутрішньо-видовищного, образу-настрою, образу-думки. Література передає внутрішні почуття людей, їх бажання і сподівання, а скульптура та живопис – зовнішні образи, наповнені енергією та яскравістю. «...Цінність художнього живописного образу саме в тому і полягає, що в зображенні «шкіри», поверхні живої природи перед нами розкривається внутрішній зміст, його естетична виразність» [6, 17].

«Синтез мистецтв це один з результатів інтегративної взаємодії мистецтв...» [4, 28]. Інтеграція (*від лат. поповнення, відновлення*) – це об'єднання в ціле будь-яких окремих частин [5, 286]. Поняття інтегративності пов'язане «з усіма періодами розвитку художньої культури» [4, 28]. Музика від самих джерел інтегрувала в інші види мистецтва, які вона доповнювала та збагачувала новими фарбами виразності. «Музика і здатність насолоджуватися нею – величне благо, дароване людству природою та його соціальним розвитком» [2, 6].

На рубежі XIX-XX століть синтез мистецтв впевнено завойовує світовий простір. «Практичною реалізацією ідеї синтезу мистецтв стає стиль модерн, з його ідеєю функціонального єднання цілого. «Синтетизм» художнього мислення набуває характерних рис часу. Продовжується розвиток «малих синтезів» (книжковий, «вуличний», інтер'єрний, театральний)». [4, 34]. Яскравим прикладом синтезу мистецтв була творчість видатного литовського композитора і художника М. К. Чюрльоніса. В його художніх творах музичне та зображувальне мистецтво оживає новими фарбами виразності. На картинах не чути музичних звуків, рухів мелодій і гам, але полотна оживають за всіма законами поліфонії і захоплюють красою, об'ємністю та образністю. Уява домальовує повільний темп «Сонати весни. Анданте», рух повітря «Сонати весни. Скерцо», бурхливий простір «Сонати моря. Фінал». Світ душі художника – це природа, невідомий простір, народні прикмети. Натхненна субтильна творчість митця вважається музичним живописом.

XX століття – це період інтеграції мистецтв, це «... «епоха синтезів», <...> вищий ступінь інтегративності» <...> народження нових «синтетичних» видів мистецтва (дизайн, художнє телебачення,) та поява «інтегративних» форм (хепенінг, перфоманс, інсталяція)» [4, 35]. Олена Афоніна відзначає, що наприкінці XX століття, в період процесу глобалізації відбувається інтенсивна взаємодія культур. «Таке цивілізаційне явище збігається з поняттям «інтеграція», «дифузія», «конвергенція», зближення, творча взаємодія тощо [1, 10].

Підсумовуючи матеріал можна сказати, що історичні передумови синтезу мистецтв як явища художньої культури більш помітно проявляють себе в періоди криз і зламів століть і таке поєднання мистецтв найбільш продуктивне. Воно пов'язане з пошуком творчого виходу з несприятливих обставин, нестабільністю ситуації, яка складається в житті і мистецтві, з боротьбою протилежних художніх ідеалів.

Спираючись на диференціацію мистецтв, тобто поділ цілого на якісно відмінні частини, виявлення специфіки кожного виду синтез, разом з тим, сприяє поєднанню його видів, збереженню їх цілісності.

Синтез потребує естетичного зображення навколишнього світу у більш широкому ракурсі. Він дає можливість проявити свою індивідуальність, розкрити свій потенціал, збагатити процес самовираження, відійти від прийнятих канонічних норм, які обмежують художню діяльність. Синтез мистецтв гармонізує творчу діяльність людини, збагачує інтелектуально та розкриває нові горизонти пізнання дійсності.

Синтез мистецтв – це результат інтегративного поєднання мистецтв. Його поява відбувалася протягом усієї історії розвитку художньої культури.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Афоніна О. С. Сучасна українська музика у вимірах європоцентризму: монографія. Київ: НАКККіМ, 2012. 4-57 с.

2. Бернстайн Л. Концерт для молодежи. Ленинград: Советский композитор, 1991. 228 с.
3. Зись А. Я. Виды искусства. Москва: Знание, 1979. 128 с.
4. Редя Валентина. Интегративные процессы в музыке Серебряного Века: монографія. Киев: 2010. 27-37 с.
5. Словник іншомовних слів. Київ: Головна редакція УРЕ Академії наук УРСР 1974. 286 с.
6. Суздалев П. К. Основы понимания живописи. Москва: Издательство Искусство, 1964. 86 с.

ПІВДЕННА БЕССАРАБІЯ: МУЗИЧНА СПАДЩИНА

Лисевич Надія Анатоліївна

Аспірант

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Вступ./Introduction. Південна Бессарабія – частина території Одеської області (Україна) між Дністром та Дунаєм. Історична назва —Буджак (в пер. з тур. busak — «кут»). Південна Бессарабія є однією з найвіддаленіших територій від центру, це багатонаціональний край, в якому вже століттями формується власна бессарабська культура на основі різних національних спільнот. Окрім українців, на Бессарабії проживає значна кількість болгар, молдован. Менш чисельні групи – гагаузи (тюркомовні християни), албанці, роми, греки, росіяни-старообрядці, євреї. Поєднання та взаємовплив культур вищеперерахованих народів формує істотно новий культурний пласт.

Тема дослідження є дуже обширною та включає в собі дослідження в багатьох сферах: від вивчення історії та етнографії регіону до музикознавчого опису міжетнічних та внутрішньоетнічних культурних процесів, що відбуваються там.

Дослідження культури такого специфічного регіону як Бессарабія є актуальним, адже через культурні процеси в суспільстві можна відслідкувати певні соціологічні моменти (взаємостосунки між різними етнічними групами, наявність домінування чи шовінізму серед народностей), спрогнозувати політичні погляди та вподобання людей на основі їх світогляду, що чітко відображується в культурі. Дослідивши музичне наповнення повсякдення представників різних етнічних спільнот, поспостерігавши за їхніми музичними традиціями в обрядах, святкуваннях та проведенні дозвілля, можна краще зрозуміти їх історію та звертатися до історичних фактів при вирішенні міжетнічних конфліктів чи конфліктів на тлі самоідентифікації населення регіону.

Мета роботи./Aim: на основі зібраного музичного фольклорного матеріалу та наукових праць в даній галузі описати музичні традиції жителів Південної Бессарабії; систематизувати твори за жанрами, періодом появи на досліджуваній території та побутуванням та здійснити порівняльний аналіз власних матеріалів з матеріалами попередніх дослідників.

Матеріали та методи./Materials and methods. Дослідженню культури Південної Бессарабії присвятили себе науковці з різних наук: це етнографи, історики, культурологи, мистецтвознавці. Детальна інформація про заселення Бессарабії, побут та життя бессарабців є у творах І. Батьянова, А. Шмідта, вчених Одеського товариства історії та старожитностей. Нестеровський П. А. в праці «Бессарабські русини» подає опис жителів Північної Бессарабії. Культура національних меншин постійно досліджується їх представниками: музична культура болгар — Н. Кауфман, І. Качулев, С. Петров, молдован — Єнакієвіч І.О, Хаждеу Б.

На даний момент найбільшим осередком вивчення культури Бессарабії є Одеса. Таранець С. А. присвятив багато років вивченню обрядовості Бессарабії, написавши монографію «Українське весілля (Північно-Західне Причорномор'я)», статтю «Проба електроакустичної об'єктивації метроритму болгарської колядки» та інші.

Методологія даного дослідження є досить широкою, включає в себе як загальнонаукові методи, так і спеціальні. В роботі використовуються наступні методи:

- Спостереження: непряме та безпосереднє (в умовах польових досліджень відбувається слухання пісень представників етнічних спільнот);
- Порівняння (зіставлення культур різних етнічних спільнот);
- Аналіз та синтез (аналітичне опрацювання музичного матеріалу);
- Історичний метод (вивчення історичних особливостей творення етносів, фактів, що вплинули на відношення народностей одне до одного);
- Частково лонгітюдний метод (порівняння культурних процесів в ХХ ст. (на основі наукових праць) та ХХІ(власне дослідження);

- Розшифровка зібраного в ході польових досліджень музичного матеріалу та запис нотами;
- Опис: якісний (опис обрядів);
- Відео та аудіо фіксація.

Результати та обговорення./Results and discussion. На території Бессарабії були знайдені сліди Кукутень-трипільської культури; в Античність її населяли фракійські племена, у XI ст. до Буджака переселяються слов'янські племена уличів та тиверців; у XI ст.. Бессарабія стає частиною Першого Болгарського Царства, у X — потрапляє під владу київських, а потім галицько-волинських князів. З XIII ст. бессарабські землі заселяють татари, їх витісняють османці у XV ст.. У 1812 році за Бухарестським мирним договором, як результат російсько-турецьких воєн, Бессарабія входить до складу Російської імперії. Влада імперії, бажаючи заселити степи для налагодження економіки, створює сприятливі умови (звільнення від податків) та заохочує народ з різних територій та країн (жителі Курської, Оренбурзької губерній російської імперії, німці, українці з Галичини, Київщини, Слобожанщини, поляки). Вищеперераховані народи селилися моноетнічними селами, частка міжетнічних шлюбів (особливо з німцями-католиками, болгарами, молдованами) була низькою. Контакти між народами здебільшого відбувалися через торгівлю. Тому довгий час народи зберігали свою самобутність в культурному плані.

В ході дослідження було здійснено фольклорну експедицію до Татарбунарського, Саратського, Кілійського районів Одеської області, відвідано 9 населених пунктів та записано 53 твори від представників таких етнічних груп, як українці, росіяни, болгары та гагаузи.

Є традиції та обряди, які присутні в культурі кожного народу. Це традиції, що супроводжуються відповідним музичним репертуаром, пов'язані зі святкуванням Різдва, у всіх народів Бессарабії подібні родинні традиції і, відповідно, існують родинно-побутові пісні. Але водночас кожен етнос, кожне окремо взяте поселення, має свої звичаї, свята та ритуали. До прикладу, українці Бессарабії водять Маланку в ніч з 13 на 14 січня, чого немає в інших

народів. Росіяни-старообрядці (м. Вилково) святкують Масляну, супроводжуючи дійство автентичними піснями, болгари велике значення надають Георгієвому дню, так як вважають Святого Георгія покровителем та захисником своєї нації. Більше як 200 років проживання різних народів на одній території призвело до того, що культури частково переплелися. Це помітно як в лексиці (в українській мові побутують такі молдавські слова, як «папушоя», «мамалига», «плачинда» «кокошел» та ін.), так і в звичаях (українці запозичили у молдован свято «Ярбо верди» - «Жіночий День»); болгарський танець «хоро» аналогічно прийшов до української культури.

В українській традиції найкраще збереженими є весільний обряд, Коляда та обряд Маланки (Меланки). Святкування Івана Купала, Андрія, Водохреща, Великодня, Провідної Неділі не містить пісенного елементу. Такі жанри, як гаївки, веснянки, обжинкові, купальські пісні не записані. Івана Купала почали відзначати в 90-х роках, як наслідок популяризації українських традицій через телебачення, ЗМІ, інтернет, Великдень, Трійця, Андрія святкуються згідно церковних канонів, народні дійства відсутні.

В ході експедиції були зафіксовані українські, російські, болгарські історичні пісні. Історичні пісні це оспівування значимих соціально-історичних подій життя та боротьби народу. Сюжетами є достовірні події, місце та час їх розгортання, а також життя конкретних героїв. На Південній Бессарабії поширеними сюжетами є козацькі походи проти турків («Чому, козаче, сумний ходиш», «Їхав козак містом», «Ой горе тій чайці») французько-російська війна 1812(, Перша світова війна, переселення народів (болгарські народні пісні).

Серед соціально-побутових було записано чумацькі пісні, випровожальні пісні. Випроводжання(виряджання) хлопця на службу в армію займає важливе місце в житті людей. З випроводжанням, до якого готуються та на яке скликаються родина, друзі новобранця, сусіди, односельці, пов'язаний цілий пласт пісенної творчості («Виряджала мати сина у солдати», «Ой піду я понад море»). Служба вважалася ініціацією хлопця, переходом його в ранг

«дорослого чоловіка», тому це було відповідальним, почесним та обов'язковим етапом в житті юнаків.

Серед родинно-побутових особливе місце займають пісні про кохання та нещасливу дівочу долю. Є пісні, поширені по всій території Буджака («Била мене мати», «Цвіте терен», « Сонце низенько»), а є ті, що збереглися лише в конкретних селах («На камені», «Ой по горі, по долині»).

Жартівливі пісні, які були зафіксовані в ході експедиції та взяті з хрестоматії композитора, етнографа К. Смаля (досліджував музичний фольклор Бессарабії, записав обряд весілля, видав збірник «Пісні Буджацького степу» 2003 р.) досить різнопланові за тематикою. В жартівливих піснях народ підмічає характерні риси особистостей та суспільства, які не відповідають етичним нормам та моралі. Багато пісень кепкують з неуважних, скупих, дикуватих та лінивих. («Оженився приймачок», «Було в мене у коморі просо», «Куди йдеш, чоловіченьку»). В с. Білолісся Татарбунарського району зафіксовано частівки, виконані українською мовою. Також жартівливі пісні можуть показувати самоіронію виконавців («Гуляю я»). Багатий на жартівливі пісні фольклор гагаузів (тюркомовний православний народ). Це помітно як і по літературних текстах, так і в мелодиці. Жанр історичних пісень ще недостатньо вивчений та потребує більш кропіткого дослідження.

Висновки./Conclusions. Південна Бессарабія – багатоетнічний регіон, тому музична культура є багатогранною, екзотичною. На території регіону проживають українці, болгари, молдовани, росіяни, гагаузи, роми, євреї, албанці. Кожен з цих народів вплинув на культуру інших, при цьому зберіг свою самобутність. Музичні традиції, пов'язані зі святкуванням Різдва, Великодня; пісні родинно-побутового циклу, весільні пісні існують у всіх народів Бессарабії. Натомість обряди водіння Маланки лише в українців, Масляна – в росіянів, Георгієв Деньт – в болгарів.

В ході експедиційної роботи зафіксовано такі жанри музичного фольклору: історичні, чумацькі, козацькі, випровожальні пісні, пісні про

кохання, баллади. Записано весільний обряд с. Новоселиця Татарбунарського району та фрагменти весільного обряду с. Плахтіївка Саратовського району.

Музична спадщина народів Південної Бессарабії є мультикультурною, самобутньою та малодослідженою.

**ВАЛЕНТИН СЕРОВ: ОХТИРКА-ЛЕБЕДИН. ВПЛИВ ОХТИРСЬКИХ
ВРАЖЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА**

Міщенко Людмила Володимирівна,
директор комунального закладу
«Охтирський міський краєзнавчий музей»
м. Охтирка, Сумська обл., Україна

Анотація: У цій статті розповідається про життя та творчість надзвичайно видатного, обдарованого художника Валентина Серова, де окрема увага приділяється особливому впливу Охтирщини на творчість митця.

Ключові слова: Охтирка, Валентин Серов, Капністи, мистецтво.

Серов Валентин Олександрович народився 19 січня 1865 року в артистичній родині. Мама була піаністкою, батько - композитор. Через деякий час після смерті чоловіка, мати майбутнього митця - Валентина Семенівна Серова, уроджена Бергман (1846-1924), познайомила у підмосковному Абрамцеві зі студентом-медиком Василем Івановичем Немчиновим (1851-1882), який був репетитором дітей голови правління Московсько-Ярославсько-Архангельської залізниці, мецената Савви Івановича Мамонтова (1841-1918).

Почуття взаємної приязні молодих людей переростають згодом у кохання та зрештою призводять до цивільного шлюбу закоханих. Після від'їзду В.Немчинова до Києва, де-який час В.Серова вагається, але згодом, після листів з описанням краси древнього міста, вирішує перебраться до України. Сталося це у 1876 р., а вже влітку В.Немчинов забирає дружину і пасинка Валентина до Охтирки Харківської губернії, де мав невеликий хутір. Саме тут природа і люди, що оточували Валентина, надихнули його на створення цілої низки ескізів та малюнків, які згодом стали однією з перших цеглин фундаменту його подальшої творчості. Хутір не зберігся до нашого часу, але судячи з малюнків юного Серова та зазначених на них місця виконання (Охтирка), хутір знаходився неподалік від слобожанського міста, а територія його нині входить

у межі сучасного міста. Тут же, на Охтирщині, Серов почав готуватися до вступу в Київську гімназію, яка відчинила йому свої двері через рік - восени 1877 р.

Серова-підлітка пам'ятають похмурим, мовчазним, мало контактним, але з вітчимом у пасинка склалися теплі та дружні стосунки. Василь Іванович мав вплив на естетичний смак Валентина та формування його поглядів, Вітчим став для майбутнього художника беззаперечним авторитетом.

Пізніше, Валентин Олександрович у листі до Ігоря Грабаря напише, що життя у Немчинових завжди згадує з великим теплом, що підтверджують і *«ахтырские рисунки»*. Про Василя Івановича відомий художник все життя зберігав найтепліші спогади, та вважав, що саме завдяки йому багато чого досягнув у житті і творчості.

Серов обожнював Немчинова - людину рідкісної чарівності, яка віддала своєму названому сину багато часу та душевних сил. Знайомив хлопця з такими ж гарними книжками, які свого часу вибирала для нього мама. І читав він їх, за спогадами Валентина Олександровича, майстерно та жваво; направляв розум хлопчика у правильному напрямку. [2]

Людиною твердих переконань у своїй книзі про чоловіка і сина називає Валентина Серова Василя Немчинова, який у свою чергу запевняв, що в її сина рідкісна *"целомудренная натура"*. [7]

Протягом трьох років (1876, 1877, 1878) Серов щоліта відвідував Охтирку. Уже тоді малювання стало для нього невід'ємною частиною існування, хоча враження від спілкування з природою переважали на той момент над творчістю, та все ж не пройшли марно для створення пізнішого доробку. Про настрої, що панували під час літнього охтирського відпочинку, свідчить уривок з листа В.Серової до письменниці О.Апрелевої (1846-1923), датованого 20 червня 1877 р. з Охтирки, де Валентина Семенівна зазначила, що її охоплює музично-сімейний настрій, а син крім *".../лошадей да ружья, ничего знать не хочет, наука да книги пока издали пользуются его уважением"* [6].

У монографії І.Грабаря (1965) подається перелік малюнків Серова, виконаних протягом трьох років на охтирській землі:

"Воли" (1876), малюнок з першого охтирського альбому, папір, графітний олівець, 16x21, Державна Третьяковська галерея;

"Село поблизу Охтирки" (1878), папір, свинцевий олівець, 10,9x21,9, Державний Російський музей (Санкт-Петербург);

"Зима в Охтирці" (1878), папір, олівець, був у зібранні Серових (Москва);
"В Охтирці. Дерев'яний будинок" (1878), папір, свинцевий олівець, 12x21, Державний Російський музей (Санкт-Петербург);

"В Охтирці" (1878), папір, графітний олівець, 12,5x16,5, Державна Третьяковська галерея;

"Охтирка. Пейзаж з пірамідальними тополями" (1878), брестоль, свинцевий олівець, 16,4x12, Державний Російський музей (Санкт-Петербург);

"В Охтирці" (1878), папір, олівець, був у зібранні Серових (Москва);

"Будинок В.І.Немчинована йогохуторі в Охтирці, Харківської губернії" (1878), папір, графітний олівець, 11,2x22,7, Державна Третьяковська галерея;

"В.І.Немчинов з малолітньою дочкою від В.С.Серової - Надією" (1878), папір, олівець, приватне зібрання.

Більшість з цих малюнків мають конкретну топографію, відображену у назві. Уже в цих роботах Серова відчувається бажання якнайретельніше зафіксувати свій об'єкт малювання.

Обриси церкви Архистратига Михаїла: храм на честь архангела Михаїла вирізняється оригінальним об'ємно-просторовим рішенням. Місце, де знаходилася церква Архангела Михаїла, у народі називали Гусинкою, а храм - *"церква, що на Гусинці"* [3]. Силует цієї церкви бачимо на малюнку Серова *"Охтирка"* (1878), виконаному на папері графітним олівцем (10,9x21,9), який зберігається у Державному Російському музеї у Санкт-Петербурзі [1].

У кінці 1900-х років, спілкуючись з І.Грабарем, В.Серов познайомив історика мистецтва зі своїми ранніми малюнками, у тому числі, з охтирськими. Малюнок *"Охтирка"* надійшов разом з іншими графічними творами, які Ілля

Рєпін, у якого Валентин Серов з 1878 року навчався та жив близько двох років у родині, передав у 1916 р. до Російського музею. У листі до П.Нерадовського від 7 червня 1916 р. І.Рєпін так пояснював причини цього вчинку: якось у старих папках знайшов цілий *"ворох малюнків В. Серова"*, а серед них - велику кількість чорнових ескізів, які той спалював; деяку частину з них І.Рєпін врятував і попросив подарувати йому. Серед 102 малюнків були роботи, виконані Серовим в Охтирці. Серед них і невеличкий малюнок (16,3x12,4) графітним олівцем під назвою *"Охтирка. Пейзаж з пірамідальними тополями"* (1878).

У малюнках *"Село в Охтирці"* й *"Охтирка"* художник акцентує увагу на другому плані, залишаючи перший відкритим. Саме ці охтирські малюнки Валентина Серова нагадують картини малих голландців та їх вміння *"передавати все, що бачили"*.

Малюнок *"Зима в Охтирці"* (1878) цінний тим, що він є свідченням перебування художника в Охтирці взимку 1878 р. Всі зазначені малюнки виконані на папері графітним олівцем та невеликі за розміром [4].

У ці ж роки Валентин Серов відвідує Київську Рисувальну школу українського художника Миколи Івановича Мурашка (1844-1909), який згадував, що юний художник активно малював гіпсові бюсти для того, щоб підготуватися до вступу в Академію мистецтв.

Три щасливих роки перебування на охтирській землі промайнули, як один день. Але подальше життя Серових з В.Немчиновим стало неможливим через його арешт за участь у студентських заворушеннях та зрештою заслання до Харкова під наглядом поліції, після повернення з якого Василь Іванович помер від тифу у Києві. Родина Серових переїжджає до Москви.

На 90-ті роки XIX ст. припадає знайомство майстра портретного живопису Валентина Серова з родиною Капністів. Після катастрофи на залізниці у 1888 році, під час якої ледве не загинула царська родина, Іллі Рєпіну було замовлено сімейний груповий портрет царських осіб. Митець

відмовляється, а Валентин Серов погодився на пропозицію написання портрету царської сім'ї.

Під час роботи над твором художник тісно спілкується з графом Василем Олексійовичем Капністом (1838-1910). Очільник Харківського губернського та Лебединського повітового дворянства добре знав членів царської родини, їх звички та уподобання, був знавцем придворного етикету. Від його гострого погляду не приховувалася жодна деталь характеру моделі.

Представлення картини В.Серова «Імператор Олександр III з августійшою родиною» (1892-95) відбулося 14 червня 1894 р. у Борках Харківської губернії. Доля Валентина Серова була прихильною до нього та сприяла його перебуванню на територіях, близьких Охтирському краю.

Знайомство Валентина Серова з Василем Капністом обумовило й появу низки портретів цієї дворянської родини, написаних художником.

Ініціатива створення портрету графині Варвари Василівни Капніст (1841-1922) - онуки князя М.Рєпніна-Волконського та дружини графа В. Капніста, походила скоріше за все від її чоловіка.

Портрет Варвари Капніст художник виконав у техніці пастелі: ретельно прописане обличчя графині, яка, сидячи, доброзичливо дивиться на нас, контрастує з одягом, написаним в узагальненій манері. У своїй роботі Валентин Серов підкреслив тонкі градації кольору, значну увагу приділяючи гармонізації кольорових співвідношень. Дата написання цього портрету середина 90-х рр. XIX ст. Ймовірне місце створення - село Михайлівка, родовий маєток Капністів.

Різноманітний підхід у стилістично-психологічному відношенні спостерігаємо і на портретах дочок Капністів: Варвари та Єлизавети.

Портрет Варвари Василівни Мусіної-Пушкіної (уродженої Капніст) Валентин Серов написав у 1895 р. також у техніці пастелі: постать зображеної зміщена вліво, а темний колір сукні молодої жінки підкреслює силуетність образу, вказуючи на ознаки модерну. У портреті відчувається специфічне розуміння художником виразності силуету. Продумана кожна деталь портрету -

від положення рук до картин, масивні рами яких, урівноважують основну кольорову масу одягу моделі. Відчувається неприхована симпатія автора до Варвари Мусіної-Пушкіної, обличчя якої є світлою домінантою композиції.

Портрет знаходився у зібранні В. Мусіної-Пушкіної, але після 1917 р. зник з її будинку, який знаходився поблизу Ісаакіївського собору. І лише у 1979 р. надійшов до Державного Російського музею у Санкт-Петербурзі [5].

Художник написав ще один портрет В. Мусіної-Пушкіної через три роки після попереднього, але вже у техніці акварелі. До 1917 р. зберігався у В. Мусіної-Пушкіної в Петербурзі, а пізніше в еміграції у О. Мусіна-Пушкіна в Парижі. Нині зберігається в музеї Ешмолен в Оксфорді.

Варвара Василівна зображена сидячою на лаві, вся її постать енергійно розгорнута до глядача. Усміхнене обличчя молодої жінки разом з пленерним рішенням портрету створює загальний мажорний настрій твору, де переважають світлі тони. Обличчя портретованої та листя дерев, що зверху обрамлюють фігуру, виділяються на тлі широко взятих мас світлих і темних по тону кольорів.

Портрет сестри Єлизавети Василівни Мусіної-Пушкіної Валентин Серов написав у 1896 році. Він експонувався на XXV виставці Товариства пересувних художніх виставок, яка проходила у Санкт-Петербурзі з 2 березня по 6 квітня 1897 р. Після цього портрет перебував у зібранні Мусіних-Пушкіних. І. Грабар подає лаконічний опис цього портрету: *«Изображена молодая женщина, по колена, ^{3/4} вправо, сидя, облокотившись на локотник. Слева внизу подпись... »* [5]

У 1896 р. Валентин Серов знову портретує Єлизавету Мусіну-Пушкіну. За описом І. Грабаря, це погрудне зображення у фас, у великому літньому капелюсі. Портрет знаходився у зібранні В. В. Мусіної-Пушкіної у Санкт-Петербурзі.

Пошуки нової художньої мови Серов не припиняв ніколи, він виконував портрети знаних художників, письменників, меценатів мистецтва і своїх друзів у стилі старих європейських майстрів, які у фахівців викликали асоціації з полотнами Дієго Веласкеса та Тіціана. У той же час міг відмовитися від пензлів

і фарб та перетворитися на блискучого графіка. Діапазон його робіт вражає — це і пейзажі, картини на історичні теми, театральні декорації, побутові замальовки, портрети й ілюстрації.

Та все ж ті емоції, ті враження, що отримав Валентин Серов у юнацькі роки на Охтирщині, внесли свій вклад у формування світогляду митця, поєднали в серці художника практику професійного малюнку з юнацькими мріями та романтикою сподівань.

Список літератури

1. Валентин Александрович Серов. 1865-1911. Живопись, графика из собрания Государственного Русского музея. – Санкт-Петербург, 2005. – 256 с. – С. 221.

2. Грабарь И. Э. Валентин Александрович Серов. Жизнь и творчество 1865–1911 / И. Э. Грабарь. – Москва, 1965. – С. 32–33.

3. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение III. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумский и Лебединский. – Москва, 1857. – С. 29.

4. Побожій С. І. Охтирські малюнки В. О. Серова [до 100-річчя смерті Валентина Олександровича Серова] / С. І. Побожій. // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVI–XVII. – С. 196–202.

5. Побожій С. І. Серов, Капністи і Мусіни-Пушкіни [до 150-річчя від дня народження Валентина Олександровича Серова (1865-1911)] / С. І. Побожій // Конотопські читання: збірник публікацій за результатами Конотопських читань. Випуск VI. – Конотоп, Харків : Мачулін, 2015. – С. 173–193.

6. Серова В. С. Как рос мой сын : воспоминания / В. С. Серова. – Ленинград : Из-во «Художник РСФСР», 1968. – 295 с. – С. 125.

7. Серова В. С. Серовы, Александр Николаевич и Валентин Александрович : воспоминания / В. С. Серова. – Санкт-Петербург : Из-во «Шиповник», 1914. – С. 200.

**ЖАНРОВА СПРЯМОВАНІСТЬ ХОРОВОЇ МУЗИКИ ДЛЯ ДІТЕЙ
В УКРАЇНІ 1991-2020 РР. (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ
КОМПОЗИТОРІВ ЛЬВІВЩИНИ)**

Немерко Анна Рафіківна
аспірантка 4 курсу
кафедри музикознавства та
хорового мистецтва
Львівського національного
університету імені І. Франка,
викладач ЦК
музично-теоретичних та
хорових дисциплін ЛФККіМ
Львів (Україна)

Вступ. Потреба у хорових творах для дітей різноманітного образно-тематичного, жанрового і стильового спрямування була і залишається актуальною. Основною ідеєю створення такого репертуару є: введення та засвоєння дітьми теоретичних знань; формування у них міцних асоціативних зв'язків між народною та професійною музикою, словесним фольклором та літературним текстом. Мистці прагнуть не лише збагатити жанрову палітру дитячого пісенно-хоровий репертуару, а і звернутися до емоційного світу дітей.

Хоровий доробок композиторів є своєрідним дзеркалом, що відображає загальні процеси та закономірності розвитку сучасного українського хорового мистецтва для дітей. Хорові твори авторів міцно закріпилися в сучасній виконавській практиці і концертному житті м. Львова. Вони складають основу сьогоденного дитячого хорового репертуару. Проте при очевидній затребуваності у виконавській практиці досі не ставали предметом спеціального музикознавчого дослідження. Ця обставина зумовлює актуальність звернення до теми та необхідність наукового осмислення пласту сучасної хорової музики для дітей.

Мета роботи. Встановити ознаки художнього світу образів хорової музики для дітей та окреслити притаманну їм жанрову спрямованість в творчості композиторів Львівщини.

Матеріали та методи. Незважаючи на досить солідний хоровий доробок у вивченні творчої спадщини українських композиторів 1991-2020 років, галузь хорової музики для дітей окремих регіонів, а саме Львівщини, не отримала глибокої і фундаментальної розробки у музикознавстві.

Аналіз останніх публікацій доводить, що проблеми виховання дітей засобами хорової музики в Україні знаходять усе більшу актуальність у доробках науковців: О. Стріхар, Л. Кияновською, І. Бермес, Ю. Івановою, С. Горбенка, О. Рудницької, Т. Смирнової, О. Васильєвої, Н. Рудичевої та інших.

Хочемо зазначити, що композиторська база спрямована на професійну діяльність авторів у сфері дитячої хорової творчості. Стабілізації процесу розвитку дитячої хорової культури Львівщини сприяє система конкурсів, фестивалів, концертних виступів, де триває апробація майстерності хорових колективів та композиторської творчості для дітей. Розширення кола поетичних джерел, сфери тематики та проблематики пісенно-хорових творів для дітей, як новаторські, де чітко виявлено тенденції сучасного дитячого хорового виконавства. Висококваліфіковані керівники дитячих хорів розробляють індивідуальні системи та методи роботи з дитячим хором, які сприяють високій виконавській майстерності даних хорів.

Разом з тим ознайомлення з репертуарним матеріалом дитячих хорових колективів, майстер-класами керівників колективів, ютуб-презентаціями збірників композиторів Львівщини доводять, що саме в період 1991-2020 рр. накопичено цікавий досвід створення дитячого хорового репертуару та його використання у вихованні дітей та юнацтва.

Результати та обговорення. Львівщина — великий культурний центр України зі своїми мистецькими традиціями. Хорове співу діти навчаються в

музичних школах, школах мистецтв, загальноосвітніх школах, а також будинках творчості та при церквах.

Пісенно-хорову творчість композиторів Львівщини 1991-2020 рр. популяризують відомі хорові колективи регіону: Державна академічна хорова капела «Дударик» (Львів), хор учнів Стрийської хорової школи «Щедрик» (Стрий); хор хлопчиків «Кобзарик» та хор дівчаток «Цісарівна» (Самбір); Вокально-хорова-арт студія «Жайвір» (Львів), Народний художній хор «Радунія» (Львів), Дитячий хор «Легенда» (Львів), «Пролісок» (Львів), вокально – хорова студія «Промінці» (Львів), зразковий ансамбль «Намисто» (Львів), дитячий хор «Глорія» (Львів); Хор «Краплини мрій» (Рудки), дитячий хор «Поєма» (Оброшино); дитячий хор «Канон» (Дубляни), дитячий хор «Світанок» (Буськ) та інші.

Спектр тематики хорових творів для дітей широкий й різноманітний: любов до рідного краю, сім'ї; теми шкільного життя, дружби, свят, захоплень, тощо.

Для втілення цих та інших тем використана більшість з наявних у хоровій творчості жанрів: хорова пісня, хорова обробка, переклад, хорова мініатюра, хор а саррелла, хоровий концерт, вокально-хоровий цикл, хорова п'єса, кантата, ораторія, месса, поєма, сюїта, літургія, реквієм. Проте домінуючими серед жанрів хорової музики композиторів Львівщини є: обробка української народної пісні, хорова авторська пісня, хорові пєса (поп-опери), світські та канонічні духовні твори. Мистці заговорили з дітьми про душу, розкриття серця, подвиг Спасителя і вселенську любов.

Молоді митці, композитори – професіонали та композитори - аматори звертаються до пісенно-хорового жанру і це свідчить, що він продовжує розвиватись на новій хвилі дитячої хорової творчості.

Слід зауважити, що в Національній спілці композиторів сформувалася в жанрі дитячої хорової музики цікава львівська композиторська школа зі своїми творчим доробком, традиціями та їх передачею молоді, а також наставництвом композиторів - аматорів. Серед композиторів – професіоналів Львівщини є: М. Дацко, Р. Цись, В. Парфенюк, О. Албул, Ю. Антків, А. Шепель,

М. Волинський, В. Пасічник, М. Ластовецький, Р. Никифорів. Серед відомих композиторів-аматорів: Б. Котюк, З. Мартин, М. Гев, О. Кунтій, В. Кирилюк, Л. Кобільник, С. Макогон, Г. Волощак та інші.

Підтвердженням співпраці та розвитку пісенно - хорової творчості для дітей слугують і кількість виданих збірників та рукописів, якими радо діляться композитори. Отож, пропоную вашій увазі знайомство з пісенно – хоровою творчістю композиторів Львівщини та найбільш домінуючими серед них жанрами хорової музики для дітей завдяки деяким наявним збірникам та рукописам:

1. «Дитячі голоси України», 2001 рік. Зосереджений на пісенно-хоровій творчості Р. Цися, К. Соколов та В. Парфенюка (Львів). Всі представлені твори є авторськими піснями дво – триголосного складу з супроводом чи а капелла для молодшого та середнього шкільного віку. Більшість творів побудовані на пісенних формах, а прийоми класичної і сучасної гармонії органічно поєднуються з фольклорними традиціями. Композитори використовують естрадну ритміку.

2. «Колискова сестрички» 2002 рік. Вокально-хоровий цикл М. Дацка на сл..о.В-Б Мендруня. (Львів). Представлені духовні пісні двоголосного складу з супроводом.

3. «Троїсті музики» 2008 рік. Р. Никифорів.(Стрий). Хорові твори та естрадні мелодії про Україну, рідний край та кохання. Триголосний виклад з супроводом та а капелла для дітей старшого шкільного віку.

4. «Гарбуз і компанія». 2010 рік. Рукопис. Поп-опера для дітей на 1 дію. С. Макогон. (Стрий). Музичний матеріал побудовано від унісону до октави. Застосовані всі інтервали. Партії солістів тривають лише 8 тактів. Все смислове навантаження має хор (виклад двоголосний). Присутні дуети, речитативи хору. Опера виконується в поп-роковій манері. Тривалість 35 хвилин.

5. «Колядки та щедрівки» 2013 рік. Збірник зосереджена на обробці обрядового фольклору композиторами Ю. Антківим, В. Павенським,

М. Волиським. Для однорідних хорів дво-чотириголосного викладу. Хорова партитура прозора й лаконічна, голосоведіння економне та бережливе для дитячих голосів, що робить збірник доступним широкому колу дитячих хорових колективів.

6. М. Дацко «Пісенно – хорові твори для дітей та юнацтва» 2014-19 рр. Рукопис. Обробки народних пісень: «Грай, жучку, грай», «Летіла зозуля», «Ой в розі, розі», «Пирог», «Місяць на небі» та інші. Духовні твори: «Діти квіти», «Ангелятко», «Ісусе, сину Божий, помилуй нас. (Прелюдія і фуга)». Історичні пісні: «Встає хмара з-за лиману» (сл.. Т. Шевченка), «Попеляста перепілонько» та «Пильнуй, Україно» (сл.. Б. Стельмаха). Дитячі пісні: «Велосипед», «Дідусь», «Перший дзвоник».

7. «Торкаючись Божої струни» 2017 рік. Л. Ничкало. (Яворів). Збірник релігійних пісень побудованих за принципом початку церковного року. Для дитячого церковного двоголосного хору. Автор збірки зробила вагомий внесок у розвиток сучасної духовної музики та збагатила її різножанрову палітру.

8. «Наш хор» 2018 рік. Дз. Василик. (Дрогобич). Зосереджено увагу на обробках українських народних пісень для дво-триголосного складу (переважно обрядові). А також авторські композиції «Літо», «Хочу співати». Твори написані у класичній та рок-н-рол манері.

9. «Пісні для маленьких і не дуже» 2019 рік. Г. Волощак. Авторські вокально - хорові композиції з супроводом для дитячого двоголосного хору з ритмічним супроводом. Збірник побудований за принципом пори року.

10. «Ми живемо в піснях» 2019 рік. Хорові твори для дитячого та юнацького однорідного хору. Це збірка творів у формі канону, що були спеціально написані до конкурсу композиторів в рамках фестивалю – конкурсу «Співаймо канон». Представлені твори М. Дацка, О. Кунтій (Рава-Руська), М. Гев (Пісочне), М. Волинського.

11. «Сходінками хорової майстерності» 2019 рік. З. Мартин. Обробки українських народних пісень. Також є авторські композиції, які розраховані на хор молодших та старших класів.

Висновки. Як бачимо, жанрова спрямованість композиторів в дитячій хоровій творчості багата і різноманітна. Їм цікаві всі вікові групи дітей. Їхні хорові пісні — це самобутні твори, що свідчать про вибір композитором образних та змістовних текстів, як основи хорового твору, а також пластичність їх інтонування і майстерне втілення їх у музиці, бажання прищепити дітям поняття про добро і зло, про дружбу і обов'язок, а також розвинути музичний смак та вокальну майстерність. Композитори відбирають вірші з яскравою образністю, казкою, жартом, фантазією і озвучує їх у захоплюючій атмосфері музичного оповідання та лицедійства, використання принципів джазового музикування, засобів естрадної музики, колористичних виразових засобів сучасної музики у вигляді різних шумів, а також елементів мистецтва дії.

Жанр відкриває перед композитором широкий стильовий потенціал культури, змушує вдосконалювати механізм музичної інтерпретації, і так як жанр музики підпорядковується правилам зобов'язує композитора розробляти і впроваджувати нові стильові способи сприйняття музичної форми.

Таким чином, жанр обробки української народної пісні, хорової пісні у творчості композиторів Львівщини продовжує традиції української класичної музики, провідною стильовою ознакою є міцна опора на український народнопісенний мелос. В жанрі духовної пісні в основі лежить прагнення до стислого, лаконічного висловлення музичної думки, пов'язаної з відтворенням молитовного стану, що приводить до необхідності використання малих форм. (Поп-опера направлена зробити з складного легке, цікаве, популярне. А поліфонічна музика – може писатися і дітьми).

Отже, композитори Львівщини натхненно і плідно працюють у жанрі дитячої хорової музики. Кожен із них осмислює сферу дитячих образів і тематику залежно від свого індивідуального художнього світосприйняття та способу музичного висловлювання, створюючи високохудожній репертуар для підростаючого покоління.

LITERATURE

ТОПОС ДИТИНСТВА У ПОЕЗІЇ СУЧАСНОГО КИТАЙСЬКОГО ПОЕТА БАЙ ХУА

Трунова Олена Сергіївна

асистент

Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Вступ. В останні десятиліття в літературознавстві фігурують нові поняття, зокрема поняття «топос». Дослідження топіки належить до актуальних напрямків сучасного літературознавства, оскільки останнім часом дедалі активніше звертаються до вивчення «резонансного простору» культури й літератури, тобто стереотипів й універсалій, за допомогою яких виявляють еволюцію культури і збереження її генетичного коду [5, с. 186].

Стаття присвячена аналізу топосу дитинства у поетичному доробку Бай Хуа.

Мета роботи. Мета даної роботи полягає у детальному аналізі топосу дитинства у поезії Бай Хуа, оскільки спогади про дитинство фігурують у значній частині віршів поета, до того ж певні емоції та події тих часів значно вплинули на розвиток його творчості.

Матеріали і методи. Матеріалом дослідження є віршовані тексти Бай Хуа, основною темою яких є тема дитинства. Методами дослідження є описовий, культурно-історичний та біографічний методи.

Результати і обговорення. Топос у перекладі з грецької — тема, аргумент, загальнозначуще твердження («загальне місце») [2, с. 1076]. Е.Р.Курциус, автор фундаментальної праці «Європейські літератури та латинське Середньовіччя, визначив топоси як «тверді кліше чи схеми думки та вираження, що відображають формули, фрази, звороти, цитати, стереотипні образи, емблеми,

наслідувальні мотиви» [4, с. 118]. Дослідник визначає нову функцію топоса, переводячи його з риторичного простору в простір власне літературний, говорячи про його значимість не тільки для епохи «готового слова», але й для літератури нового та новітнього часу [1, с. 17].

В статті увага приділяється топосу дитинства. Н.Рябцева та М. Топчієва зазначають, що традиційне уявлення про «дитячий» топос пов'язане з локалізованим у часі й просторі ідилічним хронотопом з характерною для нього бінарною структурою. Ідилічний хронотоп дитинства традиційно співвідноситься з архетипними образами і мотивами: образом дому або образом «щасливого місця», образом матері, батька, дитини, комплексом солярних мотивів, мотивів достатку, «золотого віку», втраченого раю тощо [3, с. 55]. Вони також пишуть про те, що просторова структура «дитячого» топосу в сучасній літературі складна та динамічна. Основу цієї структури, її семантичне ядро складає архетип дитини та комплекс образів і мотивів, які з ним співвідносні [3, с. 55].

У творчості Бай Хуа теж чітко простежується топос дитинства. Невід'ємною частиною дитинства поета є батьки. Вони і вплинули на те, що Бай Хуа став поетом. В дитинстві він черпав знання з книжок, які знаходилися в домашній бібліотеці їх сім'ї, а саме в таких книжках, як: «Базові знання з класичної літератури» (“古典文学基本知识丛书”), «Сім'я Цао та література періоду Цзяньань» (“曹氏父子和建安文学”), а також «Література періоду Вей Цзінь Південних і Північних династій» (“魏晋南北朝小说”). До того ж мати Бай Хуа в дитинстві йому розповіла історію під назвою «Невинно страчений Цуй Нін» (“错斩崔宁”), яка теж вразила поета і яка згодом вплинула на написання вірша «Яскравий будинок» (“鲜宅” , 1967) [6].

Образ, який традиційно пов'язаний з дитинством Бай Хуа – образ «після обіду» (“下午”). Він виник у дитячі часи, а саме, коли Бай Хуа залишався вдома сам. Він грав з різними предметами, які знаходилися вдома, наприклад з коробкою з гудзиками, гребінцем матері, стільцями тощо. Одного разу під час гри він зламав її гребінець та стілець, мати його сварила за це, і ця подія

надовго закарбувалася в його пам'яті [6]. В 2015 році Бай Хуа написав вірш, під назвою «В закритій кімнаті» (“在一个封闭的房间”):

救命！时辰已过，门反锁

我急得哭，年轻的父亲翻窗入户
我六岁时的一个下午已经领受……

六十岁重返那方凳，被我锯开的小裂口还在，下午还在，妈妈说着……

我的鼻孔快出不到气了，嘴张着，直到九十三岁的另一个下午……

Допоможіть! Час біжить, двері зачинені

Я ридаю, молодий батько перетворив вікно у будинок

Нерви пили? Ні! Біль пили

Я вже «отримав» після обіду, коли мені було шість років…

Мені вже 60, я повернувся до того стільця, який був розпилений мною

Маленька щілина все ще є, «після обіду» все ще є, мама каже…

Я не можу дихати, рот відкритий,

До 93 років, до наступного «після обіду»…

У вищенаведеному вірші Бай Хуа описує дитячі спогади та епізод свого дитинства у замкненому просторі. Ключовими образами тут є пила, зачинені двері, стілець, які символізують дитячий страх бути покараним. Після цього епізоду у житті автора, його дитинство чітко локалізоване у замкненій квартирі.

Дитячі роки Бай Хуа не завжди були гармонійними і радісними, це підкреслюють такі слова з вірша як *біль, допоможіть, нерви*.

Виховання матері Бай Хуа описує у вірші «Домашнє виховання» (“家庭教育”):

用完了剪刀，要横着放回平柜的左上角

洗好的内衣要放回衣柜第二层右边靠外
……物归原处，我自幼习得，谢谢妈妈

饭前洗手，便后洗手，手要干爽莫沾油
地上脏，不能坐，心要敞开，别撒谎！

当然我还学会怕雨怕风怕感冒，谢谢妈妈
一个晚间，你说我买的肥肉我得吃下去

多少午后呀，你总是弯起小食指，敲击？
可我至今没想到我头发里竟有父亲的气味

Після використання ножиць треба покласти їх в ліву половину шафи горизонтально

Після прання треба покласти речі на другу полицю шафи праворуч

…Все на своїх місцях, мене привчили з дитинства, дякую матері

Після їжі мити руки, після туалета мити руки, руки повинні бути сухими і нежирним

Підлога брудна, не можна сидіти, відкрий серце, не бреш!

Звичайно я також навчився боятися дощу, вітру і холоду, дякую матері

Одного разу ввечері, ти сказала, що я повинен з'їсти жирне м'ясо, яке я купив

Після скількох «після обіду» ти загинаєш палець і б'єш?

Але я до сьогоднішнього дня і не думав, що у моєму волоссі запах батька

Тут ми бачимо правила, за якими виховували Бай Хуа. Ключовими образами даного поетичного твору є «жирне м'ясо» та «після обіду», який вже став повторюваним у віршах, що стосуються дитинства Бай Хуа, а от образ «жирного м'яса» тут зустрічається вперше і символізує покарання за неправильні вчинки у дитинстві поета.

Повторюваний образ «після обіду» супроводжував поета не тільки в дитинстві. Коли Бай Хуа був у Берліні у жовтні 1977 року, він був на екскурсії в Берлінському літературному музеї після обіду, і там, в одній з залів на третьому поверсі, поету стало зле, він почав задихатися. Бай Хуа в одному із своїх інтерв'ю для Південного літературного журналу розмірковує над цією подією. Він вважає, що це або через невеликий простір у залі, який нагадує замкнену кімнату дитинства, або ж через самотність [7].

Топос школи – один із стійких просторових образів, пов'язаних з темою дитинства [3, с. 58].

Бай Хуа у віршах теж згадує шкільні часи, а саме час початкової та середньої школи. У вірші «Початкова школа» (“小学”) поет описує, як вони з класом ходили шукати металолом на металургійний комбінат у місті Чунцін: “春游发生在1965年” («Весняна прогулянка відбулася навесні 1965 року»)/“重庆钢铁厂的星期天多么清洁” («Яке чисте повітря на металургійному комбінаті у неділю в Чунціні») / “聚精会神寻铁，一枚两枚三枚……” («Зосередьтесь на пошуках заліза, раз, два, три...»). Поет згадує цей момент, як момент абсолютної радості та легкості [7].

Коли Бай Хуа було дев'ять років, він знову відчув стан «після обіду» – покарання вчительки. Після цього випадку він пішов з дому. Як зазначає автор, це був крок назустріч поезії та становлення його як поета [6].

У молодшій школі Бай Хуа отримав завдання написати твір, який міг бути у віршованій формі, так він і написав свій перший вірш. В старшій школі в жовтні у 1981 році поет написав перший вірш, який був опублікований. Під час прогулянки кампусом осіннім вечором, у нього виникло в голові слово «експресія» (“表达”), таку назву і отримав перший серйозний вірш Бай Хуа.

Батьки вплинули на його бажання стати поетом, а школа стала етапом, коли Бай Хуа почав писати.

Висновки. Події дитинства призвели Бай Хуа до поезії та до його поетичного стилю письма. Половина віршів поета написана швидко та несе в собі зміст критики (тут вірші радикальні, «ліві», негативні), інша ж половина писалася повільно (тут вірші про приємні спогади, консервативні, «праві», про життя). Перша половина віршів написана під впливом матері, а друга – під впливом батька [6]. Вірші-спогади про дитячі роки сповнені переживань та страху, Бай Хуа описує цей час без сентиментальності. Образи «після обіду», стільця, замкнених дверей уособлюють дитячі спогади поета. Простір дитинства Бай Хуа є стійким фундаментом його віршів і в теперішній час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крикливец Е.В. Художественный мир В. Астафьева и В. Козько: специфика пространственно-временной организации. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2014. 107 с.
2. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н. Николюкина. Москва: НПК «Ителвак», 2001. 1600 с.
3. Рябцева Н., Топчиева М. Топос детства в современной русской литературе. // Актуальные вопросы современной филологии и журналистики. 2018. №2 (29). С. 54 – 60.
4. Словесное искусство и риторика. Тропы и фигуры, топосы и эмблемы // Теоретическая поэтика: Понятия и определения: хрестоматия для студентов: в 2 т. / авт.-сост. Н. Д. Тмарченко. Москва: РГГУ, 2001. Т. 1. 467 с.
5. Ткач Л.М., Рибалко І.В. Літературознавчий аспект категорії «топос» на прикладі української літератури fin de siecle. // Молодий вчений. Січень 2015. №16. С. 186 – 189.
6. 柏桦。左边—毛泽东时代的抒情诗人。URL:
<http://www.zgnfys.com/a/nfrw-33248.shtml>
7. 中国南方艺术。柏桦访谈：从封闭到瞌睡到写作。URL:
<http://www.zgnfys.com/a/nfwx-56597.shtml>

POLITICAL SCIENCES

КОРЕЛЯЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ФРАНЦІЇ У ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ БЕЗПЕКОВОМУ РЕГІОНІ З ЇЇ ЯДЕРНИМ СТАТУСОМ

Меньшакова Дар'я Олександрівна
Аспірантка кафедри міжнародних відносин
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

Вступ. Зовнішня політика Франції ХХІ століття формується під впливом швидких змін, здебільшого, у безпековому середовищі. Низка протилежних процесів, ключовими з яких є: трансформація загроз миру і безпеці, демілітаризація та перманентне вдосконалення збройних арсеналів, збільшення кількості загроз, на фоні одночасних інтеграційних та дезінтеграційних процесів, створюють нові реалії безпекового середовища. Внаслідок цих метаморфоз, збільшується роль ядерного статусу у зовнішньополітичній стратегії Франції, як єдиній ядерній державі Європейського Союзу, що потребує глибшого вивчення.

Мета роботи. По-перше, обґрунтувати французьку зовнішньополітичну стратегію, через призму її ядерного статусу, в умовах появи нових загроз, а також зміни їхнього характеру у третій декаді ХХІ століття; по-друге, висвітлити виняткові ознаки стратегії Франції на міжнародній арені, сформовані завдяки володіння нею ядерними силами. По-третє, систематизувати характеристики зовнішньої політики Франції в умовах сучасної безпекової ситуації в євроатлантичному регіоні, враховуючи вихід Великої Британії з ЄС.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становлять принципи **всебічності**, комплектності та об'єктивності. Використання методів аналізу та синтезу, принципів єдності історичного та логічного,

міждисциплінарного підходу та компаративного аналізу заклали підвалини дослідження, дозволивши скласти наступні уявлення щодо обраної проблематики. Джерельну базу дослідження складають офіційні національні документи, що визначають засади зовнішньої політики; виступи президентів, міністрів оборони та ключових архітекторів стратегічного планування Франції, а також дослідження провідних лідерів французької політичної думки, що висвітлюють питання національної безпеки та оборони, стратегічних сил та ядерного статусу.

Результати і обговорення. В умовах мінливого світу XXI століття, за визначенням «Білої книги з міжнародної та європейської політики Франції 2008-2020» ключовими пріоритетами для зовнішньої політики Франції визначались реалізація національних амбіцій П'ятої Республіки, гарантування безпеки, миру та стабільності в об'єднаній Європі, асертивність позиції держави на міжнародній арені.

Основою національних амбіцій Франції була і залишається її військова міць, забезпечення якої покладається на збільшення фінансових та людських ресурсів, але здебільшого на стратегічне бачення. Сьогодні світ щодня стикається з новими загрозами та ризиками, які все частіше постають перед нами, їх наслідки стають все більшими, а характер – масштабнішим. Накопичення цих ризиків є похідною від ослабленої міжнародної системи та появи нового числа суб'єктів, що намагаються поставити існування цієї системи під сумнів.

В свою чергу, ключовими загрозами, як для внутрішньої, так і для зовнішньої безпеки, було визначено: 1) Ісламський тероризм; 2) назрівання глобального конфлікту на міжнародній арені, внаслідок появи чи відновлення авторитарний режимів, в той час як мультилатералізм поступається місцем верховенству сили.

Сьогодні ідея об'єднаної Європи переживає кризу, внаслідок Брекзиту, а також міграційної кризи, що своєю чергою відображається на зростанню сумнівів, щодо можливостей держав захищати власне населення. Зростання

невизначеності стає однією з найяскравіших ознак зовнішньополітичної арени сьогодення, успіхів на якій може досягти лише сильна Франція, що власноруч визначає свою долю, просуває свої цінності та відстоює свої інтереси. Для реалізації цієї мети першочергове значення відіграють першокласна оборона, а особливо ядерний потенціал держави, та дипломатія.

Відтак, зовнішньополітичні амбіції Франції гарантуються сильними та надійними збройними силами, здатними боротися з різними видами загроз у будь-якій галузі, поряд з висококваліфікованими дипломатами, що просуватимуть інтереси Франції у світі, та гарантуватимуть її суверенітет. Виконання цих двох вимог дозволить Франції зміцнити її позицію в Європейському Союзі, НАТО та Раді Безпеки Організації Об'єднаних Націй, а також закріпити свої позиції в багатосторонньому світовому порядку нового формату.

Для того щоб виконати вищезазначені цілі, враховуючи особливо увагу до оборонної складової безпеки держави, вважаємо за необхідне наголосити на зростаючій ролі ядерного статусу Франції. Її ядерні сили розглядаються виключно як гарантія життєво важливих інтересів, незалежності і свободи рішень, особливо, в умовах нестабільного стратегічного і безпекового середовища. Ядерні сили Франції несуть на меті захист держави та її народу, їх превентивна роль підтверджується комплексним підходом, що поєднує безпеку, розвиток та дипломатію на службі миру, а також забезпечують виконання державою своїх міжнародних зобов'язань щодо здійснення стратегічних партнерських відносин в Африці, на Близькому Сході та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. В той же час, ядерний статус дозволяє підтримувати високий рівень довіри до держави, гарантує її вагомому позицію на міжнародній арені та дозволяє якомога більш ефективно реалізовувати свої зовнішньополітичні амбіції.

В рамках збалансованих трансатлантичних відносин, враховуючи проблеми колективного характеру, перед якими постала більшість держав-учасниць Європейського Союзу, внаслідок виходу Великої Британії з ЄС, а

також критичного погляду США на майбутнє НАТО, більшої уваги потребує питання європейської оборони та спільної безпекової політики, де ключова роль потенційно має відводитись саме стратегічним силам Франції.

Висновки. Унікальність зовнішньополітичної стратегії Франції, в умовах появи нових загроз безпекового характеру, забезпечується власне її ядерним статусом. Франція – єдина країна Європейського Союзу, що є постійним членом Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, є ядерною державою, членом-засновником Європейського Союзу та НАТО, яка володіє значним оборонним потенціалом повного спектру.

Вищезазначене обумовлює біполярний характер її амбіцій на міжнародній арені, адже з одного боку її метою залишається просування власних національних інтересів і забезпечення суверенності прийняття рішень, а з іншого, в умовах нових загроз і зростаючої кількості безпекових викликів, – Франція бере на себе зобов'язання розбудовувати сильну колективну оборону Європи і гарантувати безпеку в євроатлантичному безпековому регіоні, адже її інтереси, амбіції і території виходять за межі виключно Європи.

Безпека євроатлантичного регіону, в свою чергу, є життєво важливою для колективної оборони НАТО, економічних інтересів Європи та, зрештою, свободи дій Франції. З огляду на це, ядерний фактор відіграє все більшу роль у стратегічному середовищі Франції, а відтак підтримка, в довгостроковій перспективі, її ядерного стримування стає ключовим каменем оборонної стратегії нації і є нині важливою, як ніколи.

PHILOLOGICAL SCIENCES

СТРУКТУРНАЯ КОНФИГУРАЦИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ ГИПОТАКСИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ В ИСПАНСКОМ ЯЗЫКЕ: К ПРОБЛЕМЕ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

Корбозерова Нина Николаевна

Доктор филологических наук,
профессор кафедры романской филологии
Института филологии
Киевского национального университета
имени Тараса Шевченко
(Министерство образования и науки Украины)
Украина, 01601 Киев, бульв. Шевченко, 14

Аннотация: В статье рассмотрена структурная конфигурация элементарного сложноподчиненного предложения объектной, атрибутивной и обстоятельственной семантики в испанском языке, а также выявлены основные тенденции ее эволюции на протяжении с XII по XVII вв., то есть с момента появления первого письменного литературного памятника на испанском языке вплоть до периода становления национального языка Испании в ключе общей теории и закономерностей развития языка.

Ключевые слова: структурная конфигурация, предложение, семантика, законы развития языка, испанский язык.

Постановка вопроса. В лингвистике монопредикативное, то есть простое, предложение принимается за центральную категорию, поскольку оно лежит в основе всех других синтаксических построений любой сложности – сложносочиненного, сложноподчиненного и бессоюзного предложения. Синтаксическая конфигурация – это сложный, а не линейный процесс [1]. Сложноподчиненное предложение является производной конфигурацией монопредикативной синтаксической модели предложения. Предложение как

центральная единица языка [2] представляет собой базовое звено непрерывной языковой цепи, которое постоянно претерпевает на себе процесс единства и борьбы двух противоположных тенденций: с одной стороны, предложение стремится к самосохранению и стабильности, а с другой, оно подвержено адаптации, перестройке и самосовершенствованию. Вот эти две тенденции и приводят к тому, что структурная конфигурация предложения изменяется во времени и эволюционирует оно в соответствии с основными законами развития языка, среди которых принято различать как внутренние, так и внешние. Наиболее четко расклассифицировала и сформулировала указанные законы лингвист Н. Валгина [3]. Так, среди внутренних факторов, влияющих на изменения в структуре языка, различают пять основных, основополагающих, законов, к которым относятся законы системности, традиции, аналогии, речевой экономии, противоречий, или антиномии, а также ряд окказиональных законов, устанавливающихся между коммуникантами, между кодом и текстом, между узусом и возможностями языка, между устной и письменной формами языка, между языковыми знаками. Ко внешним, и немаловажным, факторам автор относит изменения круга носителей языка, распространение просвещения, территориальные перемещения народов, создание иных форм государственности, развитие науки и техники, международные контакты.

На протяжении XII-XVII вв. сложноподчиненное предложение в испанском языке обладает значительной генетической стабильностью и целостностью, которые унаследовало от латинского языка. Этому способствует ряд системообразующих и системосохраняющих интегративных факторов. В первую очередь речь идет о строго определенном комбинировании предикативных компонентов, внутренней специфической организации и структуре, присущей самому сложноподчиненному предложению, что неизменно поддерживается стремлением к одновременной унификации и функциональной дифференциации средств союзной связи, а также внутреннему укреплению модально-временного соотношения. При осуществлении анализа важен учет экстралингвистического фактора.

Изучение проблемы. Становление исторического синтаксиса как особой области языкознания, подготовлено всем ходом предшествующего развития науки о языке, оно произошло в середине XIX ст. Утверждение исторического синтаксиса как самостоятельного раздела науки о языке явилось серьезным достижением зарубежного и отечественного языкознания. В частности, исторический синтаксис испанского языка представляет собой довольно разработанную область современной лингвистики [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11] хотя продолжает оставаться в центре научных интересов ученых европейских и национальных лингвистических школ и направлений.

Материалом исследования являются элементарные сложноподчиненные предложения объектной, атрибутивной и обстоятельственной семантики в испанском языке XII-XVII вв.

Результаты исследования. Одной из важных тенденций развития структуры сложноподчиненного предложения является постоянное взаимодействие его предикативных компонентов. Другой мощной тенденцией в эволюции сложноподчиненного предложения является динамика его структуры вследствие языковой экономии и избыточности синтаксической единицы, соотношения формы и содержания и исторически изменяемого логического представления человека об объективном мире.

СТРУКТУРНАЯ КОНФИГУРАЦИЯ 1. ОБЪЕКТНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ. В испанском языке XII-XIII вв. объектные сложноподчиненные предложения представлены как достаточно сформировавшийся и характеризующийся определенными параметрами структурно-семантический тип предложений. Структура объектных сложноподчиненных предложений определяется глагольным центром подчинения типа **alegrarse**, коррелятами типа **lo**, союзами и релятами типа **que**, отличающимися по происхождению, характеру лексического значения, степени употребительности и особенностями функционирования: *Creet que será manso (Alex.)*.

Дальнейшее совершенствование структуры объектных сложноподчиненных предложений протекало по линии утраты многозначности

союзов и релятов, расширения круга опорных глаголов, убывания архаических средств связи, упрочения субординационных отношений.

Наиболее существенные сдвиги в развитии объектных сложноподчиненных предложений произошли в XIV-XV вв. и как структурно-семантический тип в испанском языке они окончательно сформировались в XVI-XVII вв. Можно констатировать, что с XVII в. не произошло существенных изменений, затрагивающих основы синтаксического строя, сложившиеся к началу XV в. Основные изменения происходят в плане активизации одних моделей и ограничения употребительности других, причем эти изменения касались не столько внешнего облика объектных сложноподчиненных предложений, сколько их внутренней структурной и семантической организации. Это дает повод высказать предположение о том, что период с XVI по XVII вв. был периодом утверждения сложноподчиненного предложения в испанском языке.

Отмечается значительная устойчивость и стабильность в развитии сложноподчиненного предложения объектной семантики в результате довольно медленного изменения, совершенствования и уточнения синтаксических средств и смысловых взаимоотношений между главным и придаточным предложениями. Развитие в структуре сложноподчиненного предложения с объектным придаточным идет в основном за счет значительного роста лексического состава переходных глаголов, употребляемых в качестве глагольного центра подчинения.

Решающим фактором в развитии структуры сложноподчиненного предложения с объектным придаточным оказались средне- и ранненовоиспанский периоды. Связано это, в первую очередь, с тем, что, начиная с XIV в., наблюдается количественное и качественное обогащение словарного фонда испанского языка вообще и группы переходных глаголов в частности. Так, часть лексически недостаточных глаголов, свойственных староиспанскому языку, выходит из употребления, а ряд глаголов переосмысливается. С другой стороны, в XIII в., а затем в XVI-XVII вв.

наблюдается значительный рост переходных глаголов, повлиявших на структурное оформление сложноподчиненного предложения объектной семантики. К XVI-XVII вв. значительно сокращаются объектные сложноподчиненные предложения с приглагольно-коррелятивным типом распространения.

СТРУКТУРНАЯ КОНФИГУРАЦИЯ 2. АТТРИБУТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ. Для атрибутивных сложноподчиненных предложений характерно нечеткое выражение степени смысловой и синтаксической подчиненности придаточного предложения вплоть до новоиспанского периода. Завершающей эпохой в формировании структурно-семантических особенностей сложноподчиненного предложения оказался XVII в. На протяжении всех периодов развития испанского языка наблюдается постоянное внутреннее обогащение значений и форм атрибутивных сложноподчиненных предложений.

Внешняя формальная однотипность построений, характерная для синтаксиса старо- и среднеиспанского периодов, начиная с ранненовоиспанского, нарушается не только путем замены одних релятов другими, но и глубокими внутренними осложнениями связей между главным и придаточным предложениями. Атрибутивное сложноподчиненное предложение в среднеиспанский период отличается обязательной контактной позицией именного центра подчинения и релята, укреплением двусторонних связей между предикативными компонентами, что привело к естественному порядку их взаиморасположения: *El primer bocado que metiere en la boca, échenle mano tus homnes á la raposa á garganta (Gatos).*

Утрата не координированной лексической отнесенности релята, дистантного расположения опорного имени и придаточного предложения, укрепление грамматической связи между членами подчиняющей группы характеризуют основные изменения в атрибутивных сложноподчиненных предложениях, которые наметились в староиспанский и окончательно осуществились в ранненовоиспанский период.

В XV в. начало широко распространяться конструктивно-обусловленное употребление релята *cuo*. Употребление релята, обусловленное установлением прямой зависимости с синтаксическими членами первично-предикативного нексуса, точно и гибко выражающими отношения принадлежности, наблюдается в последующие периоды развития испанского языка.

С конца среднеиспанского периода наиболее интенсивно проходил процесс отбора и унификации союзных средств атрибутивного подчинения в целях конкретизации объема значений придаточного предложения. Особенно заметно это прослеживается на употреблении релята **quien(es)**, который в полной мере начинает использоваться с конца XVII в.: *Favorencíanme los caballeros, y apenas me dejaban servir a don Diego, a quien siempre tuve el respeto ...* (Buscón).

Процесс функционального размежевания релятов, углубившийся в начале периода формирования национального языка Испании, позволяет сделать заключение о том, что взаимоотношение между предикативными компонентами – это двусторонний процесс, в котором придаточное предложение зависит от основного предиката.

Атрибутивное придаточное предложение, опирающееся на именной центр подчинения, осложненный адъективным коррелятом **tal, mismo** и др., обладает менее субстантивированными и более емкостными качественными характеристиками. Особенность значений таких придаточных предложений заключается в том, что они дают качественное сопоставление свойств характеризуемого предмета с уже известным, типичным, тождественным. При этом признак не называется прямо, а лишь указывается на него адъективным коррелятом, который приобретает черты чисто структурного показателя. В целом в испанском языке XIV-XVII вв. в атрибутивных сложноподчиненных предложениях наблюдается постоянный процесс отмирания коррелятивного компонента соединения, в частности адъективного, прономинального и нумерального. Если в XII-XIII вв. при довольно развитом состоянии атрибутивного подчинения реляты и корреляты детерминировали

определенную зависимость между предикативными компонентами, то в XVII в. они уже становятся чисто вспомогательными и не обязательными элементами модели атрибутивного сложноподчиненного предложения, что свидетельствует о совершенствовании и укреплении его структуры.

Универсальность употребления релята *que* в испанском языке на протяжении XII-XVII вв. объясняет широкую сферу его распространения в области относительного подчинения: *Fizo otro miraclo esse claro varon? En que trabaio mucho por muy grant sazon* (Berceo); *Mi buena señora, la razón que me ha dado causa de sentir y me pesar mucho de vuestra fatiga ...* (Amadís); *Vuelvan vuesas mercedes los ojos a aquella torre que allí parece* (Cervantes).

СТРУКТУРНАЯ КОНФИГУРАЦИЯ 3. ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ. В развитии синтаксической структуры сложноподчиненного предложения обстоятельственной семантики наблюдается ряд тенденций в области средств союзной связи, модальности и позиционного распределения предикативных компонентов.

Наличие на начальном этапе развития испанского языка конструкций с недостаточно четко выраженной подчиненной связью и весьма расплывчатым выражением того или иного типа обстоятельственных отношений: свидетельствует о постепенном и неуклонном развитии и совершенствовании структуры сложноподчиненного предложения.

Тенденция к укреплению синтаксической роли обстоятельственных союзов как средств союзной связи в сложноподчиненном предложении в испанском языке характеризуется двумя противоположными процессами: процессом сокращения подчинительных союзов в процессе их количественного роста и качественного изменения, которые в основном закончились к ранненовоиспанскому периоду. Количественные изменения обстоятельственных союзов в испанском языке XII-XV вв. связаны с тенденцией к конкретизации, которая развилась в противовес к обобщенности логико-смысловых отношений, выразившихся в присутствии многочисленных синонимических и вариантных форм союзов.

В староиспанский период значение модальности в обстоятельственных сложноподчиненных предложениях передается с помощью наклонений. Однако формы наклонений еще не всегда передают чисто модальное значение. В темпоральных, каузальных, кондициональных, компаративных типах сложноподчиненных предложений формы сослагательного наклонения довольно часто используются как средство уточнения временной корреляции. При этом модальное содержание сложноподчиненного предложения не требует привлечения конъюнктивных форм: *Los omnes de la villa e los sos companneros? Esto como cuntiera com non eran centeros, De fuera de la villa entre unos riberos Allá lo soterraron non entre los dezmeros* (Berceo).

Утрата формами сослагательного наклонения их инвариантного значения ирреальности и стирание противопоставления между изъявительным и сослагательным наклонениями по линии “реальность-ирреальность@ становятся возможными в староиспанский период благодаря полифункциональности сослагательного наклонения, которая вызвана потребностью в дополнительных средствах выражения подчинительной связи в различных временных отношениях. Все это приводит к тому, что в определенных условиях сослагательное наклонение начинает передавать модальное значение реальности. При этом его основной функцией является либо связующая, либо уточняющая.

В XII-XV вв. значение модальности главного и придаточного предложений в рамках сложноподчиненных предложениях обстоятельственной семантики приобретает различные варианты в употреблении. Так, значение реальной или побудительной модальности в главном предикативном компоненте соединяется со значением реальности, потенциальности, предположительности и интенциональности. Значение исходной потенциальной модальности коррелирует со значением реальности, потенциальности и предположительности. Такое соотношение модальных планов в структуре сложноподчиненного предложения передается формами всех наклонений глагола.

В структуре сложноподчиненного предложения в испанском языке на

уровне речевой модели произошла довольно четкая стабилизация в оформлении его модально-временного плана: обозначилась тенденция к закреплению форм сослагательного наклонения глагола за придаточного предложения ирреального сравнения, ирреального условия. цели, гипотетического времени и гипотетической уступки: ... *los criados de don Luis rodearon a don Luis, porque con el alboroto no se les fuese* (Cervantes); ... *me ha subido como si hoy hubiera comido bocado* (Lazarillo); ... *antes que a ti lleguen, les puedes advertir* (Cervantes).

По своей семантике сослагательное наклонение зависимого предиката в данных типах обстоятельственного придаточного предложения взаимодействуя с ирреальной семантикой, заложенной в синтаксическое значение вводящих их союзов, способствует созданию модального содержания придаточного предложения и через него – всего сложноподчиненного предложения.

Сочетаемость временных планов в сложноподчиненном предложении обстоятельственной семантики отличается большой свободой, чем сочетаемость модальных планов. С другой стороны, сочетаемость временных планов испытывает определенное воздействие со стороны модальности предложения. Модально-временные корреляции более вариативны и подвижны в XII-XV вв.

Одна из наиболее значимых тенденций в развитии союзных средств связи – появление в структуре обстоятельственных сложноподчиненных предложений синкретичных значений. Причина семантического синкретизма в сложноподчиненных предложениях заложена в присущей союзам полифункциональности.

Выводы. В результате проведенного исследования мы пришли к двум основным выводам. Так, на протяжении XII-XVII вв. происходило формирование и становление структурной конфигурации сложноподчиненного предложения как самостоятельной синтаксической единицы, а изменения в структурной конфигурации сложноподчиненного предложения в испанском языке тесно связаны с конкретным историческим этапом развития языка.

Перспективы дальнейших исследований. Одним из наиболее важных моментов для дальнейшего анализа является изучение границ между

паратаксистом, гипотаксистом и бессоюзием и установление границ между ними на различных этапах развития испанского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Eleaning.mslu.by>assignment>topic_6
2. *Теоретическая грамматика современного английского языка*, Иванова и др., Classes.ru
3. Валгина, Н. С. *Активные процессы в современном языке*, раздел 2: *Законы развития языка*, www.hi-edu.ru>e-books>book050>part-004
4. Concepción Company Company (2015): *Historical Syntax of the Spanish Language, The Third Part: Prepositions, Adverbs and Conjunctions. Relationships between sentences*, 3 vols., <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=908>
5. Echenique Elizondo, M. T., José Martínez Alcalde, M. *Diacronía y gramática y histórica de la lengua española* (Valencia, Ed. Tirant lo Blanch, 2000).
6. García de Diego, V. *Gramática histórica* (Madrid, Gredos, 1970).
7. Menéndez Pidal, Ramón. *History of the Spanish language*, webs.ucm.es/info/circulo/no24/pidal.htm
8. Lapesa, Rafael. *History of the Spanish Language* (Madrid, Gredos, 2000), [https://filologiaunpl.files.wordpress.com/.../rafael-lapesa-histórica al español antiguo](https://filologiaunpl.files.wordpress.com/.../rafael-lapesa-histórica%20al%20español%20antiguo).
9. Lidia Raquel Miranda. *Sintaxis histórica del español y cambio lingüístico: nuevas perspectivas desde las Tradiciones, discursivas*//www.biblioteca.unlplam.edu.ar/pubpdf/anclajes
10. López García, A. *Cómo surgió el español. Introducción a la sintaxis histórica del español* (Madrid, Gredos, 2000).
11. Penny, R. *Gramática histórica de español* (Barcelona, Ariel, 1993).

ECONOMIC SCIENCES

CONSTRUCTION OF A CLUSTER ANALYSIS MODEL FOR STUDYING THE STATE OF LABOR MIGRATION OF THE POPULATION OF UKRAINE: REGIONAL ASPECT

Derykhovska Viktoriia,

PhD (Economics),

Associate professor of the department of
statistics and economic forecasting of

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,

Kharkiv, Ukraine

Introductions. Population migration is a complex multidimensional spatial-temporal phenomenon and significant socio-economic process that significantly affects the demographic situation, labor market, quality parameters of the population. It plays an important role in the life of society, because it changes the territorial distribution of the population, allows the more efficient realization of the country's labor potential, faster development of new types of production and more. Migration is a kind of indicator of socio-economic development, an indicator of the attractiveness of the country and its isolated regions. In turn, the problem of labor migration is one of the few areas of study at the intersection of different scientific schools, theories, and approaches. Despite the long history of studying migration in various fields of knowledge, currently, in foreign and domestic migration law, international and Ukrainian regulations there is no single methodology for statistical research of migration processes and indicators for assessing labor migration, so this is a topical issue for research.

Aim. The purpose of the research is to form a toolkit for statistical analysis and assessment of labor migration of the population of Ukraine.

Materials and methods. There were used a logical-comparative analysis, the system approach, generalization method of information. Scientific works of scientists

on these issues, materials of periodicals, statistical information of the sites of the State Statistics Service of Ukraine, the Main Regional Departments of Statistics are the methodological and informational basis of the study. To differentiate the regions of the country according to the state of migration and to identify homogeneous groups of Ukraine's regions, cluster, and discriminant analysis were applied.

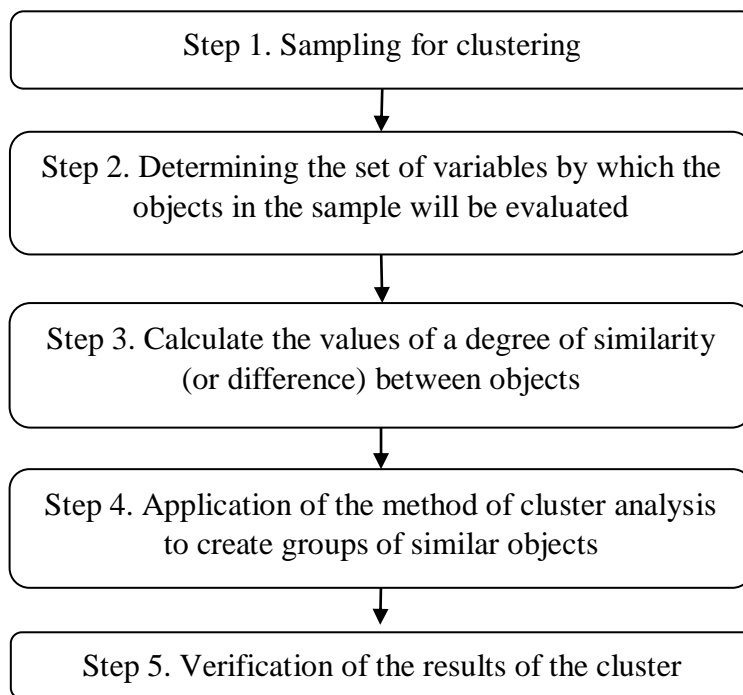
Results and discussion. The migration processes that have taken place in Ukraine in recent years have undergone significant changes and continue to change under the influence of political, military, and economic transformations. In turn, migration processes affect the social and economic situation in the country, the quality and standard of living of the population, the level of employment and unemployment, and the entire state of the labor market. Also, the changes relate to the demographic development of the country - population structure, quantitative and qualitative characteristics, and other factors [1; 2; 3]. Today's social processes in Ukraine are quite complex, contradictory, and have ancient historical and geographical roots. We live in the post-Soviet space, where migration, as a social phenomenon, shows itself through the intensity, the volume of migration flows, and through the change of their directions. All regions of Ukraine are involved in the migration process in different ways. Therefore, the analysis of territorial differentiation of labor migration in the regions of Ukraine is very relevant.

For a more in-depth analysis of regional differentiation of the state of migration in the country, we use the method of cluster analysis, which will group the regions of Ukraine according to the main indicators characterizing the state of migration in a given area, namely: total emigrants (persons); ILO unemployment rate of population (percent of the total labor force in respective age); the number of vacancies; average wages. It is worth noting that the last three indicators are also certain indicators that have a stimulating (dissimulating) effect, including on interstate labor migration of the population of Ukraine.

Cluster analysis is a method of modeling multidimensional processes based on grouping (splitting) a given sample of objects into subsets of objects with homogeneous features, called clusters so that each cluster is characterized by internal

homogeneity and external isolation. The main task of cluster analysis is the classification of multidimensional objects in the absence of a priori information about observations in the middle of classes [4].

In fig. 1 shows the main stages of cluster analysis.

Fig. 1. Stages of cluster analysis

The initial data for the clustering of regions of Ukraine by the level of labor migration in 2019 is taken from the website of the State Statistics Service of Ukraine [5]. Implementation of each of these in Fig. 4 stages was performed in the integrated system of statistical analysis and data processing Statistica 8.0. It should be noted that for clarity and detailed understanding of the data structure, as well as justification of the number of selected clusters, hierarchical clustering methods were used first (Ward hierarchical-divisional method), and then one of the iterative methods was used – the k-means method. Thus, the graphical analysis of the number of cluster groups based on the use of the dendrogram, as well as the amalgamation schedule and graph of amalgamation schedule, suggest that the most appropriate is to break the set of regions of 3 clusters. During the clustering of the regions of Ukraine the following results were obtained (Fig. 2 – 3):

Euclidean Distances between Clusters (Spreadsheet2)				
Cluster Number	Distances below diagonal			
	Squared distances above diagonal			
	No. 1	No. 2	No. 3	
No. 1	0,000000	3,535912	1,835226	
No. 2	1,880402	0,000000	1,739306	
No. 3	1,354705	1,318827	0,000000	

Fig. 2. Euclidean distances between clusters

Members of Cluster Number 1 (Spreadsheet2) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 6 cases		Members of Cluster Number 3 (Spreadsheet2) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 17 cases	
	Distance		Distance
Dnipropetrovsk	0,375356	Vinnitsya	0,402552
Kyiv	0,270664	Volyn	0,372548
Lviv	0,799373	Zhytomyr	0,319203
Odesa	0,535690	Zakarpattya	0,544937
Kharkiv	0,931437	Zaporizhzhya	0,637803
City of Kyiv	1,573585	Ivano-Frankivsk	0,480456
		Kirovohrad	0,601701
		Mykolayiv	0,662659
		Poltava	0,555127
		Rivne	0,760933
		Sumy	0,354962
		Terнопil	0,601135
		Kherson	0,754639
		Khmelnyskiy	0,495142
		Cherkasy	0,268544
		Chernivtsi	0,638575
		Chernihiv	0,455813

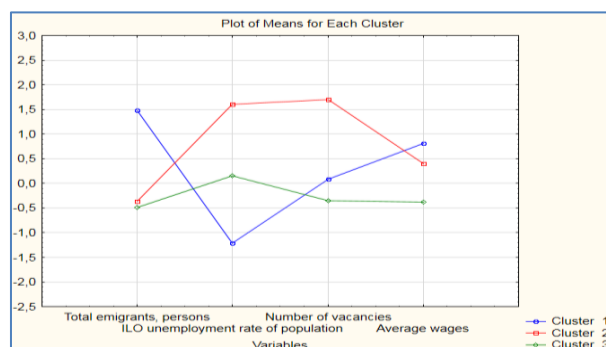

Members of Cluster Number 2 (Spreadsheet2) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 2 cases	
	Distance
Donetsk	0,871789
Luhansk	0,898335

Fig. 3. List of countries included in each cluster

The quality of clustering can be determined from the matrix of distances between clusters (Fig. 3): the greater the distance between the clusters and the smaller the distance between the elements of the clusters, the better the clustering. Comparative analysis of Fig. 2 and 3 allowed us to conclude that the constructed clustering is qualitative, as evidenced by the significant excess of the distance between groups and means. Fig. 3 shows that the representative for the first cluster is the Kyiv region (the closest region to the center of the cluster), the third – Cherkasy, the second cluster – Donetsk.

We present the results of clustering, in the form of a graph showing the nature of the division of regions into clusters (Fig. 4).

Fig. 4. Graph of average values of indicators by clusters as of 2019

The next step is to check the quality of the clustering using discriminant analysis. The result: the values of Wilks' Lambda statistics = 0.0654 are close to 0, which indicates good discrimination of objects. According to the results of the classification matrix and the classification table, we can conclude that there are no cases of incorrect assignment of objects to clusters. Therefore, the classification is correct.

Analyzing the results obtained, we can offer the following characteristics of clusters given in Table 1.

Table 1

General characteristics of clusters according to the state of labor migration

Cluster number	List of areas included in the cluster	The main characteristics of the cluster
The first cluster	Dnipropetrovsk, Kyiv, Odesa, Kharkiv, Lviv, City of Kyiv	Regions with a high level of intensity of migration. These regions are attractive for investors, have low unemployment, developed and diversified infrastructure, they have created appropriate conditions for the development of the labor market (new vacancies are created, high wages are offered). At the same time, these regions are characterized by an outflow of able-bodied people abroad, namely interstate migration.
The second cluster	Donetsk, Luhansk	Regions with a low level of migration. These regions are characterized by an excess of the number of the departed population over the number of arrivals. The regions are characterized by high unemployment, low demand for labor, and wages below the national average. These regions, in most cases, are characterized by interregional migration
The third cluster	Vinnytsya, Volyn, Chernihiv, Zhytomyr, Zakarpattya, Zaporizhzhya, Ivano-Frankivsk, Kirovohrad Mykolayiv, Poltava, Rivne, Sumy, Ternopil, Kherson, Khmelnytskyi, Cherkasy, Chernivtsi	Regions with an average level of migration. Regional labor markets are characterized by average labor demand and offer an average wage. The region has a balanced migration process (the number of arrivals is almost identical to the number of departures). These regions are characterized by both interregional and interstate labor migration.

Conclusions. The obtained results confirm the fact of unevenness and asymmetry of regional development according to the main indicators of the state of labor migration and are also the basis for finding directions of cluster convergence. Its main tasks should be to stimulate investment and innovation development of territories, support entrepreneurship, infrastructure development, efficient use of available resource potential, and increase the degree of adaptability of clusters to destabilizing effects on the socio-economic situation of the regions. All this will ensure the equalization of the imbalance between supply and demand in the labor market, thereby significantly reducing interstate labor migration and balancing the interregional migration of the working population of Ukraine.

Of course, labor migration has both positive and negative consequences for the country. Thus, increasing the intensity of migration flows can overcome the aging population of certain areas, ensure the smooth operation of many enterprises in various sectors of the economy and reduce production costs (due to lower wages of migrants), thereby slowing inflation and promoting economic development. However, the quantitative and qualitative composition of migrant workers does not fully meet the needs of the economic development of the region. The high share of migrants with low levels of education and qualifications can be explained by the fact that in the absence of vacancies in the legal sector of the economy, these individuals do not exclude the possibility of employment in the shadow sector. Moreover, the migration potential inherent in the education system is underutilized, and the risk of "brain drain" increases [6]. Migration policy, which is still mostly restrictive, as well as underdeveloped infrastructure in the field of labor migration, provokes mass illegal migration, which is one of the main sources of labor for the shadow economy, which ultimately leads to macroeconomic instability.

Further research focuses on forecasting the state of migration and its changes in the future, which, in turn, will be an analytical basis for developing effective migration policy and implementing preventive measures to prevent irreversible migration and reintegration of labor and educational migrants.

References

1. Малиновська О. А. Трудові мігранти з України в країнах ЄС та їхні перекази на батьківщину у післякризовий період / О. А. Малиновська, І. П. Майданік // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – Вип. 11. – С.125-143.
2. Гура А.О. Зовнішня трудова міграція в Україні: сучасні тенденції та наслідки / А.О. Гура // Збірник наукових праць ХНПУ «Економіка». – 2014. – Вип. 4. – С. 185–192.
3. Регіональна асиметрія трудових ресурсів як індикатор стану економічної безпеки соціально-економічних систем різних рівнів під впливом глобалізаційних процесів / Регіональна економіка. – №1.– 2010. – с. 56 – 63.
4. Статистичне моделювання та прогнозування: навчальний посібник / під ред. д-ра екон. наук, проф. Раєвневої О.В. – Х.: ВД «ИНЖЕК», 2014. – 578 с. Укр. Мова.
5. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
6. Міфи і факти про українську трудову міграцію до країн вишеграду. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://goo-gl.su/MUTQ>.

**INFORMATION TECHNOLOGIES OF ARTIFICIAL
INTELLIGENCE IN THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL
SECTOR'S ECONOMIC SECURITY**

Kozlovskiy Serhii

Professor

Vasyl' Stus Donetsk National University

Vinnytsia, Ukraine

Mazur Hennadii

As. Professor

Vinnytsia Regional Council, Vinnytsia, Ukraine

Kozlovskiy Andrii

As. Profesor

Miratech, Inc., New York, United States

Oliinyk Larysa

As. Professor

Vasyl' Stus Donetsk National University

Vinnytsia, Ukraine

Abstract. The purpose of this article is to develop a system for managing the economic security of the agrarian sector of the region of Ukraine based on the innovative economic and mathematical model for estimating and forecasting the level of economic security of the agrarian sector built by the means of the theory of fuzzy sets. The subject of the research is a set of theoretical, methodological and practical aspects of investment managing the economic security of the agrarian sector of Ukraine. The innovative mathematical model of estimation and prediction of economic security of agrarian sector of Ukraine in the region was first developed based on the theory of fuzzy sets. The forecast of the level of economic security of the agrarian sector of the region of Ukraine up to 2021 was made. The structural diagram of the process of decision-making and support with the developed economic-mathematical model is proposed.

Key words: economic security, modeling, agrarian sector, fuzzy sets.

Introduction. The changing dynamics of modern life create new problems, in their numerical list issues of management of economic security of the agrarian sector. The issue of ensuring the country's economic security as a priority task of protecting the national interests of the state from all kinds of threats is of special urgency. One method of evaluating the current situation and ways to increase the level of economic security of the agrarian sector is the use of information technology that will improve the efficiency and quality of management decisions. Resolving the problems of managing the economic security of the agrarian sector of Ukraine can be solved by developing an economic and mathematical model that will determine the level of economic security of the agrarian sector of Ukraine. Based on this model, it is possible to develop a decision support system that will allow managing effectively and determining the problems of the development of this industry [1]. The use of such models and economic systems can provide accelerated economic growth.

Results. Considering the necessity of observing the basic principles of simulation [2] of the level of economic security of the agrarian sector of the region and the current conceptual apparatus of the theory of fuzzy logic the input factors of the model for assessing the level of economic security of the agrarian sector of the region are given in table 1.

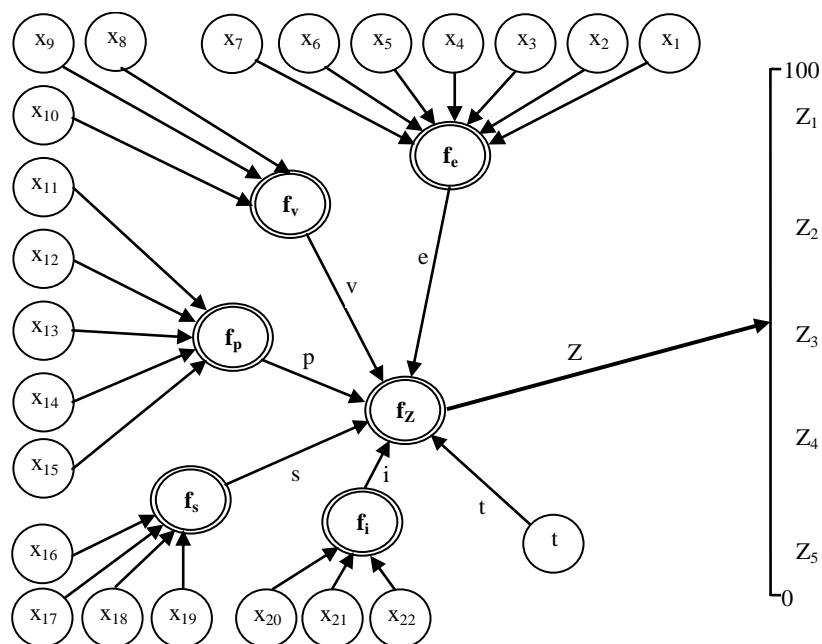
Table 1

Input factors of the model [3; 4]

Input factor (variable)	Name of the input parameter (variable)	Input parameter range	Linguistic evaluation of input parameters (terms)
Classification of economic and financial factors (e)			
x ₁	Average prices of grain and leguminous crops in the region	1-5 thousand UAH / tonne	Low, 1-2 Average, 2-3 High, 3-5
x ₂	Average prices of animal production in the region	2-10 thousand UAH / tonne	Low, 2-3 thousand UAH / tonne Average, 3-6 thousand UAH / tonne High, 6-10 thousand UAH / tonne
x ₃	Net profit enterprises of the region's agrarian branch	10-50 billion UAH.	Low, 0-10 billion UAH Average, 10-20 billion UAH High, 20-50 billion UAH
x ₄	The balance of the foreign trade of Vinnitsa region	-30-50 million dollars USA	Negative -30-0 million dollars USA Low, 0-10 million dollars USA Average 10-30 million dollars USA High, more than 30 million dollars USA
x ₅	The number of subsidies to agriculture from the state budget	50-500 million UAH.	Low, 50-100 million UAH Average 100-300 million UAH High, 300-500 million UAH

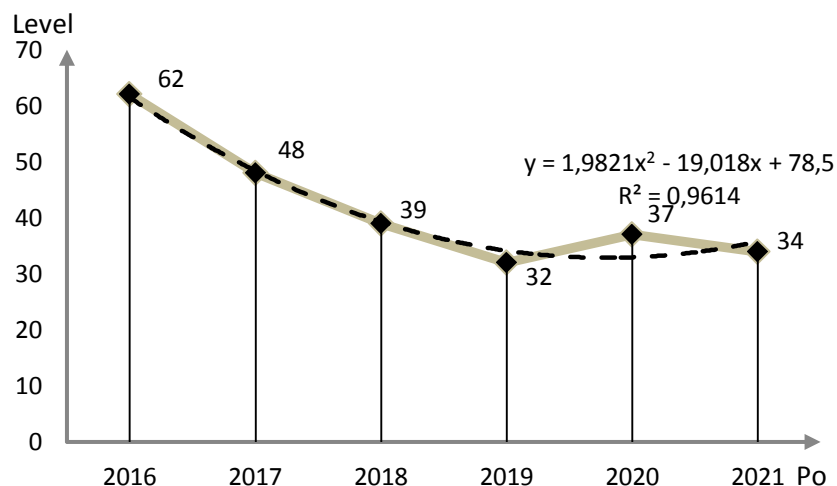
x ₆	The level of profitability of all activity of enterprises of the agrarian sector of the region	3-50 %	Low, 3-5% Average, 5-20% High, 20-50%
x ₇	Inflation rate in Ukraine	0-100 %	Low, 0-8 % Average, 9-15 % High, 15-100 %
Classification of production and technological factors (v)			
x ₈	Gross output of agriculture of the region	10-40 billion UAH.	Low, 10-15 billion UAH Average, 15-30 billion UAH High, more than 30 billion UAH
x ₉	Number of agrarian enterprises in the region	1-3 thousand pcs/year	Low, 1-1,5 thousand pcs/year Average, 1,5-2 thousand pcs/year High, 2-3 thousand pcs/year
x ₁₀	Number of agrarian machinery in the region	5-80 thousand pcs.	Low, 1-20 thousand pcs. Average, 20-40 thousand pcs. High, 40-80 thousand pcs.
Classification of natural and ecological factors (p)			
x ₁₁	The volume of sown areas of the main crops in the region	1-2 million hectares	Low, 1-1,2 million hectares Average, 1,2-1,7 million hectares High, 1,7-2 million hectares
x ₁₂	Grain and legume yield cultures in the region	30-70 quintal per hectare	Low, 30-40 quintal per hectare Average, 40-50 quintal per hectare High, 50-70 quintal per hectare
x ₁₃	Rape yield in the region	10-40 quintal per hectare	Low, 10-15 quintal per hectare Average, 15-30 quintal per hectare High, 30-40 quintal per hectare
x ₁₄	Emission volume pollutants in the atmosphere of the region	30-200 thousand tonnes	Low, 30-80 thousand tonnes Average, 80-120 thousand tonnes High, 120-200 thousand tonnes
x ₁₅	Natural disasters in the region	0-100 points	Low level, 0-25 Average level, 25-50 High level, 50-100
Classification of social and intellectual factors (s)			
x ₁₆	Average number of employed workers in the agrarian production of the region	25-50 thousand persons/year	Low, 20-30 thousand persons/year Average, 30-40 thousand persons/year High, 40-50 thousand persons/year
x ₁₇	Average salary in the region	1-7 thousand UAH/ month	Low, 1-3 thousand UAH/ month Average, 3-4 thousand UAH/ month High, 4-7 thousand UAH/ month
x ₁₈	Intellectual potential (index of human development) of the country	0-1 unit.	Low, 0-0,5 Average, 0,5-0,7 High, 0,7-1
x ₁₉	Innovative potential of the region	0-100 points	Low, 0-30 Average, 30-60 High, 60-100
Classification of institutional-political-integration factors (i)			
x ₂₀	Institutional potential of the region	0-100 points	Low, 0-30 Average, 30-60 High, 60-100
x ₂₁	The level of political stability in the country	0-100 points	Low, 0-30 Average, 30-60 High 60-100
x ₂₂	International integration status of the country	0-100 points	Low, 0-30 Average, 30-60 High 60-100

The theory of fuzzy sets involves determining the levels (terms) of changes in the original index [3]. Each term is given by a fuzzy set with the corresponding membership function.

Fig. 1. Structural models of estimation and forecasting of level economic security of the agrarian sector [2; 3; 4]

In the mathematical package Matlab [9] an experiment was conducted using the above-mentioned method. The fig. 2 shows the results of the estimation and forecasting of the level of economic security of the agrarian sector up to 2021.

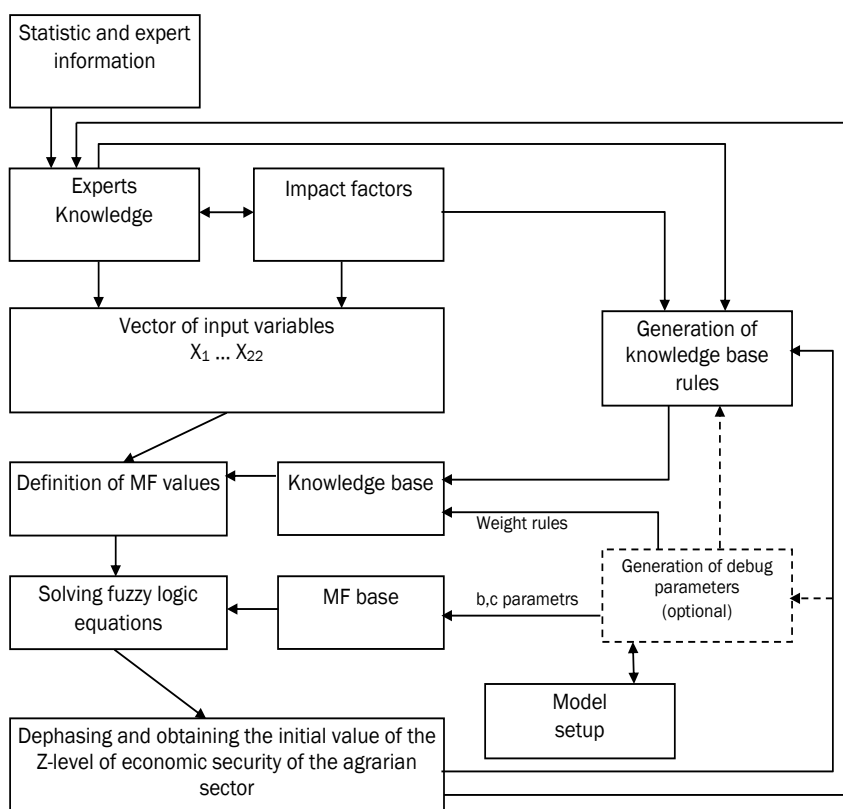

Fig. 2. Results of estimation and forecasting of the level of economic security of the agrarian sector

Analysing the results of modeling the level of economic security of the agrarian sector of the Vinnytsia region for the period 2016-2021, one can draw the

following conclusion: in 2019-2021, the predicted level of economic security of the agrarian sector will improve to class C – “satisfactory economic security”. To improve the reliability of the forecast of the level of economic security of the agrarian sector of the region it is possible to optimize (adjust) this model.

Considering the above-mentioned facts, the process of making and supporting investment decisions with the help of the developed model can be presented in the form of the diagram shown in fig. 3.

Fig. 3. The block diagram of the process of acceptance and support of decisions with the help of the developed economic-mathematical model [3]

We agree with the expert’s opinion that the process of “decision-making” by complexity and character is comparable directly with the thinking process. By making decisions, we understand the one-off act of choosing a certain alternative of managerial influence from their plurality. Among the input parameters of our economic and mathematical model of estimation and forecasting the level of agrarian sector’s economic security of the Ukraine’s region are parameters that consider the

process of human thinking. There are parameters x_{19} - x_{22} , which reflect the result of human thinking.

Conclusions. The reported system information technologies and artificial intelligence allows predicting the level of economic security of the agrarian sector for the regions of Ukraine and determining its class based on the analysis of expert statements. According to results of the analysis, the level of economic security in the agrarian sector is unsatisfactory (32-34) but can be improved to satisfactory. The developed system of support and decision-making will enable the management of central and regional authorities to make optimal decisions on the development and implementation of a program for the development of the agrarian sector, both for individual regions and for the whole country.

REFERENCES

1. A. S. Vilisova, "The concept and classification of risks and threats to economic security", Modern scientific researches and innovations, №11, 2017. <http://web.snauka.ru/en/issues/2017/11/84656>.
2. E. Jurakovskiy, S. Kozlovskiy, "Modeling and forecasting the level of economic security of the agrarian sector of Vinnytsia region by means of the theory of fuzzy logic," Economical space, Vol. 107, 2016, pp.112-125.
3. L. Nilolenko, E. Jurakovskiy, N. Ivanyuta, O. Andronik, S. Sharkovska, "Investment Policy of Governance of Economic Security of Agrarian Sector of Ukraine on the Basis of Theory of Fuzzy Logics," Montenegrin Journal of Economics, Vol. 14(4), 2018, pp.125-140.
4. S. Kozlovskiy, I. Khadzhynov, R. Lavrov, O. Skydan, N. Ivanyuta, N. Varshavska, "Economic-mathematical modeling and forecasting of competitiveness level of agricultural sector of Ukraine by means of theory of fuzzy sets under conditions of integration into European market", International Journal of Recent Technology and Engineering, Vol.8(4), 2019, pp.5316-5323.
5. World Food and Agriculture Organization of the United Nations. <http://www.fao.org>.

6. A. Rotshtein, S. Shtovba, “Modeling of the Human Operator Reliability with the Aid of the Sugeno Fuzzy Knowledge Base,” *Automation and Remote Control*, Vol. 70, 2019, pp.163-169.
7. Y. Panoshichen, O. Kozachko, “Fuzzy model for assessing the creditworthiness of individuals-borrowers of commercial banks,” *Visnik HNU*, Vol. T2, 2010, pp.161-168.
8. A. Rotshtein, A. Teodorescu, *Design and Tuning of Fuzzy Rule – Based Systems for Medical Diagnosis*. In *Fuzzy and Neuro – Fuzzy Systems in Medicine*, CRC Press, Israel, 1998.
9. R. Pratar, *Getting started with Matlab 5. A quick introduction for scientists and engineers*. Oxford University Press, 1999.

UDC 338.242.2: 658.5

**THE ROLE AND PLACE OF THE ORGANIZATION IN THE FORMATION
OF THE CLUSTER STRUCTURE**

Popovych Nataliia

PhD student in the Department of
Enterprise Economics and Personnel
Management of Chernivtsi National University

Abstract. The article highlights the basic theoretical concepts of cluster and clustering in the economy. The achievements of Ukrainian and world scientists on this issue are studied: the concepts of "cluster" and "cluster structure" are analyzed.

Particular attention is paid to the study of cluster structure, its constituent elements and the interaction between them. The structure of the cluster is considered from the standpoint of an individual organization, its place and role in the formation of the cluster structure and its functioning as a whole are determined.

Key words: cluster, clustering, cluster structure, intensification of innovation processes.

Clustering the economy of a region or country, of course, is not a sufficient or necessary condition for their success, however, is, in our opinion, significant a factor in strengthening the competitiveness of the cluster entity as a whole, and its individual entities (organizations) in particular, and, of course, the region or territory of such a cluster. Examples of such success are the EU and the US, where industrial, innovation and other types of clusters have been operating successfully for decades. Thus, according to some data in the US, more than 50% of enterprises operate within clusters, and their contribution to GDP - more than 60% [13, p. 125], in the EU 38% of the labor force is employed in clusters. Danish, Finnish, Norwegian and Swedish industries are fully covered by clustering [2].

The importance of the impact of clustering on the economic development of regions and territories is emphasized by their positive impact on the development of

depressed regions, rural areas, creation or renewal of infrastructure through the development of competition and economic growth [7, p. 131].

There are many approaches and interpretations of the essence of clusters, their structure, among which we can highlight the works of M. Porter [11, p. 256] who understands the cluster as a geographical set of interconnected organizations of one main and a group of related industries that compete with each other, but work together; M. Voynarenko [3, p. 217], which means a cluster of a network of independent production or service firms, creators of technology and know-how that connect market institutions and consumers that interact harmoniously with each other within a single value chain and are geographically close; V. Dubnytsky [4, p. 49], which considers a cluster of a set of organizations related to the output of final products and geographical location; S. Sokolenko [12], who argues that the cluster is a new effective way and system of interaction, constant business communication of territorially and economically related participants in the production process in order to obtain each of them a total synergistic commercial result; and a number of other scientists both from Ukraine and abroad.

Most researchers agree that clusters have a definite a factor in strengthening the competitiveness of the cluster entity as a whole, and its individual entities (organizations) in particular, and, of course, the region or territory of such a cluster. Examples of such success are the EU and the US, where industrial, innovation and other types of clusters have been operating successfully for decades. Thus, according to some data in the US, more than 50% of enterprises operate within clusters, and their contribution to GDP - more than 60% [13, p. 125], in the EU 38% of the labor force is employed in clusters. Danish, Finnish, Norwegian and Swedish industries are fully covered by clustering [2].

The importance of the impact of clustering on the economic development of regions and territories is emphasized by their positive impact on the development of depressed regions, rural areas, creation or renewal of infrastructure through the development of competition and economic growth [7, p. 131].

Most researchers agree that clusters have a definite geographical concentration, sectoral homogeneity of key products produced by clusters, as well as a certain resistance to changes in the external environment in comparison with similar enterprises that are not elements of cluster formation.

At the same time, the tendencies are such that practical developments, real experience of creation, development and management of clusters are much ahead of studying the theoretical bases of this formation and clustering processes in general. For example, the question of whether or not to assign a particular entity to a cluster still remains open due to the lack of unity of interpretation of the cluster itself. Similarly, a single organization, while remaining its main element, needs to study the theoretical foundations of its place and role in the cluster structure.

V. Vergun and O. Stupnytsky under the structure of the cluster provide a clearly oriented network structure, the leading components of which are: a) the dissemination of new knowledge, technologies and innovations; b) effective transformation of inventions into innovations, and innovations - into competitive advantages. The determining factor in the functioning of the innovation cluster is also the receipt of a synergetic effect by its member organizations, which is the result of an effective combination of intracluster cooperation in the production process with internal competition within the innovation cluster to form a specialized chain of new knowledge, technologies and innovations. [2].

Similarly, the approach to determining the structure of the business cluster is interesting. For example, Natalia Anisova [1] considers the main structural elements of the cluster: internal and external suppliers, enterprises of "indigenous" business, products (consumed in the cluster and consumed outside it), infrastructure.

Thus, we consider it necessary to enter into scientific controversy over the formulation of the concept of cluster structure and the content and role of a particular organization in it.

The aim of the study is to study the essence and formulation of the concept of cluster structure in the context of the place and role of a particular organization in it

through the prism of modern socio-economic trends of globalization. Accordingly, the goal will be revealed by solving the following tasks:

- analysis of domestic and world experience in formulating the cluster structure;
- definition of the concept of "cluster structure" in the context of an individual organization;
- research of factors of formation of cluster structure.

We assume that the cluster and its structure are not constant and the list of its members can expand or narrow depending on various factors, such as the life cycle of the cluster, the closeness of ties in it, the level of its formation, its type and others. At the same time, maintaining legal independence, individual cluster members may enter into cooperation agreements with organizations that are not members of the cluster. However, such behavior should not contradict the general objectives of such a cluster.

Such phenomena create a situation of uniqueness of each cluster, because different clusters have different levels of relationships between "their" organizations: from simple linear to complex, due to broad agreements on cooperation in one or another area. Other factors should also be considered: cluster size, scope (industry), shape, type and other parameters. At the same time, the organizations that are part of the cluster interact not only with each other but also with the external environment.

All this affects and forms, in fact, the structure of the cluster.

According to D. Nekhaychuk, in the structure of the cluster it is expedient to single out the core of the cluster - an important structure-forming enterprise, around which a cluster will be formed in interaction with it [9, p. 40]. The core organization can stand at any stage of the technological chain of production of the cluster, but each member of the cluster must be in cooperation and interaction with it.

The same approach is followed by S. Oksenyuk in his study [10], extending it to the formulation of a model of building cooperative relations between the subjects of the cluster on the basis of 4 groups of interacting subjects:

- the core of the cluster (industrial enterprises located in the territory, grouped by type of main product or by subsector);
- suppliers of cluster enterprises (divided into local companies and enterprises from other regions; suppliers are also grouped by type of supply);
- consumers of cluster enterprises (segments - domestic consumption, interregional supplies, exports);
- support infrastructure (service facilities), which includes industrial and public associations, administrative support, financial, warehousing and transport services.

We believe that this approach is not universal enough, although it is appropriate primarily for the agricultural sector or for areas where there is already a resource-generating base. It can be a large manufacturing enterprise, a research organization, an infrastructure entity, and so on.

Thus, the structure of the cluster should be understood as such a stable combination of interacting subjective elements of the cluster within a certain territory, without which it is impossible to achieve a synergistic effect and sustainable long-term competitive advantages in the production of this cluster.

The structure of the cluster is determined and depends primarily on such factors as:

- type of cluster (production, institutional, innovative, technological, combined, etc.);
- cluster life cycle;
- branch direction of the cluster;
- production structure of the cluster (nomenclature and range of products created by the cluster, in particular, the share of products "for export" from the cluster and the share of products consumed by the cluster, the level of homogeneity of products, etc.);
- interaction of business, scientific and consulting institutions and government (primarily local governments);
- type of consumer of cluster products (intracluster, local, regional, national, world level).

Accordingly, the study of assessing the impact of these factors on the stability and competitiveness of the cluster, assessing and analyzing the effectiveness of an individual organization as a cluster member, finding ways to optimize the structure of the cluster as a whole and the structure of an individual organization - a cluster member.

References

1) Anisova N. Cluster model. / N. Anisova. // Expert Urals. - 2013. - № 38 (571). - Access mode: <http://expert.ru/ural/2013/38/model-klastera/media/208198>.

2) Vergun V. Adaptation of the international mechanism of state support for the development of innovation clusters in Ukraine / V. Vergun, O. Stupnytsky // Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations. - 2014. - Vip. 1. - P. 36-40. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_mv_2014_1_9.

3) Voynarenko MP Clusters in the economy: assessment of the preconditions for the emergence and benefits of functioning / MP Voynarenko, LA Bogatchyk // Prometheus. - 2014. - № 2. - P. 216-220. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prom_2014_2_39.

4) Dubnitsky VI Ways of development of regional economy: aspects of efficiency of clustering / VI Dubnitsky. Дубницький, С.А. Маковецький, В.А. Сид // Prometheus. - 2008. - № 2 (26). - P. 48-59.

5) Report on research work "Optimization of municipal waste management system (final). Manuscript. - Odessa: Odessa State Ecological University. - 2014. - 194 p. - Access mode: http://eprints.library.odeku.edu.ua/2146/1/Zvit_MON_Safranov_0112U001522_2014.pdf.

6) Komar N. The concept of formation and state support of innovative cluster structures in Europe / N. Komar // Bulletin of Ternopil National University of Economics. - 2014. - Vip. 2. - P. 53-64. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_2_7.

7) Lopatinsky Yu. M. Determinants of sustainable development of agrarian enterprises: [monograph] / Yu. M. Lopatinsky, SI Todoryuk. - Chernivtsi: Chernivtsi National University. University, 2015. - 220 p.

8) Mikula N. Cluster of folk crafts in increasing the international competitiveness of the region / N. Mikula, O. Datsko // International Economic Policy. - 2010. - Vip. 1-2. - P. 210-235. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mep_2010_1-2_11.

9) Nekhaychuk DV Clusters as one of the ways to ensure sustainable development of the state and its regions. Crimean vision of agrarian clusters / DV Nekhaychuk // Investments: practice and experience. - 2012. - № 1. - P. 38-41. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_1_11.

10) Oksenyuk SG Economic cluster: concept, essence, structure, types / SG Oksenyuk // Visnyk of Khmelnytsky National University. Economic sciences. - 2016. - № 2 (1). - P. 182-188. - Access mode: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_2\(1\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_2(1)_36).

11) Porter M. Competition.: Пер. with English - М.: Williams Publishing House, 2005. - 608 p.

12) Sokolenko SI Competitiveness of the region and innovation clusters. International scientific-practical conference "Building a new Europe: building clusters and strategies for regional development in preparation for Euro 2012" Ternopil, June 11-13, 2008: [Electronic resource]. Access mode: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/06/konkurentospromozhnist-regionu-ta-innovacijny-klastery>.

13) Creation of innovation infrastructure and attraction of venture investments in innovation activities: problems and prospects: Round table (Kyiv, May 15, 2018), resp. ed. D. Yu. Chaika. - K., 2018. - 129 c.

14) Tyukhtiy MP Clusters as an innovative form of business organization / MP Tyukhtiy, NA Bobko, IM Shkurenko // Economic Bulletin of the Zaporozhye State Engineering Academy. - 2016. - Vip. 6 (1). - P. 72-75. - Access mode: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2016_6\(1\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2016_6(1)_16).

ИНИЦИАТИВЫ УЗБЕКИСТАНА ПО КООРДИНАЦИИ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОЙ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Зохидов Азаматжон Аъзамович

доктор экономических наук, доцент,
Ташкентский государственный транспортный университет,
г. Ташкент, Узбекистан

Аннотация. В данной статье выявлены общие причины, требующие особого внимания к разработке единой стратегии развития транспортной системы центральноазиатского региона, а также представлены предложения по разработке и реализации данной стратегии, направленной на координацию транспортных коммуникаций в регионе.

Ключевые слова: транзит, региональная транспортная система, стратегия, координация, общерегиональные программы, транспортные инициативы.

Наличие взаимосвязанных транспортных коридоров является важным фактором в межгосударственных транспортных отношениях, но развитие этих отношений зависит от эффективного использования регионального транзитного потенциала.

В связи с этим, по инициативе Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева в последние годы на повестку дня вынесены вопросы развития региональной транспортной системы и её совместной координации. В частности, в Послании Президента Олий Мажлису особое внимание было уделено транспортно-транзитным вопросам. В нем отмечалось, что за счет улучшения инфраструктуры, обеспечения прозрачности тарифов и открытия новых маршрутов транзитный потенциал нашей страны можно довести с нынешних 7 миллионов тонн до 16 миллионов [1].

Кроме того, на международной конференции "Центральная Азия в системе транспортных проходов: стратегические перспективы и нереализованные возможности", которая состоялась по инициативе

Узбекистана в городе Ташкент 20 сентября 2018 года, обсуждались вопросы эффективного и взаимовыгодного использования региональной транспортной системы [2].

По приглашению премьер-министра Республики Индия Нарендры Моди Президент Республики Узбекистан, в ходе своего практического визита в эту страну 17-18 января 2019 года, принял участие в IX Международном инвестиционном саммите "Динамичный Гуджарат-2019", в ходе которого он отметил, что создание надежных торгово-транспортных коммуникаций между рынками Центральной и Южной Азии как никогда актуально, а также обсужден проект Трансафганской железной дороги, которая, в перспективе обеспечит для Узбекистана выход в Южную Азию, в том числе в Индию через порт Чахбахар [3].

Также на международном форуме "Один пояс, один путь", который состоялся в Пекине (Китай) 24-26 апреля 2019 года, глава нашего государства отметил, что Узбекистан готов полностью поддержать инициативу "Один пояс, один путь" и внести практический вклад в ее широкомасштабную реализацию. В свою очередь, председатель КНР выразил уверенность в том, что участие Узбекистана и его инициативы в этом направлении будут всячески способствовать взаимовыгодному сотрудничеству между Китаем, Узбекистаном и Центральной Азией. На этом мероприятии обсуждались вопросы развития транзитного и транспортно-коммуникационного потенциала региона, а также доведения объемов взаимной торговли, в ближайшие годы, до 10 миллиардов долларов [4].

Следует отметить, что транспортная система Узбекистана рассматривается как важный элемент международной и региональной транспортной системы, и в этом смысле можно добиться высокой эффективности проводимых реформ в этой сфере, благодаря соответствующему развитию и координации транспортной системы всех стран региона.

Эффективность или, наоборот, неэффективность механизма координации политики стран Центральной Азии в области транспорта оценивается с уровнем качественной реализации ожидаемых результатов от данной системы.

Тот факт, что доля региональной транспортной системы в объеме европейско-азиатских перевозок остается не на должном уровне по сравнению с существующими мощностями, свидетельствует о неэффективности этой системы. Наблюдаемая негативная тенденция в региональной транспортной системе, а также имеющегося проблемы (многие транспортные проекты не реализуются уже много лет, транспортные издержки в несколько раз выше международных норм) означают, что данный вопрос носит системный характер и его необходимо решить совместно.

Стоит отметить, что точное назначение центральноазиатской транспортной системы или ожидаемые результаты от этой системы официально не установлены. Сегодня можно признать, что региональная транспортная система не скоординирована и, в свою очередь, не отвечает требованиям, предъявляемым к этой системе. На сегодняшний день существует потребность в концептуальной основе, которая может определить основную цель, ожидаемую от региональной транспортной системы, то есть разработка единой транспортной стратегии (политики) для стран региона остается одним из наиболее актуальных вопросов в развитии региональной транспортной системы.

В этой связи на международной конференции, проведенной 10 ноября 2017 года в Самарканде, Президентом нашей страны было отмечено, что "необходимо более эффективно использовать транзитно-логистический потенциал региона и обеспечить быстрое развитие транспортной инфраструктуры, и для этого необходимо разработать и принять общерегиональную программу по развитию транспортной коммуникации" [5].

Известно, что на сегодняшний день существуют следующие общие причины, требующие особого внимания к разработке единой стратегии

(общерегиональную программу) развития региональной транспортной системы:

во-первых, страны Центральной Азии с географической точки зрения закрыты, то есть зависимость от транспортной политики других стран при выходе на мировые рынки;

во-вторых, высокие транспортные расходы в процессе внешних экспортно-импортных грузоперевозок стран региона;

в-третьих, страны Центральной Азии обладают относительно крупными внутренними рынками и богатыми природными ресурсами, поэтому в регионе сталкиваются интересы сильных стран мира;

в-четвертых, большинство транспортных коммуникаций стран Центральной Азии тесно взаимосвязаны (в последние годы уровень взаимосвязанности в транспортном секторе снизился);

в-пятых, все страны региона одинаково заинтересованы в росте потока международных транзитных грузов в регионе;

в-шестых, высокий спрос на внешние финансовые инвестиции для модернизации транспортной системы, строительства новых коридоров и внедрения новых технологий в отрасль и др.

Несмотря на то, что центральноазиатский регион является одним из регионов с большим транзитным потенциалом в мировой транспортной системе, проблемы, наблюдаемые во взаимодействии стран региона в части использования существующих коммуникаций, препятствуют эффективному использованию этих возможностей. Поскольку большинство этих проблем возникает в результате отсутствия разработки единой стратегии (общих программ) между странами региона по использованию существующих транспортных коммуникаций, такая ситуация четко проявляется в политике стран региона в транспортном секторе.

Разработка и реализация единой стратегии, направленной на координацию транспортных коммуникаций стран Центральной Азии, будет способствовать полноценному функционированию региональной

транспортной системы, то есть должна привести к обеспечению соответствия предъявляемых к ней требований по виду и качеству предоставляемых услуг, в частности, координации транспортной политики стран, предотвращению неурядиц во взаимных и транзитных перевозках, внедрению единых перевозочных тарифов и упрощенных таможенных процедур, улучшению состояния коридоров международного значения, налаживанию логистических услуг по оперативным, качественным и оптимальным ценам, ускорению запуска проектов, выгодных всем странам региона, увеличению притока иностранных инвестиций и, в конечном счете, увеличению доли региона в европейско-азиатских перевозках.

Общерегиональные программы, разрабатываемые в рамках данной стратегии, должны предусматривать одинаковую защиту интересов всех стран региона, в частности, будут выдвинуты полезные предложения по активным элементам (*Казахстан, Узбекистан и Туркменистан*) и относительно неактивным элементам (*Таджикистан и Кыргызстан*) региональной транспортной системы. В частности, если транзитные страны региона заинтересованы в увеличении транзитного потока, то страны с низким транзитным потенциалом смогут воспользоваться транзитными услугами стран региона на основе льготных тарифов. Поэтому в качестве приоритетной задачи в данной стратегии необходимо снизить транспортные издержки при перевозках в странах региона и, в свою очередь, увеличить транзитный поток через регион. В этом случае необходимо разработать соответствующие совместные меры для того, чтобы не превышать 10% стоимости перевозок в экспортно-импортных перевозках стран региона, а также увеличить долю региона в европейско-азиатских перевозках на 10-15% (в настоящее время около 1-2%).

Список источников:

1. Послание Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису // Народное слово, №19, 25 января 2020 года.

2. <http://uza.uz/oz/politics/markaziy-osiye-khal-aro-transport-y-laklari-tizimida-strateg-20-09-2018>.

3. Узбекистан-Индия: на пути дальнейшего укрепления многопланового сотрудничества // <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-indiston-k-p-irraali-amkorlikni-yanada-musta-kamlash-18-01-2019?Sphraseid>.

4. Эффективные переговоры в рамках инициативы "Один пояс, один путь" // http://uza.uz/oz/politics/bir-makon-bir-y-l-tashabbusi-doirasidagi-samarali-muzokarala-26-04-2019?sphrase_id=3155947.

5. Выступление Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзияева на международной конференции на тему «Центральная Азия: одно прошлое и общее будущее, сотрудничество ради устойчивого развития и взаимного процветания». 10 ноября 2017 года / <http://www.press-service.uz/uz/lists/view/1227>.

**ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ**

Седляр Михайло Олегович,

к. е. н.,

доцент кафедри економіки та бізнес-технологій

Національний авіаційний університет

м. Київ, Україна

Седляр Діана Олександрівна,

ст. викладач

Національний педагогічний

університет ім. М. П. Драгоманова

м. Київ, Україна

Вступ. Важливим компонентом, без якого не здатна існувати будь-яка сучасна організація, являється система управління персоналом. Даний структурний елемент безпосередньо впливає на ефективність функціонування суб'єктів господарювання. Проте система персоналу не тільки впливає на діяльність організацій, але і сама перебуває під постійним впливом факторів, які визначають її будову, модель, стратегію, характерні особливості тощо. Якісне управління системою управління персоналом вимагає визначення головних факторів, здатних здійснювати вплив на даний об'єкт управління, а в свою чергу, спрощення процесу аналізу даних факторів для потреб управління потребує їх систематизації (групування).

Мета роботи. Метою роботи являється систематизація факторів, які здатні чинити вплив на систему управління персоналом в організації.

Матеріали і методи. Під час написання статті використовувалися такі наукові методи, як порівняння (під час дослідження розрізнених підходів науковців та практиків стосовно груп факторів впливу на систему управління персоналом), групування та систематизація (під час об'єднання факторів у

певні групи та підгрупи), графічний (для візуалізації та спрощення сприйняття представлених результатів дослідження). Дане дослідження базується на наукових працях таких науковців, як Білих Л., Віханский О., Гріфін Р., Копитова І., Косовський О., Наумов А., Осовська Г., Редьква О., Робінс С., Тарнавська Н., Федотова М., Яцура В.

Результати і обговорення. Система управління персоналом належить до відкритих систем, яка перебуває під постійним впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Їх дія призводить до постійних змін системи, які в короткочасному періоді мало помітні, проте в довготривалому досить суттєво проявляються.

Чітко визначити перелік факторів, які чинять вплив на систему управління персоналом досить складно, оскільки він достатньо об'ємний та постійно доповнюється. Відповідно, науковці та практики менеджменту намагаються їх згрупувати за різними ознаками. Зокрема, можна зустріти такі підходи до виокремлення груп факторів:

- фактори загального зовнішнього середовища та безпосереднього ділового оточення [1, с. 20];
- екзогенні та ендогенні (зовнішні та внутрішні), [2, с. 189];
- фактори загального середовища, робочого середовища підприємства та внутрішнього середовища [3, с. 56-61];
- зовнішнє середовище непрямого впливу, зовнішнє середовище прямого впливу, внутрішнє середовище підприємства [4, с. 22-35];
- ділове середовище підприємства, внутрішнє середовище підприємства, фонове середовище підприємства [5, с. 62-65];
- загальне зовнішнє середовище, специфічне зовнішнє середовище, фактори, що впливають на розмір зарплати та програму надання пільг [6, с.125, с.461];
- фактори зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства [7, с.51, с.53].

Найбільш доречним та повним, на наш погляд, являється підхід Редьки З., яка згрупувала фактори наступним чином:

1) фактори міжнародного середовища функціонування підприємств;

2) фактори макросередовища національного ринку функціонування підприємств (які в свою чергу підрозділяються на такі підгрупи як політичне, економічне, технологічне, науково-технічне, демографічне, соціальне, ринкове середовище);

3) фактори мезосередовища національного ринку функціонування підприємств (які в свою чергу підрозділяються на такі підгрупи як середовище регіону; середовище галузі)

4) фактори мікрорівня національного ринку функціонування машинобудівних підприємств (які в свою чергу підрозділяються на такі підгрупи як чинники загально-організаційного середовища; чинники формування системи управління персоналом, чинники групового та індивідуального характеру) [8, с. 61].

Розглянемо більш детально набір даних факторів.

До факторів міжнародного середовища ми можемо віднести рівень соціально-економічного розвитку країни та її місце в різних світових рейтингах (наприклад, прозорості бізнесу, конкурентоспроможності економіки тощо), діяльність міжнародних організацій (Міжнародна організація праці, Міжнародний валютний фонд, група Світового банку тощо), домінуючий тип економіки в країні (соціально-ринкове господарство, адміністративно-планова економіка тощо), ступінь розвитку фінансово-кредитного ринку, рівень інтеграції країни у світовий економічний простір, рівень глобалізації, наявність конфліктів відкритого чи латентного характеру (збройний конфлікт, торгівельна війна тощо), валюта країни (зокрема, її курс та популярність) та ін.

Далі визначимо фактори, що належать до макrorівня національного ринку (див. рис. 1)

політичне середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Стабільність (нестабільність) політичної ситуації, домінуючі політичні партії, часті зміни законодавчої та виконавчої гілок влади та ін.
законодавче середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Діючі закони та нормативно-правові акти, національне трудове законодавство, частота зміни законодавчих нормативно-правових актів, державне регулювання в сфері трудових відносин та ін.
економічне середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Рівень зайнятості (безробіття в країні), рівень ВВП та темпи економічного зростання, рівень доходів у країні, рівень державного боргу (дефіциту), податки, соціальне ата пенсійне забезпечення та ін.
технологічне середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Рівень розвитку технологій в країні, домінуючі технологічні уклади, інновації в галузях, трансфер терхнологій (як межах країни, так і міждержавний) та ін.
науково-технічне середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Патенти, ліцензії та ноу-хау, новітні науково-підприємницькі структури (наприклад, технополіси та технопарки, бізнес-ангели), науково-дослідні установи та ін.
демографічне середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Структура як населення, так і зайнятих в країні (вікова, професійна, кваліфікаційна, гендерна тощо), демографічна ситуація в країні, міграція (як внутрішня, так і зовнішня) та ін.
соціальне середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Рівень бідності, освіченості, злочинності населення, домінуючі типи поведінки сімей в країні, ставлення до професій, навчання, сім'ї, мобільність населення, домінуючі соціальні норми та цінності в країні та ін.
ринкове середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Рівень конкуренції та монополізації в країні або галузях, структура та інфраструктура національного ринку, структура суб'єктів ринку (кількість та якість підприємців, інвесторів, акціонерів, робочої сили, профспілки, тощо), конкурентні переваги та ін.
культурне середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Домінуючі в країні чи регіоні релігія, культурні традиції, світогляд, моральні принципи; етнічна структура населення, етнічні чи народні ремесла та ін.
природне середовище	<ul style="list-style-type: none"> • Природно-географічне розташування, екологічна ситуація, наявність природних ресурсів та ін.

Рис. 1. Фактори макрорівня національного ринку, що можуть впливати на систему управління підприємства

Далі визначимо фактори, що належать до мезорівня національного ринку (див. рис. 2)

середовище регіону	середовище галузі
<ul style="list-style-type: none"> • рівень розвитку регіону • асиметрія розвитку регіону (соціальна, економічна, політична тощо) • рівень оплати праці в регіоні • галузева структура в регіоні • купівельна спроможність населення регіону та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> • галузева структура в країні • державна підтримка галузей, якість кардів, що працюють в галузях • життєвий цикл галузі • галузеві угоди • міжгалузеві зв'язки між підприємствами та ін.

Рис. 2. Фактори мезорівня національного ринку, що можуть впливати на систему управління підприємства

Далі визначимо фактори, що належать до мікрорівня національного ринку (див. рис. 3)

чинники загально-організаційного середовища	організаційна структура управління організацією, фінансові можливості організації, рівень рентабельності, ступінь розвитку спеціалізації (поділу праці) та кооперації в організації, технологічний рівень розвитку організації, тип виробництва (одиничне, серійне, масове), наявні бізнес-процеси в організації, рівень інформатизації та автоматизації організацій та ін.
чинники формування системи управління персоналом	структура персоналу організації, домінуючі методи управління персоналом та її мотивацією (адміністративні, економічні, соціально-психологічні), корпоративна культура організації, корпоративна соціальна відповідальність, умови праці (санітарно-гігієнічні, психофізіологічні, соціально-психологічні, естетичні), стиль управління керівництва та ін.
чинники групового характеру	групова поведінка в організації, згуртованість колективу, формальні та неформальні ролі працівників, формальне та неформальне лідерство, рівень конфліктності в колективі, групові комунікації, групи та мікрогрупи в організації тощо.
чинники індивідуального характеру	особисті якості працівника, вік, стать, освіта, характер працівника, релігійні та моральні переконання працівника, структура потреб та мотивів працівника, знання, уміння, навички (ЗУНи) працівника та ін.

Рис. 3. Фактори мікрорівня національного ринку, що можуть впливати на систему управління підприємства

Згрупувавши фактори за такою системою, слід відмітити, що перші дві групи (фактори міжнародного та макрорівня) належать до неконтрольованих, і організація повинна адаптуватися до їх впливу, посилювати позитивні їх впливи, або ж зменшувати негативну дію на організацію. Фактори мезосередовища слід віднести до умовно-контрольованих, оскільки фактично на них організація впливати не може, окрім ситуацій, коли суб'єкт господарювання частково на них діє, будучи членами асоціацій, укладаючи договори між організаціями (в тому числі заборонених законодавством: стосовно утворення картелів, поділу ринку, монополізації ринку тощо), лобіюючи власні інтереси у органах державної влади на регіональному рівні. Фактори мікрорівня національного ринку являються контрольованими, і їх дію організація здатна коригувати, оскільки вони знаходяться в межах суб'єкта управління.

Висновки. Система управління персоналом належить до складних соціотехнічних систем, які маючи складну власну структуру та впливаючи на більшість аспектів та напрямів функціонування підприємств, разом з тим перебувають під постійним впливом інших цілого комплексу факторів, які формують та змінюють її, надаючи унікальних рис та актуалізуючи її структуру відповідно до змін середовища. Ми визначили, що система управління персоналом організації перебуває під дією факторів, які доречно згрупувати за чотирма групами: фактори міжнародного середовища, макросередовища, мезосередовища та мікрорівня національного ринку функціонування підприємств. Такий поділ дозволяє не тільки чітко виокремити рівні, звідки відбувається дія фактору, але і встановити, які із них є керованими та некерованими, на які може впливати організація, а стосовно яких необхідно лише адаптуватися.

Список літератури

1. Виханский О. С. Менеджмент: учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – М.: Гардарика, 2006. – 528 с.
2. Белых Л. П. Реструктуризация предприятия: учеб. пособ. для вузов / Л. П. Белых, М. А. Федотова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 399 с.
3. Гріфін Р. Основи менеджменту: підручник / Р. Гріфін, В. Яцура. – Львів: БаК, 2007. – 624 с.
4. Осовська Г. В. Менеджмент організацій: навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Косовський. – К.: Кондор, 2008. – 860 с.
5. Осовська Г. В. Основи менеджменту: навч. посіб. / Г. В. Осовська, І. В. Копитова. – К.: Кондор, 2008. – 581 с.
6. Роббинс С. Менеджмент / С. Роббинс, М. Коултер; 6-е изд-е, пер. с англ. – М.: Вильямс, 2005. – 880 с.
7. Тарнавська Н. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. / Н. Тарнавська, О. Напора. – К.: Кондор, 2008. – 287 с.
8. Редька О.З. Фактори впливу на формування системи управління персоналом машинобудівних підприємств // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 2 (49). – Ч. 1. – С. 60-67.

LEGAL SCIENCES

ДОЦІЛЬНІСТЬ ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО МІЖНАРОДНИЙ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ВІД 1980 РОКУ

Zeniv Mariia

аспірантка

Ягеллонський університет у Кракові,

Польща

Вступ. Від початку заснування Гаазької конференції з міжнародного приватного права (*далі* – ГKMПП) у 1893 році, коли на першу конференцію зібралися представники дванадцяти держав, ГKMПП зарекомендувала себе як один з головних світових суб'єктів у галузі гармонізації законодавства у сфері міжнародного приватного права і міжнародного цивільного процесу [1, с. 144; 2, с. 379-416]. Враховуючи глобальний успіх ряду Гаазьких конвенцій, який пов'язаний з їх ратифікацією багатьма державами у світі, у доктрині діяльність ГKMПП справедливо охарактеризовано як «гармонізацію, що поважає різноманітність» [3, с. 489].

Метою цієї статті є аналіз положень Гаазької конвенції про міжнародний доступ до правосуддя від 1980 року, а також представлення основних позитивних змін і нововведень у цій конвенції у порівнянні з положеннями Гаазької конвенції з питань цивільного процесу від 1954 року, з обґрунтуванням доцільності приєднання України до згаданої Гаазької конвенції від 1980 року.

Матеріали та методи. Джерельну базу дослідження становлять положення Гаазької конвенції про міжнародний доступ до правосуддя від 1980 року та Гаазької конвенції з питань цивільного процесу від 1954 року у частині, в якій вони регулюють питання подання заяв про правову допомогу, звільнення від судових витрат і забезпечення сплати судових витрат відповідача (тзв.

cautio judicatum solvi). За основу взяті дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців: Г.А. Цірат, J. Ciszewski, A. Wysocka-Bar, G. Möller, H. Baker, M. Groff, а також членів Постійного Бюро ГКМПП. Використані такі методи дослідження, як метод аналізу і синтезу, індукції та дедукції.

Результати та обговорення. У 1896 році прийнято першу Гаазьку конвенцію, яка регулювала питання цивільного процесу, а зокрема питання надання правової допомоги, доступу іноземців до правосуддя, їх недискримінації на підставі громадянства. Пізніше, у 1905 році, цю конвенцію замінила Гаазька конвенція з питань цивільного процесу. Згодом була прийнята Гаазька конвенція з питань цивільного процесу від 1954 року, яка у відносинах між тими самими договірними державами замінила Гаазьку конвенцію від 1905 року. Врегульовані у ній положення були пізніше доповнені трьома Гаазькими конвенціями у сфері цивільного процесу, які у стосунках між тими самими державами, у свою чергу, замінили конвенцію від 1954 року: конвенції від 1965 року про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах, конвенції від 1970 року про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах та конвенції від 1980 року про міжнародний доступ до правосуддя. Більше того, згідно зі згаданими трьома Гаазькими конвенціями від 1965, 1970 і 1980 років значно спрощено правила цивільної процедури у порівнянні з положеннями Гаазької конвенції від 1954 р.

В першу чергу варто звернути увагу на тенденцію щодо спрощення процедури співпраці договірних держав при зверненні і передачі прохань про правову допомогу за кордон. Початковими формами співробітництва між державами були дипломатичні та консульські канали, а згодом появилися нові менш формалізовані способи – за посередництвом спеціально призначених до цих цілей органів, а також розширення можливостей використання досягнень у галузі технологій [4, с. 177-179; 5, с. 3, 8-10; 6, с. 1-2].

Як було згадано вище, у 1980 році ГКМПП прийняла конвенцію про міжнародний доступ до правосуддя, яка замінює положення Гаазької конвенції від 1954 р. у сфері застосування, що збігається у відносинах між державами, які

є учасницями обох цих конвенцій. Україна не приєдналася до конвенції від 1980 р., натомість Гаазька конвенція від 1954 р. набула чинності для України 26 липня 1967 р. Аналізуючи положення Гаазької конвенції від 1980 р. у порівнянні з Гаазькою конвенцією від 1954 р., варто звернути увагу на ряд позитивних змін і нововведень на підставі Гаазької конвенції від 1980 р. Насамперед, це введення додаткового способу передачі прохань про судову допомогу – за допомогою системи центральних органів, який передбачає визначення одного центрального органу для цілей прийняття заяв про правову допомогу. При цьому кожна договірна держава повинна призначити одного або більше органів для передачі заяв про правову допомогу компетентному центральному органу в запитуваній державі. Співпраця за посередництвом спеціально визначених органів раніше вже була врегульована у прийнятих ГКМПП конвенціях – а саме в Гаазьких конвенціях від 1965 р. і 1970 р. Також варто додати, що підхід до співпраці за допомогою системи центральних органів змінено на підставі таких Гаазьких конвенцій, як: конвенції з 1980 року про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, конвенції з 1993 року про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, конвенції з 1996 року про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, конвенції з 2007 року про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання. Зміна підходу полягає у тому, що у вказаних конвенціях передбачено обов'язок кожної договірної держави призначити один центральний орган (з допущенням призначення кількох центральних органів у федеральних державах) для виконання обов'язків покладених конвенцією на цей орган для цілей передання та отримання заяв про правову допомогу. При цьому основним завданням, яке покладається на центральні органи, є взаємне співробітництво і сприяння співробітництву між компетентними органами у своїх державах.

Передбачений у Гаазькій конвенції від 1980 р. порядок подання та передачі заяв про судову допомогу за допомогою призначених органів для цих

цілей має на меті полегшити заявникові, у тому числі з фінансової сторони, процес звернення з проханням про звільнення від судових витрат чи надання іншого виду судової допомоги за кордоном. При цьому не виключається можливість надсилання цих заяв в іншому порядку, наприклад безпосередньо або консульськими чи дипломатичними каналами (згідно зі статтями 5 і 9 конвенції від 1980 року). Після отримання прохання про судову допомогу центральний орган запитуваної держави надсилає це прохання для розгляду компетентним органом (згідно зі ст. 8 конвенції від 1980 р.). Варто підкреслити, що відповідно до ст. 12 згаданої конвенції, прохання про правову допомогу розглядаються у терміновому порядку [7, с. 65].

Положення ч. 1 ст. 1 Гаазької конвенції від 1980 р. ґрунтуються на принципі, відомому також Гаазькій конвенції від 1954 р., згідно з яким громадяни кожної з держав - учасниць конвенції звільнюються від судових витрат у цивільних та комерційних справах на території держави, яка є учасницею конвенції, на тих самих умовах, що і громадяни цієї держави. Однак, на відміну від Гаазької конвенції від 1954 р., вказане положення ст. 1 Гаазької конвенції від 1980 р. розширює вказане коло осіб – крім громадян договірних держав – також на осіб, які мають постійне місце проживання в одній з договірних держав конвенції, та на осіб, які мали постійне місце проживання в державі, де було відкрито або буде відкрито судове провадження, якщо предмет судового розгляду пов'язаний з попереднім постійним місцем постійного проживання заявника (ч. 2 ст. 1 Гаазької конвенції від 1980 р.). З цього випливає, що вказаний механізм поширюється як на громадян держав, які не є договірними сторонами Гаазької конвенції від 1980 р., так і на осіб без громадянства, за умови, що вони мають постійне місце проживання в державі, яка є учасницею цієї конвенції. Подібні правила щодо суб'єктів звільнення від обов'язку забезпечення сплати судових витрат відповідача на підставі відсутності громадянства або постійного місця проживання або розташування на території держави-учасниці конвенції (відповідно до ст. 14 Гаазької конвенції від 1980 р.). При цьому варто уточнити, що положення ст. 14

конвенції від 1980 р. поширюються також на юридичних осіб з місцем постійного місцезнаходження на території однієї з договірних держав конвенції, які виступають позивачами або беруть участь у справі. Згідно з положеннями ч. 3 ст. 1 Гаазької конвенції від 1980 р., звільнення від судових витрат – крім цивільних і комерційних справ –поширюється також на такі категорії справ, як адміністративні, соціальні та фіскальні справи при їх розгляді у судовому провадженні, якщо в державах-учасницях цієї конвенції допускається можливість звільнення від судових витрат у цих справах. Подібне положення міститься у ст. 20 Гаазької конвенції від 1954 р., однак у ній звільнення від судових витрат охоплює тільки цивільні і комерційні справи, а також адміністративні справи, які розглядаються компетентними судами, якщо звільнення від судових витрат у адміністративних справах передбачено у державі-учасниці конвенції [7, с. 64].

Варто підкреслити, що у частині звільнення від судових витрат, на відміну від Гаазької конвенції від 1954 р., у Гаазькій конвенції від 1980 р. спрощено формальні вимоги та процедуру подання заявок про судову допомогу, яке полягає, як вже було згадано вище, на передбаченні додаткового способу їх передачі за посередництвом спеціально визначених органів. Істотним спрощенням також є залучення до конвенції додатків взірцевих формулярів, серед яких формуляру заяви про судову допомогу і формуляру про передачу заяви про судову допомогу. У доктрині слушно вказується на ефективність подання прохань про судову допомогу саме на підставі Гаазької конвенції від 1980 р., ніж, наприклад, на підставі двосторонніх договорів про правову допомогу у цивільних справах чи Гаазької конвенції від 1954 р., які хоча і передбачають звільнення від судових витрат, однак, як правило, не містять додатків взірцевих формулярів прохання про надання судової допомоги. При цьому необхідно зазначити, що заяву про надання судової допомоги на підставі Гаазької конвенції від 1980 р. може бути подано як до початку відкриття провадження у справі, так і на стадії судового розгляду. Більше того, у Гаазькій конвенції від 1980 р. введено позитивні зміни у

напрямку спрощення процедури у порівнянні зі ст. 21 Гаазької конвенції від 1954 р. шляхом скасування вимоги щодо консульського засвідчення заяви про перебування у стані нужденності чи її засвідчення компетентним органом. У польській і українській доктрині слушно зауважено, що у порівнянні з положеннями ст. 24 Гаазької конвенції від 1954 р. нововведенням є положення ч. 2 ст. 13 Гаазької конвенції від 1980 р., відповідно до яких звільнення особи від судових витрат поширюється, без необхідності додаткового розгляду, також на провадження щодо визнання чи виконання виданого судового рішення, за умови, воно відбуватиметься у державі, яка є учасницею цієї Конвенції [7, с. 64-66; 8, с. 46-47].

Висновки. Варто звернути увагу, що значним кроком у сфері гармонізації українського законодавства відповідно до європейських норм є приєднання України у 2017 році до Європейської угоди про передачу заяв про правову допомогу від 27 січня 1977 р., яка була прийнята в рамках Ради Європи. Застосування Європейської угоди полегшує процес доступу до правосуддя за кордоном, оскільки уможливорює подання заявниками заяв про правову допомогу у державі свого постійного місця проживання до спеціально призначених для цих цілей органів, які повинні передавати ці заяви визначеному центральному органу запитованої держави, що приймає заяви і забезпечує їх надіслання для розгляду компетентними органами. У цій частині Гаазька конвенція про міжнародний доступ до правосуддя від 1980 р. базується на положеннях Європейської угоди від 1977 року, хоча сфера регулювання Гаазької конвенції від 1980 року є значно ширша [9]. А саме, Гаазька конвенція від 1980 р. передбачає не тільки можливість подання заяв у державі постійного проживання заявника для їх дальшої передачі для розгляду закордон, але також регулює питання у сфері надання правової допомоги, звільнення від судових витрат і забезпечення сплати судових витрат відповідача.

При цьому варто підкреслити ефективність приєднання до міжнародних правових інструментів прийнятих в рамках ГКМПП, оскільки вони забезпечують гармонізацію національних законодавств держав на глобальному рівні, а не

тільки на регіональному рівні міжнародної співпраці. До значних спрощень у сфері цивільної процедури на підставі Гаазької конвенції від 1980 р., між іншим, належать: залучення додатків взірцевих формулярів прохання про надання судової допомоги, звільнення від обов'язку посвідчення документів про перебування у стані нужденності, а також звільнення з обов'язку легалізації документів, які передаються разом з проханням про надання судової допомоги. Більше того, на підставі Гаазької конвенції від 1980 р. розширено коло заявників, які можуть звертатися з проханням про судову допомогу, а також з заявами про забезпечення судових витрат відповідача. А саме, крім громадян договірних держав цієї конвенції, до кола заявників віднесено осіб, які мають постійне місце проживання на території однієї з договірних держав конвенції, не будучи громадянином жодної з них.

Таким чином, положення Гаазької конвенції від 1980 р. значно спрощують процес міжнародного доступу до правосуддя, у тому числі шляхом встановлення нової форми співробітництва за посередництвом центральних органів, а також, як було згадано вище, залучення до конвенції взірцевих формулярів, серед яких формуляра прохання про судову допомогу. Подібних взірцевих формулярів не містить Європейська угода про передачу заяв про правову допомогу від 1977 р., яка регулює питання передачі заяв за посередництвом спеціально призначених органів, які передають заяви про правову допомогу та центрального органу, що їх приймає для дальшого розгляду. Позитивно оцінюючи ратифікацію Україною у 2017 р. Європейської угоди про передачу заяв про правову допомогу, варто звернути увагу на обмежену сферу географічного і предметного застосування цього міжнародного правового акту.

Ініціювання позовного провадження закордоном часто є пов'язане зі значними коштами судового провадження, мовними бар'єрами, територіальною віддаленістю та іншими труднощами. Враховуючи глобальну сферу застосування Гаазьких конвенцій, приєднання України до Гаазької конвенції про міжнародний доступ до правосуддя від 1980 року відкриває можливість

українським громадянам, які проживають на території України, надсилати заяви про надання судової допомоги в іноземній державі, що в певній мірі спрощує процес доступу до правосуддя закордоном. Крім того, згідно з положеннями цієї конвенції, вимагається, щоб прохання про правову допомогу розглядалися у терміновому порядку. Вищезазначене у поєднанні з позитивними нормативними змінами у Гаазькій конвенції від 1980 р., у порівнянні з врегулюванням тих самих питань на підставі Гаазької конвенції від 1954 р., обґрунтовує доцільність приєднання України також до Гаазької конвенції про міжнародний доступ до правосуддя від 1980 р.

Список використаних джерел

1. Baker H., Groff M. The impact of the Hague Conventions on European family law. – ed. J. M. Scherpe. European Family Law. Volume I. The Impact of Institutions and Organisations on European Family Law. – Edward Elgar Publishing. – 2016. – С. 143-208.

2. Wysocka-Bar A. Stodwudziestopięciolecie Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego // Kwartalnik Prawa Prywatnego. – 2019. – № 2. – С. 379-416.

3. Members of the Permanent Bureau, The Hague Conference on Private International Law: a Global Player in a Shrinking World, International Law: Revista Colombiana de Derecho Internacional 2004. – № 3. – С. 484-526.

4. Цірат Г.А. Досвід міжнародно-правової уніфікації в сфері міжнародного цивільного процесу. Гаазькі конвенції // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2(21). – С. 175-181.

5. Permanent Bureau. Conclusions and Recommendations of the Special Commission on the Practical Operation of the Hague Apostille, Service, Taking of Evidence and Access to Justice Conventions (2-12 February 2009). – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.hcch.net/en/publications-and-studies/details4/?pid=4694>. (27.08.2020)

6. Permanent Bureau. Conclusions and Recommendations of the Special Commission on the practical operation of the Hague Service, Evidence and Access to Justice Conventions (20-23 May 2014). – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://assets.hcch.net/docs/eb709b9a-5692-4cc8-a660-e406bc6075c2.pdf>. (27.08.2020)

7. Ciszewski J. Konwencja Haska o ułatwieniu dostępu do wymiaru sprawiedliwości w stosunkach międzynarodowych, *Palestra*. – 1993. – № 37/12(432). – С. 63-68.

8. Цірат Г.А. Правове положення іноземців у міжнародному цивільному процесі: досвід міжнародно-правової уніфікації. – 2011. – № 9 (133). – С. 44-48.

9. Möller G. Explanatory Report on the 1980 Hague Access to Justice Convention. – Acts and Documents of the Fourteenth Session. – 1980. – Tome IV. Judicial co-operation. – С. 260-290.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНИ

Бліхар Марія Миронівна

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Аналіз правової літератури дозволяє поділити наявні серед науковців підходи щодо розуміння поняття юридичної відповідальності на три основні групи: 1) прихильників так званої «негативної» юридичної відповідальності, які пов'язують юридичну відповідальність лише зі скоєнням правопорушення; 2) прибічників позитивної юридичної відповідальності, які ґрунтують свою позицію на тому, що юридична відповідальність орієнтована не лише на минулу, але й на сьогоdnішню та майбутню поведінку суб'єкта правовідносин; 3) науковців, які розглядають юридичну відповідальність не тільки як негативну (ретроспективну) і позитивну (перспективну), але як цілісне правове явище з різними формами реалізації.

Негативна юридична відповідальність – це особливий вид юридичної відповідальності, що являє собою відповідну реакцію суспільства та держави на здійснення особою винного протиправного діяння в будь-якій сфері суспільних відносин. О. Зайчук та Н. Оніщенко відзначають, що особливістю юридичної відповідальності як примусового засобу впливу є те, що вона застосовується від імені держави, державними органами, має правовий характер, здійснюється у визначених законом формах та на законних підставах [1, с. 490].

На практиці негативна юридична відповідальність пов'язана зі скоєнням правопорушення і супроводжується негативними наслідками для винної особи, а позитивна юридична відповідальність виникає з юридичного обов'язку відповідних суб'єктів здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції і

реалізується у відповідних регулятивних правовідносинах. Такою, на думку Ю. Шемшученка, є відповідальність Кабінету Міністрів України перед Верховною Радою України, народних депутатів України перед виборцями тощо [2, с. 347].

Науковці виокремлюють спільні риси, властиві і позитивній, і негативній концепціям юридичної відповідальності, а саме: встановлюється державою в заборонних/заохочувальних правових нормах; виступає засобом державного переконання і правового стимулювання; застосовується спеціально уповноваженими суб'єктами (державними органами, керівником організації тощо); пов'язана з позбавленням/наданням особі певних прав, можливостей та інших соціальних благ; виражається в певних негативних/позитивних наслідках майнового (штраф / грошова премія), організаційного (заборона займати певні посади / підвищення в посаді) й особистого (оголошення догани/подяки) характеру; виступає формою реалізації каральної / заохочувальної норми права в конкретному випадку і до конкретної особи, але не ототожнюється з нею; покладається в особливій процесуальній формі (здійснюється з дотриманням низки процедур як встановлення самого факту правопорушення/заслуги, так і реалізації покарання/заохочення); настає лише за вчинення правопорушення/заслуги [3, с. 77–81].

Представник широкого багатоаспектного підходу до розуміння юридичної відповідальності О. Іваненко переконана, що аналізовану категорію варто розглядати як таку, що реалізується в добровільній і державно-примусовій формах. Перша форма реалізації – це спосіб закріплення юридичного обов'язку дотримуватися і виконувати вимоги права, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів права, яка заохочується або схвалюється державою, а друга, державно-примусова, – це закріплення юридичних обов'язків правопорушника підлягати осуду з боку держави через обмеження матеріального, правового або особистісного характеру під час реалізації конкретних суб'єктивних прав. При цьому дослідниця вважає, що правоохоронна діяльність у сфері реалізації юридичної відповідальності

здійснюється в таких формах: поновлення порушених прав, притягнення до юридичної відповідальності, накладення покарання тощо; загальна та індивідуальна профілактика правопорушень, створення умов для реалізації суб'єктивних прав та обов'язків тощо [4, с. 6].

Вважаю слушними твердження Н. Заяць про те, що позитивний і негативний аспекти юридичної відповідальності діалектично взаємопов'язані: що вищий рівень відповідальності в позитивному сенсі, то рідше виникає негативна відповідальність. Якщо негативна (ретроспективна) відповідальність виконує охоронні функції, то позитивна (перспективна) – виражає її демократичний характер і творчу роль. Суб'єкти юридичної відповідальності виконують свої обов'язки не лише під впливом примусових, каральних санкцій, правових заборон, які не виправдано звужують досліджуване поняття, заперечуючи можливість суб'єктів здійснювати вільний вибір та виконувати приписи правових норм не через страх бути покараним, а свідомо та добровільно, керуючись почуттям гідності, особистого та службового обов'язку, отримуючи задоволення від високо-професійно виконаного обов'язку [5, с. 87].

Щодо основних форм юридичної відповідальності за порушення порядку, то тут варто зазначити таке. Посадові особи як носії юридично-владних повноважень виступають спеціальним суб'єктом усіх видів юридичної відповідальності. Оскільки, як відомо, Конституція України проголосила пріоритетним завданням держави створення належних умов для реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, то основну роль у здійсненні цього завдання виконують саме посадові особи суб'єктів публічних правовідносин, адже вони наділені юридично-владними повноваженнями. Відповідно до чинного законодавства відповідальність посадових осіб контролюючих органів настає за таких умов: неправомірність ухвалених рішень, дій або бездіяльності посадових осіб; наявність шкоди або збитків, завданих особам або їх майну; причинний зв'язок між неправомірним рішенням посадової особи і шкодою (збитками).

З погляду І. Голосніченко, «адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень» [6, с. 430–432].

Аналіз фахової юридичної літератури наводить на думку про існування кількох основних напрямів у розумінні юридичної природи і структури фінансово-правової відповідальності. Одні науковці вважають фінансово-правову відповідальність самостійним видом юридичної відповідальності; інші вважають, що вона є різновидом адміністративної відповідальності; третя група фахівців визначає податкову, бюджетну, валютну відповідальність в системі фінансово-правової відповідальності.

Оскільки роль держави в управлінні публічними фінансами є владною, аналогічний характер – імперативний – мають і фінансово-правові норми. Вони полягають у тому, що держава як публічно-владний механізм приписує суб'єктам фінансово-інвестиційної діяльності єдино правильний варіант поведінки у фінансових правовідносинах, якого вони повинні в загальнообов'язковому порядку дотримуватись під острахом державного примусу. При цьому в деяких нормативно-правових актах, що регламентують контрольну діяльність суб'єктів публічних правовідносин, навіть дається визначення поняття «винні особи», під якими розуміють осіб, які відповідно до покладених на них обов'язків та законодавства були відповідальні за фінансово-господарські операції, проведені з порушенням законодавства, та/або дії (бездіяльність) яких призвели до такого порушення.

Правовий аналіз адміністративного та фінансового законодавства справді дозволяє виділити спільні для цих видів юридичної відповідальності ознаки, зокрема: публічний характер, нерівність сторін, спрощена процедура накладення стягнення тощо. Спираючись, зокрема, на такі риси, частина науковців вважає фінансову відповідальність різновидом адміністративної

відповідальності. Наприклад, Р. Усенко стверджує, що фінансовими санкціями варто вважати заходи адміністративної відповідальності. На його думку, вони реалізуються через процедуру правозастосування в позасудовому порядку і виражаються в застосуванні до юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців, штрафу та/або пені за вчинене правопорушення [7]. Я не поділяємо наведену думку, адже фінансова санкція має суттєві відмінності від адміністративних санкцій.

Своєю чергою, низка дослідників всіляко відстоює право на виокремлення фінансової відповідальності як виду юридичної відповідальності. Свою позицію прихильники такого підходу обґрунтовують тим, що самостійність виду юридичної відповідальності залежить від самостійності галузі права і виду правопорушення, а позитивним явищем їх існування є можливість притягнення до відповідальності за порушення в галузі фінансів юридичних осіб [8, с. 13–18].

Отже, наявність спільних рис не відкидає низку відмінностей фінансово-правової відповідальності від адміністративної. Наприклад А. Іванський називає такі відмінні від адміністративної риси фінансово-правової відповідальності: остання виникає в результаті фінансового правопорушення, адміністративна ж виникає в результаті адміністративного проступку; суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути лише фізичні особи, що підтверджується КУпАП, а суб'єктами фінансово-правової відповідальності можуть бути і фізичні, і юридичні особи; метою адміністративної відповідальності є, передусім, припинення (попередження) правопорушення і покарання; фінансово-правова відповідальність відрізняється за метою, оскільки їй властива правовідновлювальна мета; притягнення до фінансово-правової відповідальності не відкидає притягнення і до інших видів відповідальності [9, с. 68].

Варто вказати й на різну процедуру застосування фінансово-правових та адміністративних санкцій. Наприклад, процес притягнення до відповідальності розпорядників бюджетних коштів за правопорушення, передбачені бюджетним

законодавством, хоч і схожий на адміністративний процес, але відбувається відповідно до передбачених бюджетним законодавством процедур у випадку порушення фінансово-бюджетної дисципліни. Власне, під фінансово-бюджетною дисципліною розуміють дотримання посадовими особами органів виконавчої влади встановлених законодавством правил і процедур щодо порядку витрачання бюджетних коштів. Юридична відповідальність посадових (уповноважених) осіб суб'єктів публічних правовідносин за порушення встановленого порядку є наслідком їхнього недбалого виконання чи невиконання службових повноважень. Правовий інститут відповідальності є обов'язковим елементом механізму регулювання правовідносин, оскільки спрямовує дії всіх суб'єктів (включно з уповноваженими особами контролюючих органів) до правомірної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Т. 1. Київ: Укр. енцикл., 1998. 672 с.
3. Берлач Н. А. Перспективи розвитку позитивної юридичної відповідальності в демократичному суспільстві. *Форум права*. 2012. № 1. С. 77–81. Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_13.
4. Іваненко О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.01. Київ: КНУВС, 2007. 20 с.
5. Заяць Н. В. Особливості прояву позитивної конституційно-правової відповідальності в діяльності інститутів народного представництва. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 79–88.
6. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: За заг.

ред. В. Б. Авер'янова. Т. 1. Київ: Юрид. думка, 2004. 584 с.

7. Усенко Р. А. Фінансові санкції за адміністративним законодавством: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ: НАН України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького, 2007. 19 с.

8. Бавико О. Є. Позитивна складова фінансової відповідальності. *Форум права*. 2010. № 1. С. 13–18. Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_1_4.

9. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. 504 с.

**РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ**

Чистоклетов Леонтій Григорович,

д. ю. н., професор

Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”

м. Львів, Україна

Хитра Олександра Леонтіївна,

д. ю. н., доцент

Львівський державний університет внутрішніх справ

м. Львів, Україна

Хитра Ігор Ярославович

к. ю. н.

Львівський науково-дослідний

експерно-криміналістичний центр МВС України

м. Львів, Україна

Вступ. Прогнозування та подальше визначення напрямів адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання в Україні якісно залежить від державної політики, яка спрямована на вдосконалення правового регулювання відносин в сфері безпеки господарювання з прийняттям доцільних та ефективних нормативно-правових актів та недопущення несанкціонованого втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання з метою врахування основних причин, які є перешкодою для розвитку господарської діяльності.

Соціальна незахищеність верст населення та невпевненість у завтрашньому дні породжують проблеми, пов'язані з порушенням прав, свободи громадян, безпеки суб'єктів господарювання, національних цінностей, інтересів суспільства та держави. Погіршення ситуації в державі також пов'язано із недалекою реформою правоохоронних органів і, насамперед, існуючої до 2015 року міліції, яку успішно перейменували в

поліцію, в наслідок якої було незаслужено ліквідовано транспортну поліцію, на яку покладалося протидія злочинним проявам на транспорті – а це одна із гілок економіки. Прикладами цієї недолугої державної політики є чисельні порушення та злочини, які посягають на права та безпеку громадян та суб'єктів господарювання. В першу чергу, не можна пробачити стратегічну державну помилку, яка була допущена керівництвом МВС України з ліквідацією Управління боротьби з організованою злочинністю, де було зосереджено найкращі слідчі та оперативники, які користувалися міцним оперативним апаратом негласних працівників та даними бази «Скорпіон» ГУБОЗ МВС України, в якому накопичувалося інформація про злочинні формування та їх лідерів.

Таким чином, аналіз проведеної реформи адміністративно-правового забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання в Україні та основного авангарду правоохоронних органів у протидії економічній злочинності, свідчить, що вона за показниками вчинення адміністративних правопорушень та злочинності повинна бути виправдана не збільшенням штрафів та ліжок для засуджених в місцях позбавлення волі, а сумою повернутих грошей в державний бюджет, які були викрадені в державі.

Мета дослідження. Виходячи з зазначеного, основною метою даного дослідження є аналіз основних теоретико-правових та практичних підходів до розуміння суті та змісту державної політики у сфері адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні.

Досягнення поставленої мети реалізовувалось через постановку та послідовне вирішення таких основних завдань:

- *обґрунтувати* існуючі теоретично-правові засоби та практичні підходи щодо стимулювання ефективності реалізації державної політики у сфері адміністративно-правового забезпечення безпеки господарюючих суб'єктів в Україні;

- *дослідити* стан інформаційно-правового забезпечення державної політики у сфері безпеки суб'єктів господарювання в державі;

- *визначити* причини, які негативно впливають на цілеспрямовану реалізацію державної політики у зазначеній сфері.

Матеріали і методи. Держава, формуючи засади адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання (далі – АПЗБСГ) в Україні та механізм правового регулювання, спрямованого на удосконалення безпеки суб'єктів господарювання (далі – БСГ) приймає на себе відповідальність за стан господарювання в Україні, в тому числі за їх безпечне функціонування. Проте, механізм реалізації АПЗБСГ в Україні, який цілком залежить від зваженої та далекоглядної державної політики, має задовольняти низку вимог, пов'язаних із стимулюванням ефективності його забезпечення та спрямовувати діяльність на:

- комплексність, що позначається в обліку слабких сторін БСГ як на ресурсному, так і на товарному ринках;
- сталість, що означає врахування БСГ у коротко-, середньо-і довгостроковій перспективі;
- ефективність, що припускає не тільки компенсацію об'єктивних обмежень суб'єктів господарювання, але і мобілізацію його об'єктивних переваг;
- адресність, що визначає напрями АПЗБСГ у цілому;
- актуальність, коли пріоритет надається тим напрямам АПЗБСГ, які усувають зовнішні та внутрішні загрози їх діяльності;
- відповідність витрат поставленим цілям вказує на недостатній рівень забезпечення економічного розвитку та витрат держави на підтримку БСГ.

Як складова національної безпеки, державна політика у сфері АПЗБСГ в Україні повинна бути зосереджувати свою увагу на:

- чітко визначені цілі;
- на систему органів публічного управління, що реалізують функції, які забезпечують досягнення поставлених цілей;
- інформаційно-комунікаційну технологію, за допомогою якої формується інформаційний простір об'єкта регулювання у достатній повноті і надійності;

- інструменти регулювання і підтримки, за допомогою яких органи публічної влади впливають на суб'єкти господарювання і середовище в межах виконання їх функцій.

Результати і обговорення. Аналіз структури публічних органів, що відповідають за політику у сфері АПЗБСГ на державному рівні свідчить про постійні її зміни. Як вказує практика, функції з вироблення державної політики та нормативно-правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання переходили із одного відомства до іншого, при цьому порушувалася наступність проведеної політики. Нечіткий розподіл функцій припускав конфлікт інтересів між державними структурами.

Щодо інформаційного забезпечення державної політики у сфері АПЗБСГ в Україні, то воно було і залишається недостатнім. У ситуації розпорошеності відомостей про діяльність суб'єкта господарювання між органами статистики, соціального страхування і фіскальною службою переважно використовуються статистичні дані, що мають, на жаль, низьку проблем в інформаційній площині, пов'язаних:

- з правом не надання суб'єктами господарювання (і це на сьогодні узаконено державою), на підставі конфіденційності, інформації про свою діяльність органам публічної влади, юридичним та посадовим особам з метою її використання для прийняття рішень;

- з переходом суб'єктів господарювання на спрощену систему обліку, звітності та оподаткування;

- з недостовірністю даних, що передаються суб'єктами господарювання до органів статистики, які часом із-за нелегальної їх діяльності належать до тіньового бізнесу. Так, за оцінками статистичної служби, близько $\frac{3}{4}$ суб'єктів господарювання вказують, що заробітна плата працівників значно нижче за прожитковий мінімум, а реальна чисельність їх працівників приблизно на третину перевищує офіційно фіксовану;

- з не врахуванням інформації діяльності суб'єктів господарювання в інноваційній та експортно-імпортній сферах;

- з «небажанням» суб'єктів господарювання в офіційній реєстрації діяльності.

Невипадково питанням інформаційної безпеки всі зацікавлені служби безпеки разом з керуючим складом господарюючих суб'єктів приділяють належну увагу, використовуючи при цьому сучасну комп'ютерну технологію, яку обслуговують висококласні спеціалісти з європейським досвідом роботи, практика яких спирається на багатолітній зарубіжний досвід ведення інформаційного забезпечення БСГ. На сьогодні суб'єкти господарювання, з метою удосконалення АПЗБСГ у взаємодії з інформаційною безпекою налагоджують тісний зв'язок з науковцями у сфері адміністративного та інформаційного права. З цією метою розробляються спільні наукові проекти щодо удосконалення форм та методів забезпечення БСГ. Однією із форм такої взаємодії є проведення міжнародних науково-практичних конференцій та семінарів, у яких приймають участь провідні закордонні, вітчизняні науковці та практики у сфері безпеки.

Крім того, на реалізацію державної політики у сфері АПЗБСГ, безумовно, впливають і такі причини:

- невчасність підготовки та прийняття нормативно-правових актів та неповнота їх реалізації;
- недооцінка наслідків запровадження нормативно-правових актів для суб'єктів господарювання та перспективи їх практичного застосування;
- недостатнє інформаційне-правове забезпечення БСГ;
- недостатньо розвинута інфраструктура реалізації прийнятих нормативно-правових актів.

Висновки. Пріоритетною метою визначеного інструментарію державної політики в сфері АПЗБСГ має бути реалізація, в першу чергу, стійкого розвитку господарської діяльності, спрямованої на вдосконалення її безпечного структурного та функціонального змісту, що дозволить досягнення такого економічного ефекту, за яким в умовах мінливого зовнішнього середовища вдасться гарантовано забезпечити виконання зобов'язань перед членами

колективу, підрядчиків, конкурентів і державою з урахуванням інтересів власника підприємства.

Якщо давати оцінку сучасному конкурентному розвитку як це відбувається у розвинутих країнах світу, то це абсолютно нормальне явище, яке характерне для ринкової економіки. Разом із тим, настільки ж очевидно, що тільки цілеспрямоване правове державне регулювання БСГ, з дотриманням всіх канонів розвідувальних та контррозвідувальних заходів, спрямованих на подолання зовнішніх та внутрішніх загроз, з уміло визначеною методикою ведення заходів безпеки, можуть дати позитивний результат діяльності служб безпеки підприємства. І в цьому напрямку велика роль повинна покладатися на перспективну державну політику у сфері АПЗБСГ, вироблення нею стратегії та тактики безпечної діяльності господарюючих суб'єктів в Україні як у кризовий час економічного розвитку держави, так і при її реалізації у сталому режимі.